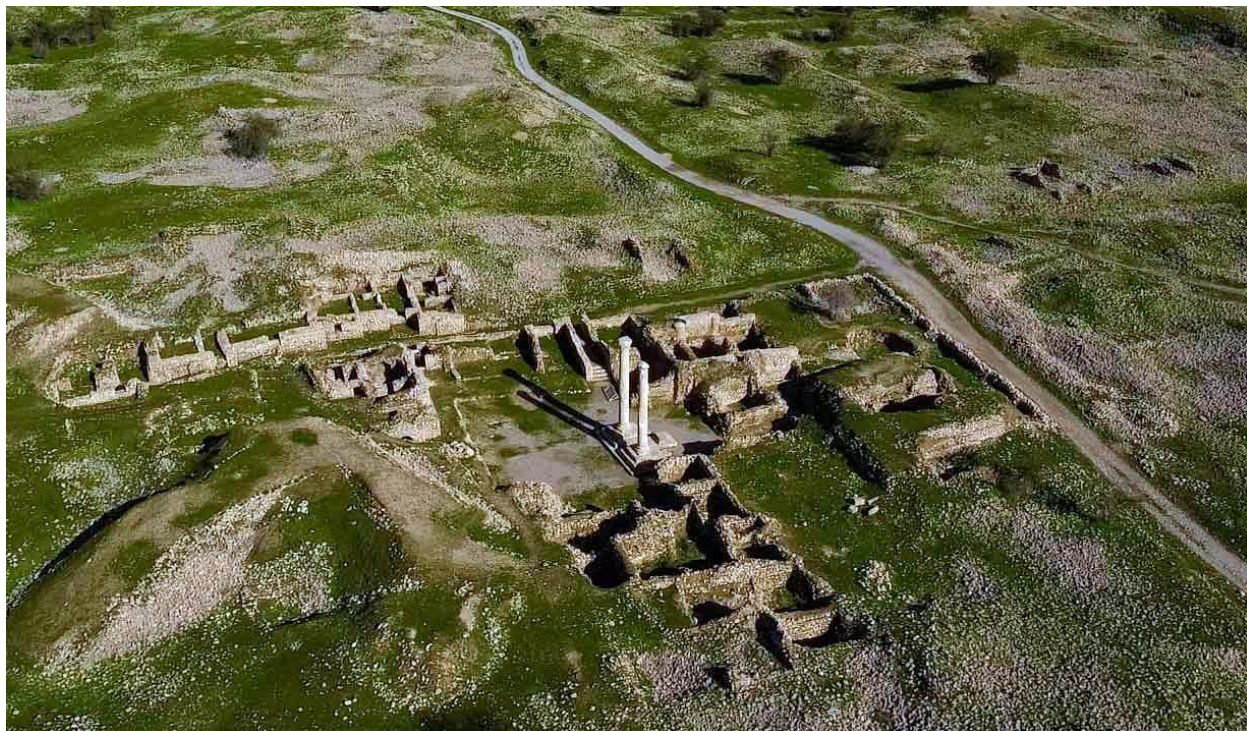

آشنایی با منظر

علی رنگچیان

ویژه روزهای پاندمی کوید - ۱۹ / ویرایش پنجم

تیرماه ۱۳۹۹

فهرست مطالب

بخش اول	آثار فرهنگی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو	۳
بخش دوم	خانه ایرانی	۲۶
بخش سوم	مسجد در معماری ایرانی	۳۵
بخش چهارم	مقابر و بناهای آرامگاهی	۴۴
بخش پنجم	فضاهای نیایشگاهی	۴۹
بخش ششم	باغ ایرانی	۶۱
بخش هفتم	مدرسه ایرانی	۶۸
بخش هشتم	قلعه ها و دژها	۷۷
بخش نهم	بازار ایرانی	۹۰

بخش اول

آثار فرهنگی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو

میراث جهانی یونسکو به مجموعه مکان‌های فرهنگی یا طبیعی ثبت شده در سازمان جهانی یونسکو مانند جنگل، کوه، آبگیر، صحرا، بقعه، ساختمان، مجموعه یا شهر گفته می‌شود که به صورت فهرستی توسط کمیته میراث جهانی یونسکو همه ساله برگزیده شده‌اند.

سایت‌هایی که در این فهرست قرار می‌گیرند بر اساس کنوانسیون حفاظت از میراث جهانی فرهنگی و طبیعی متعلق به تمام انسان‌های زمین، فارغ از نژاد، مذهب و ملیت خاص، محسوب می‌شوند و دولت‌ها موظف به حفظ و نگهداری این آثار هستند.

بر پایه این کنوانسیون کشورهای عضو یونسکو، می‌توانند آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی کشور خود را نامزد ثبت به‌عنوان میراث جهانی کنند. حفاظت از این آثار پس از ثبت در عین باقی ماندن در حیطه حاکمیت کشور مربوط، به عهده تمام کشورهای عضو خواهد بود.

تا ماه جولای سال ۲۰۱۹ میلادی، ۱۱۲۱ اثر، شامل ۸۶۹ اثر فرهنگی، ۲۱۳ اثر طبیعی و ۳۹ اثر مشترک از ۱۶۹ کشور به ثبت رسیده است که از این تعداد، ایتالیا و چین هر دو با ۵۵ اثر، اسپانیا با ۴۸ اثر، آلمان با ۴۶ اثر، فرانسه با ۴۵ اثر، هند با ۳۸ اثر و مکزیک با ۳۵ اثر، بیشترین تعداد ثبت‌شده در میراث جهانی یونسکو داشته‌اند.

در حوزه کشورهای زبان فارسی نیز ایران با داشتن ۲۴ اثر، شامل ۲۲ اثر فرهنگی و ۲ اثر طبیعی، افغانستان با ۲ اثر فرهنگی و تاجیکستان با یک اثر فرهنگی و یک اثر طبیعی حضور دارند.

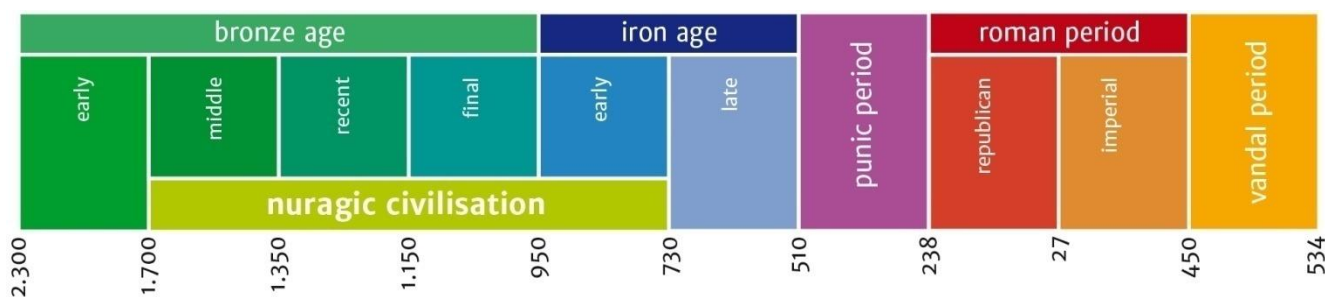
ابتدا کشور متقاضی بایستی فهرستی از مکان‌های مهم طبیعی و فرهنگی خود تهیه نماید. این فهرست، «فهرست احتمالی» نامیده می‌شود. در صورتی که مکانی در این فهرست نباشد نمی‌تواند بعداً نیز برای ثبت در فهرست میراث جهانی نامزد شود. سپس آن کشور می‌تواند مکان مورد نظر را از فهرست احتمالی در پرونده نامزدی قرار دهد. پرونده نامزدی توسط شورای بین‌المللی ابنیه و محوطه‌ها و اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت ارزیابی می‌شود. نتایج و توصیه‌های به دست آمده از این ارزیابی به کمیته میراث جهانی یونسکو تحویل می‌شود. این کمیته سالانه یک بار برای بررسی امکان پذیرش مکان‌های نامزد شده تشکیل می‌شود که گاهی اوقات تصمیمات نهایی را جهت کسب اطلاعات بیشتر به تعویق می‌اندازد یا به کشور درخواست دهنده ارجاع می‌دهند. ده معیار برای پذیرش یک مکان به عنوان میراث جهانی یونسکو وجود دارد که مکان مورد نظر بایستی حداقل یکی از آن‌ها را دارا باشد.

فهرست میراث جهانی یونسکو در ایران

این فهرست شامل ۲۴ مورد از مکانهای تاریخی فرهنگی و طبیعی می‌باشد که در میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده‌اند. که ۲۲ مورد آن میراث فرهنگی و ۲ مورد نیز میراث طبیعی می‌باشد.

میراث جهانی یونسکو نام عهدنامه‌ای بین‌المللی است که در تاریخ ۱۶ نوامبر ۱۹۷۲ میلادی به تصویب کنفرانس عمومی یونسکو رسید. موضوع آن حفظ آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی بشر است که اهمیت جهانی دارند و متعلق به تمام انسان‌های زمین، فارغ از نژاد، مذهب و ملیت خاص، می‌باشند. بر پایه این کنوانسیون کشورهای عضو یونسکو، می‌توانند آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی کشور خود را نامزد ثبت به عنوان میراث جهانی کنند. حفاظت از این آثار پس از ثبت در عین باقی ماندن در حیطه حاکمیت کشور مربوطه، به عهده تمام کشورهای عضو خواهد بود. مکان‌های میراث جهانی ثبت شده در سازمان یونسکو، مکان‌هایی مانند جنگل، کوه، آبگیر، صحرا، بقعه، ساختمان، مجموعه یا شهر هستند، که هر کشور در هر سال فقط می‌تواند یک نامزد برای ثبت میراث فرهنگی یونسکو درخواست دهد.

ایران سه سال پس از تصویب کنفرانس عمومی یونسکو در روز چهارشنبه، مورخ ۲۶ فوریه سال ۱۹۷۵ به کنوانسیون میراث جهانی یونسکو پیوست. در سال ۱۹۷۹ چغازنبیل، تخت جمشید و میدان نقش جهان نخستین مکان‌هایی بودند که در ایران به فهرست میراث جهانی یونسکو اضافه شدند.

بیستون ۱۳۸۵	گنبد سلطانیه ۱۳۸۴	پاسارگاد ۱۳۸۳	ارگ بم ۱۳۸۳	تخت سلیمان ۱۳۸۲	میدان نقش جهان ۱۳۵۸	تخت جمشید ۱۳۵۸	چغازنبیل ۱۳۵۸
کاخ گلستان ۱۳۹۲	مسجد جامع اصفهان ۱۳۹۱	گنبد قابوس ۱۳۹۱	باغهای ایرانی ۱۳۹۰	مقبره شیخ صفی ۱۳۹۰	بازار تبریز ۱۳۸۹	آسیابهای شوشتر ۱۳۸۸	کلیساهای ارامنه ۱۳۸۷
جنگلهای هیرکانی ۱۳۹۸	منظر باستانی ساسانی فارس ۱۳۹۷	شهر تاریخی یزد ۱۳۹۶	کویر لوت ۱۳۹۵	قنات ایرانی ۱۳۹۵	شهر باستانی شوش ۱۳۹۴	میمند ۱۳۹۴	شهر سوخته ۱۳۹۳

آثار تاریخی ثبت شده ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو

میراث جهانی فرهنگی میراث جهانی طبیعی سال ثبت اثر

نیایشگاه (زیگورات) چغازنبیل، خوزستان

زیگورات چغازنبیل، اثری است بازمانده از دوران حکومت عیلامی ها با مرکزیت شهر باستانی شوش. این سازه عظیم که در چهل و پنج کیلومتری جنوب شهر باستانی و تاریخ شوش و سی و پنج کیلومتری شهر شوشتر قرار گرفته است، به دست «اونتاش گال»، پادشاه عیلام حدود ۱۲۵۰ پیش از میلاد به منظور ستایش رب النوع گال و اینشوشیناک- براساس متن کتیبه یافته شده در آن- ساخته شده است. بلندی سازه چغازنبیل در ابتدای ساخت آن ۵۲ متر و در پنج طبقه بوده است، اما ارتفاع آن امروز ۲۵ متر است و تنها دو طبقه از آن باقی مانده است. این سازه به شکل مربع و در ابعاد ۱۰۵ متر در ۱۰۵ متر است. بنای چغازنبیل پیش از آن که در فهرست میراث جهانی قرار بگیرد، در سال ۱۳۴۸ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده بود.

تخت جمشید؛ فارس

در شمال شرقی استان فارس، در دشت مروودشت، و در دامنه کوه رحمت، بنایی بی مانند روی صفه ای با تختگاهی دست ساز قرار دارد که بنا بر قول سازندگان آن، «پارسه» نامیده می شده است. این بنا در طول سالها نام های گوناگون داشته و امروز به نام «تخت جمشید» در تمام جهان معروف است. در سال ۱۳۱۰، پروفیسور «ارنست هرتسفلد» از سوی «موسسه خاورشناسی دانشگاه شیکاگو» حفاری و اکتشاف رسمی و جدی در این سازه باستانی را آغاز کرد. این سازه، ابتدا در ۲۴ شهریور ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران جای گرفت و سپس با گذشت چندین سال، در سال ۱۳۵۸ از سوی سازمان یونسکو در فهرست میراث جهانی قرار گرفت.

ساخت تخت جمشید حدود سال ۵۱ پیش از میلاد به دستور «داریوش بزرگ» هخامنشی آغاز شد و تا ۵۰ سال بعد از آن ادامه پیدا کرد. به این ترتیب که داریوش بزرگ و سپس «خشایارشا» و سپس «اردشیر اول» به ترتیب کار ساخت و تکمیل تخت جمشید را بر عهده داشتند. براساس یافته‌ها و شواهد، به نظر می‌آید کار ساخت تخت جمشید طی دوره‌های بعد هم ادامه داشته و در واقع هرگز به پایان نرسیده است.

میدان نقش جهان

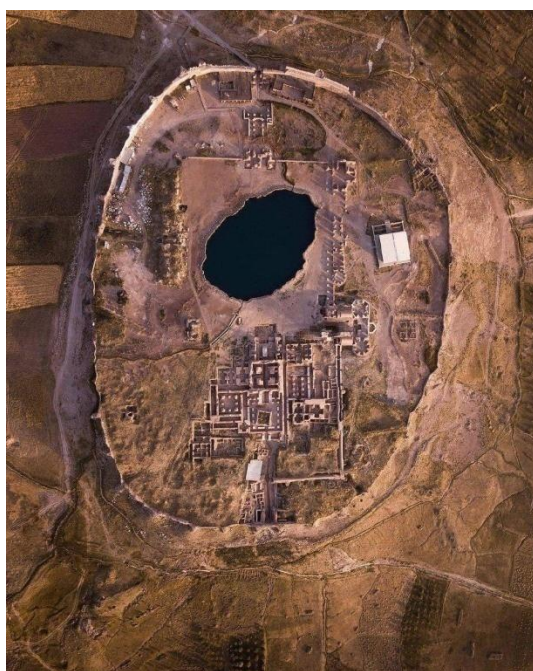
۱۳۵۸

میدان نقش جهان، اصفهان

میدان نقش جهان، در زمان صفویه به جای باغ بزرگی که در همین محل قرار داشت و نقش جهان نامیده می‌شد، ساخته شد. این میدان برخلاف نقشه بسیاری از میدان‌های جهان، به شکل مستطیل و دارای ابعادی به طول ۵۶۰ متر و عرض ۱۶۰ متر است. از ویژگی‌های این میدان، وجود ساختمان‌های بسیار مهم و بازاری دوطبقه در اطراف آن است. بناهای پیرامونی این میدان که هر کدام، مظهري از هنر و خلاقیت هنرمندان و مهندسان و صنعتگران ایرانی هستند، عبارتند از: بنای کاخ عالی قاپو، مسجد امام (شاه)، مسجد شیخ لطف الله و سردر قیصریه. میدان نقش جهان که در سال ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده بود، در اردیبهشت ماه ۱۳۵۸ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد.

تخت سلیمان
۱۳۸۲

تخت سلیمان، آذربایجان غربی
در نزدیکی تکاب، مجموعه ای از سازه های باستانی قرار دارد که اطراف یک دریاچه طبیعی ساخته شده است. مورخان بر این باورند که این محل همان شهر «شیز» یا «گنزک» باستانی است که روزگاری مقر آتشکده مهم «آذرگشسب» بوده است. تخت سلیمان از روزگار مادها محل استقرار اقوام مختلف بوده است. این مجموعه بنا، در ۲۹ آذرماه ۱۳۱۶ در فهرست آثار ملی ایران و در سال ۱۳۸۲ در فهرست میراث فرهنگی جهانی یونسکو ثبت شد.

ارگ بم
۱۳۸۳

مجموعه ارگ بم، کرمان

بزرگ ترین بنای خشتی جهان در مجاورت جاده قدیمی ابریشم در کنار شهر بم قرار دارد. ارگ بم، از روزگار اشکانیان و شاید هم دوران هخامنشی تا دوره قاجار قابل سکونت و مورد استفاده بود. این سازه بزرگ در سال ۱۳۸۲ در اثر زلزله خسارات فراوانی دید و به همین دلیل در فهرست میراث جهانی در خطر درآمد، اما بازسازی و توجه مردم و مسئولین و همکاری ۱۲ کشور خارجی باعث شد تا ضمن حفظ و مرمت آن، این اثر تاریخی، در سال ۱۳۹۲ از فهرست میراث در خطر بیرون بیاید.

پاسارگاد
۱۳۸۳

مجموعه پاسارگاد، فارس

مجموعه تاریخی پاسارگاد شامل آرامگاه کوروش کبیر، باغ پادشاهی، کاخ دروازه، کاخ بارعام، کاخ اختصاصی، آرامگاه کمبوجیه، محوطه مقدس و تنگه بلاغی در سال ۱۳۸۳ با صد در صد آرا در فهرست میراث فرهنگی جهانی یونسکو ثبت شد. این مجموعه، بازمانده ای تاریخی و بسیار مهم از دوران هخامنشی است که در محل استقرار اصلی قوم پاسارگاد از جمله اقوام آریایی، در مساحتی نزدیک به ۷۱۲۷ هکتار ساخته شده است.

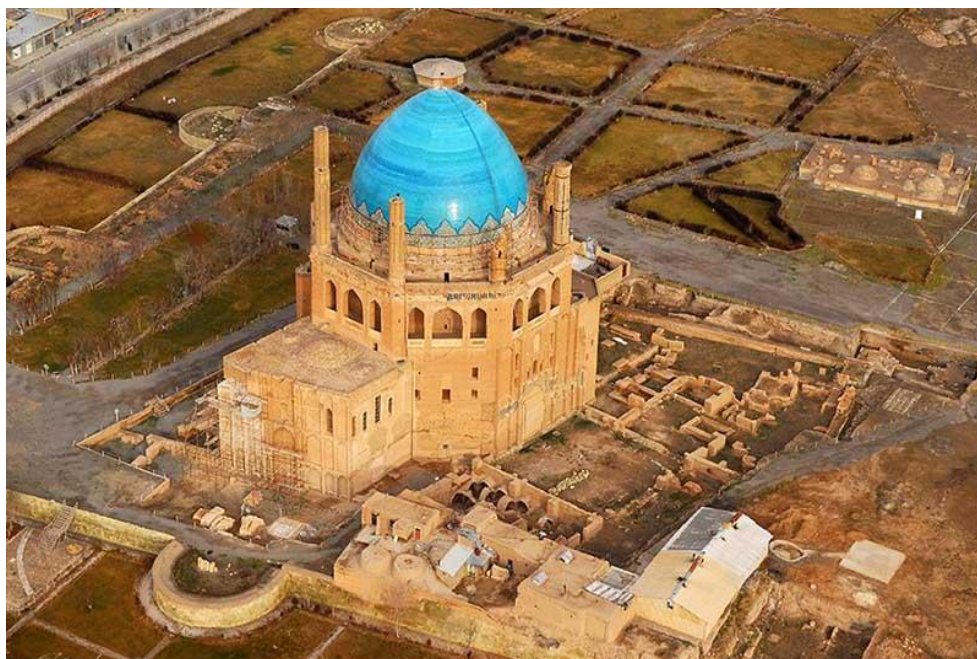
گنبد سلطانیه

۱۳۸۴

گنبد سلطانیه، زنجان

این بنا که به نام مقبره «سلطان محمد خدابنده» ملقب به «الجایتو» معروف است، از جمله سازه های معماری دوره اسلامی است که در دوره ایلخانان ساخته شده است. گنبد این بنا ارتفاعی نزدیک به ۴۸.۵ و قطر دهانه ۲۵.۵ متر دارد. هدف اصلی الجایتو از ساخت این آرامگاه آن بود که پیکر حضرت علی (ع)، امام اول شیعیان را از نجف به این محل منتقل کند، اما چون از آوردن پیکر امام ناامید شد، تغییراتی در نقشه اولیه آن داد و وصیت کرد که پس از مرگش در سردابه آن دفن شود.

ساخت این آرامگاه، ۱۰ سال به طول انجامید و الجایتو تنها دو سال پس از اتمام بنای آن در اثر بیماری در سن سی و چهارسالگی درگذشت. گنبد سلطانیه در ۱۵ دی ماه ۱۳۱۰ در آثار ملی ایران ثبت شد و در سال ۱۳۸۴ در نشست بیست و نهم کمیته جهانی یونسکو در فهرست میراث جهانی درآمد.

سنگ نبشته بیستون، کرمانشاه

در سی کیلومتری شرق کرمانشاه در ارتفاع صد متری بر سینه کوه صخره ای بیستون، یکی از مهم ترین اسناد دوره هخامنشی و مربوط به داریوش بزرگ نقش شده است. این کتیبه در واقع فتح نامه ای است که وقایع اولین سال های سلطنت داریوش و فتوحاتی را که در جریان سرکوب اغتشاشات و شورش های داخلی نصیب او شده، بازگو می کند.

داریوش در این کتیبه ضمن معرفی خود و اجدادش به شرح حوادثی که منجر به پادشاهی او شد، پرداخته و در ضمن حدود قلمرو و نام ایالات تابعه در ابتدای سلطنت و نام تمامی شورشیان و محل شورش و تاریخ سرکوبی آنان را ذکر کرده است. متن فارسی باستان، در ۴۱۴ سط و در پنج ستون قرار دارد که زیر آن تصویر شاه و نه تن از مدعیان پادشاهی که اسیر شده اند، به تصویر کشیده شده است. متن عیلامی هم در ۵۹۳ سطر، در هشت ستون و متن بابلی در ۱۱۲ سطر و در دو طرف کوه منقوش شده است. این اثر منحصر به فرد که بیان کننده گوشه ای از تاریخ دوره داریوش بزرگ است، در ۱۵ دی ماه ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران قرار رفت و در سال ۱۳۸۵ در سی امین نشست سازمان یونسکو، در فهرست میراث جهانی جای گرفت.

کلیساهای
ارامنه
۱۳۸۷

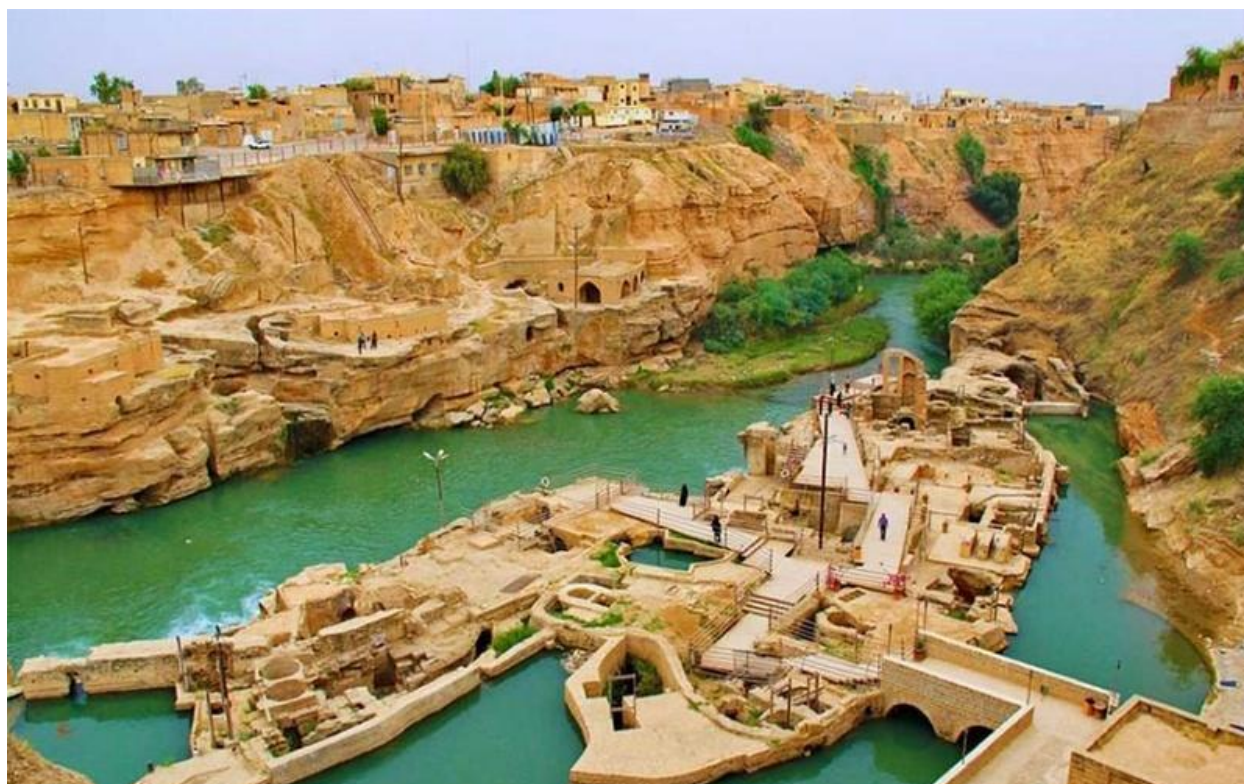
مجموعه کلیساهای آذربایجان، آذربایجان شرقی و غربی
با همکاری سازمان میراث فرهنگی و شورای خلیفه گری ارامنه، مجموعه ای از کلیساهای تاریخی ایران در سال
۱۳۸۷ به عنوان میراث جهانی به ثبت رسیدند. این کلیساها عبارتند از :
کلیساهای تادئوس مقدس : به دلیل دفن یکی از حواریون در سال ۶۶ میلادی در آن، ارزش بسیاری در میان
پیروان حضرت مسیح (ع) دارد.
کلیسای سنت استپانوس : در نود و هفت کیلومتری کلیسای تادئوس در آذربایجان شرقی واقع شده است و به
دلیل معماری و تزیینات تاریخی ارزش فراوان دارد.
کلیسای مریم مقدس: در روستای دره شام قرار دارد و قدمت آن نزدیک به ۴۰۰ سال است.
کلیسای آندره ورتی یا چوپان: در ساحل رودخانه ارس و در مجاورت یک گورستان تاریخی قرار دارد.
کلیسای مریم یا زورزور: در دوازده کیلومتری جنوب ماکو است.

کلیساهای تادئوس مقدس (قره کلیسا)

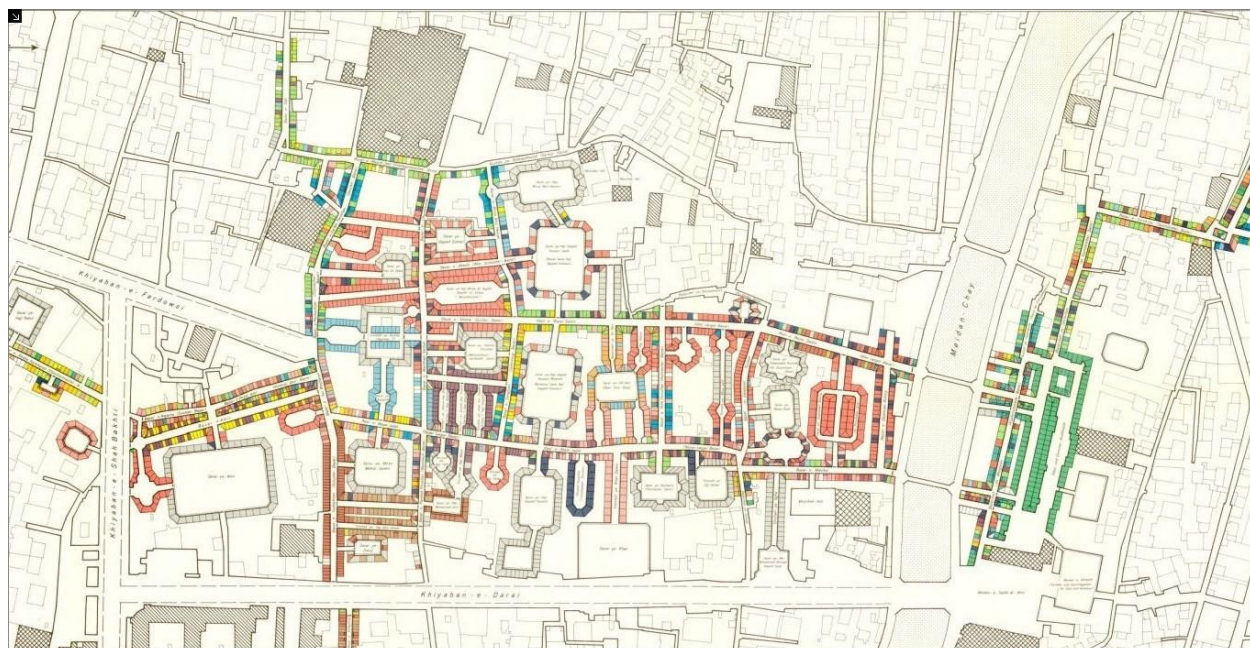
سازه های آبی شوشتر، خوزستان

در سال ۱۳۸۸ مجموعه ای از بی نظیرترین سازه های مهندسی جهان که به نام آبشارها و آسیاب های آبی شوشتر معروف است و قدمتی چندهزار ساله دارد، در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد. بخش های مختلف این مجموعه عبارتند از: بندمیزان، برج کلاه فرنگی، رودخانه دست کند گرگر، مجموعه آبشارها و آسیاب های آبی، بند برج عیار، نیایشگاه صائبین، بند ماهی بازان، قلعه سلاسل، کانال داریون، پل بند شادروان، بند خاک، پل بند لشکر، پل شاه علی و پل شرابدار.

مجموعه بازار تبریز، آذربایجان شرقی

بازار تبریز، با مساحتی حدود یک کیلومتر مربع بزرگترین بازار سرپوشیده جهان است. قدمت این بازار به دوره زندیه بر می گردد، اما پیش از آن هم این مرکز به دلیل رفت و آمد اروپاییان و تجار و کاروانیان، مرکز مبادله کالا و تبادل فرهنگ و هنر بوده است. بازار تبریز نزدیک به ۵۵۰۰ باب حجره، ۳۵ سرا، ۲۵ تیمچه، ۳۰ مسجد، ۲۰ راسته، ۱۱ دالان، پنج باب حمام و ۱۲ مدرسه دارد. بازار تبریز در دوره های قاجار و پهلوی بارها مرمت و بازسازی شده است. این مرکز مبادلات و داد و ستد تاریخی ایران در سال ۱۳۸۹ در فهرست میراث فرهنگی یونسکو به ثبت رسید.

آرامگاه شیخ صفی الدین اردبیلی، اردبیل

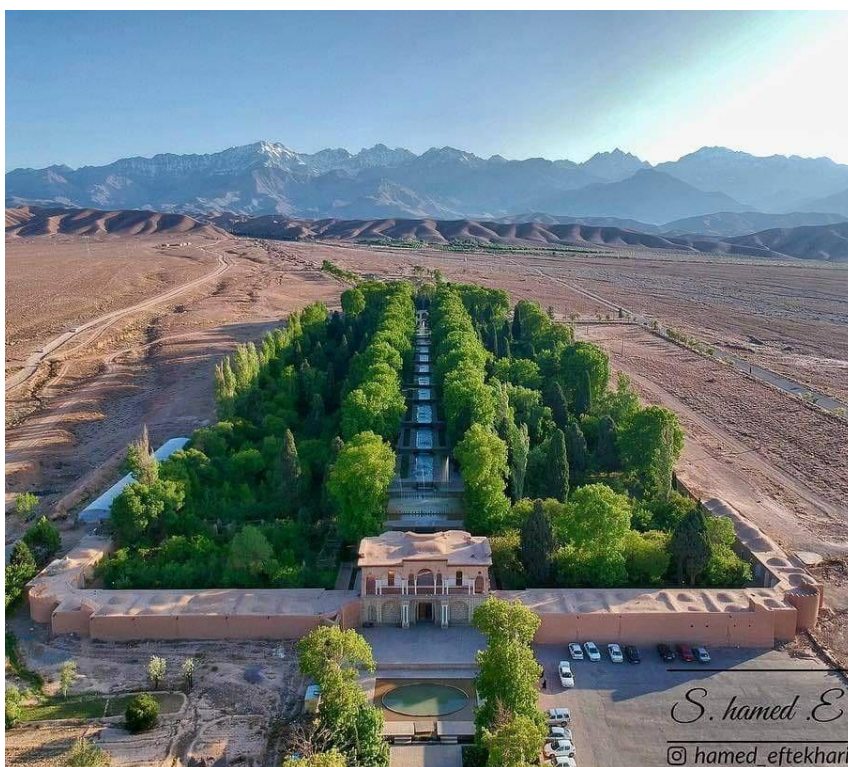
مجموعه بقعه «شیخ صفی الدین اردبیلی» و جد پادشاهان صفویه در سال ۷۳۵ هجری به دست فرزند او، «صدرالدین موسی»، بنا شد. در این بنا به غیر از مقبره شخی صفی، مقبره «شاه اسماعیل اول» و همسر او و جمعی از بزرگان قزلباش و صاحب منصبان صفویه هم قرار دارد. این مجموعه از لحاظ معماری و تزیینات در نوع خود منحصر به فرد است. بخش های مختلف این آرامگاه عبارتند از: چینی خانه، مسجد، جنت سرا، خانقاه، چله خانه، شهیدگاه، چراغ خانه، کتابخانه، نقاره خانه و... این بنا در سال ۱۳۸۹ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد.

مجموعه باغ های ایرانی

«پردیس»، «بهشت»، «نگارستان»، «بستان»، «فردوس» و «مینو»، همه به مجموعه ای از گیاهان و آب نماها، جوی ها، کوشک و سرا و احتمالاً حیوانات و پرندگان که در میان یک دیوار بلند قرار دارند و تداعی کننده فردوس آسمانی در زمین هستند، اطلاق می شود. ساختار ویژه و ممتاز و معماری باستانی و ریشه دار این باغ ها که به نام باغ های ایرانی معروف هستند، نشان دهنده اوج هنر و آشنایی مهندسان و معماران ایرانی با ریاضیات و هندسه و اصول زیبایی شناسی و نشان از هماهنگی و تلفیق و پیوند انسان با طبیعت است. مجموعه نه باغ ایرانی شامل باغ های پاسارگاد، ارم، چهلستون، فین، عباس آباد، شازده، دولت آباد، پهلوان پور و اکبریه به صورت یک جا در سال ۱۳۹۰ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید.

باغ شازده ماهان، کرمان

S. hamed .E
@ hamed_eftekhari

گنبد قابوس

۱۳۹۱

برج گنبد قابوس، گلستان

گنبد قابوس، در زمان سلطنت «شمس المعالی قابوس بن وشمگیر» از پادشاهان زیاری در شهر هیرکانی، گنبد کاووس فعلی، در سال ۳۷۵ هجری شمسی بنا شده است. سبک معماری این برج که بلندترین برج تمام آجری جهان است، سبک رازی است. بلندی این برج به همراه پی آن، ۷۲ متر و بلندی گنبد آن ۱۸ متر است. گنبد قابوس هم در سال ۱۳۹۱ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده است.

مسجد جامع

اصفهان

۱۳۹۱

مسجد جامع اصفهان، اصفهان

مسجد جامع اصفهان با ابعادی نزدیک به ۱۷۰ در ۱۴۰ متر در شمال شرقی اصفهان قرار دارد. قدمت این مسجد به پیش از اسلام بر می گردد و پیش از آن که تبدیل به مسجد شود، به صورت آتشکده مورد استفاده بوده است. احتمالاً پس از ورود اسلام، مسجدی بر پایه همان آتشکده قدیمی متعلق به دوره ساسانیان بنا شده است که آن هم در طول تاریخ ویران شده و مسجد فعلی روی ویرانه های آن ساخته شده است.

کاخ گلستان

۱۳۹۲

کاخ گلستان، تهران

مجموعه کاخ گلستان واقع در میدان ارگ تهران از جمله بناهایی است که از زمان «شاه تهماسب اول» تا دوره پادشاهان قاجار و به ویژه در دوره «فتحعلی شاه» ساخته و پرداخته شده است. این مجموعه دارای کاخ ها و تالارها و عمارت هایی است که از نظر معماری و تزیینات در میان کاخ های دوره قاجار بی مانند هستند. آیینه کاری های این کاخ از جمله جاذبه های منحصر به فرد آن است. بخش های مختلف این مجموعه عبارتند از: عمارت شمس العماره، تالار سلام، تالار آیینه، ایوان، تخت مرمر، حوضخانه، کاخ ابیض، خلوت خانه کریم خانی، عمارت بادگیر، تالار عاج، تالار الماس، تالار برلیان و حوضخانه. لازم به ذکر است برخی از بناهای موجود در محدوده کاخ امروز دیگر وجود ندارند، مانند تکیه دولت و عمارت اندرونی و خوابگاه ناصرالدین شاه، تالار خاقان و عمارت صندوقخانه.

شهر سوخته

۱۳۹۳

شهر سوخته، سیستان و بلوچستان

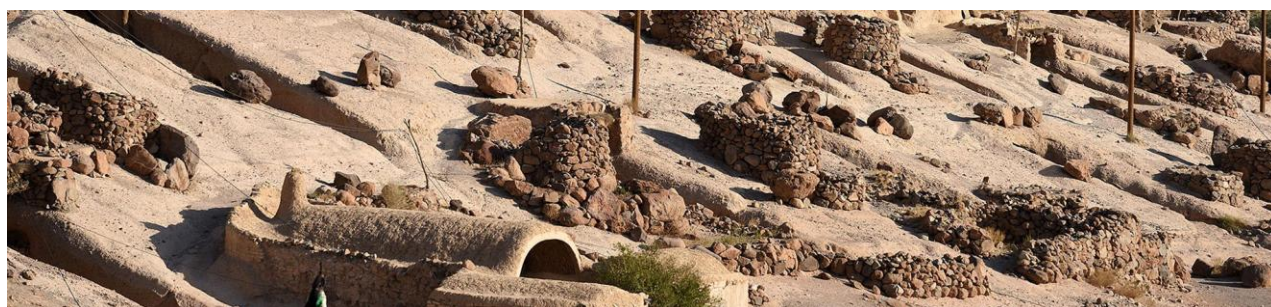
شهر سوخته، بقایای شهری باستانی است که در مسیر رودخانه هیرمند به دریاچه هامون بنا شده است. آثار به دست آمده در این محوطه باستانی، نشان دهنده وجود دانش پزشکی و کشاورزی و سیستم آبرسانی در این شهر بوده است. این سایت باستانی در سال ۱۳۹۳ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید.

میمند

۱۳۹۴

روستای میمند، کرمان

روستای سنگی و دست کند میمند با قدمتی چند هزار ساله، از جمله نخستین مراکز استقرار انسان در ایران است. در این روستا، ۴۰۶ خانه سنگی یا کیچه وجود دارد. زنده بودن فرهنگ باستانی و به خصوص زبان و نوع گویش اهالی و استفاده از واژه های پهلوی از مشخصات ویژه این منطقه است. روستای سنگی میمند با قدمتی نزدیک به ۱۳ هزار سال، در سال ۱۳۹۴ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد.

شهر باستانی
شوش
۱۳۹۴

شهر تاریخی شوش، خوزستان

شهر تاریخی شوش، شهری با قدمتی کهن و یادگاری است از دوران عیلام و هخامنشی. این شهر پایتخت سیاسی هخامنشیان و مرکز برخورد دو تمدن ایرانی و میان رودان بوده است. این سایت ویژه باستانی که تحقیقات و مطالعات باستان شناسی همچنان در آن در جریان است، در سی و نهمین اجلاس کمیته میراث جهانی سازمان علمی، فرهنگی و تربیتی ملل متحد (یونسکو) در تیر ۱۳۹۴ با موافقت صد در صد اعضای آن به ثبت جهانی رسید.

قنات ایرانی

۱۳۹۵

کاريزهای ایران

مجموعه ۱۱ قنات یا کاریز با قدمتی نزدیک به دو هزار سال در ۲۵ تیرماه ۱۳۹۵ در چهلمین اجلاس یونسکو به عنوان بیستمین اثر جهانی ایران به ثبت رسید. این کاریزها عبارتند از: قصبه گناباد، بلده فردوس، زاچ حسن آباد، آسیاب آبی میرزانشیرالله مهریز، جوپار کرمان، اکبرآباد و قاسم آباد بروات بم، مون اردستان، وزوان اصفهان، مزدآباد اصفهان و ابراهیم اصفهان.

کویر لوت

۱۳۹۵

دشت پهناور لوت

دشت لوت نخستین اثر طبیعی ایران است که در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده است. دشت لوت که گاه به اشتباه آن را کویر خطاب می کنیم، دارای ویژگی هایی است که آن را از دیگر دشت های جهان جدا و متمایز می کند. مساحت این دشت حدود ۳۶ هزار کیلومتر مربع یا دو میلیون و ۳۰۰ هزار هکتار و مساحت

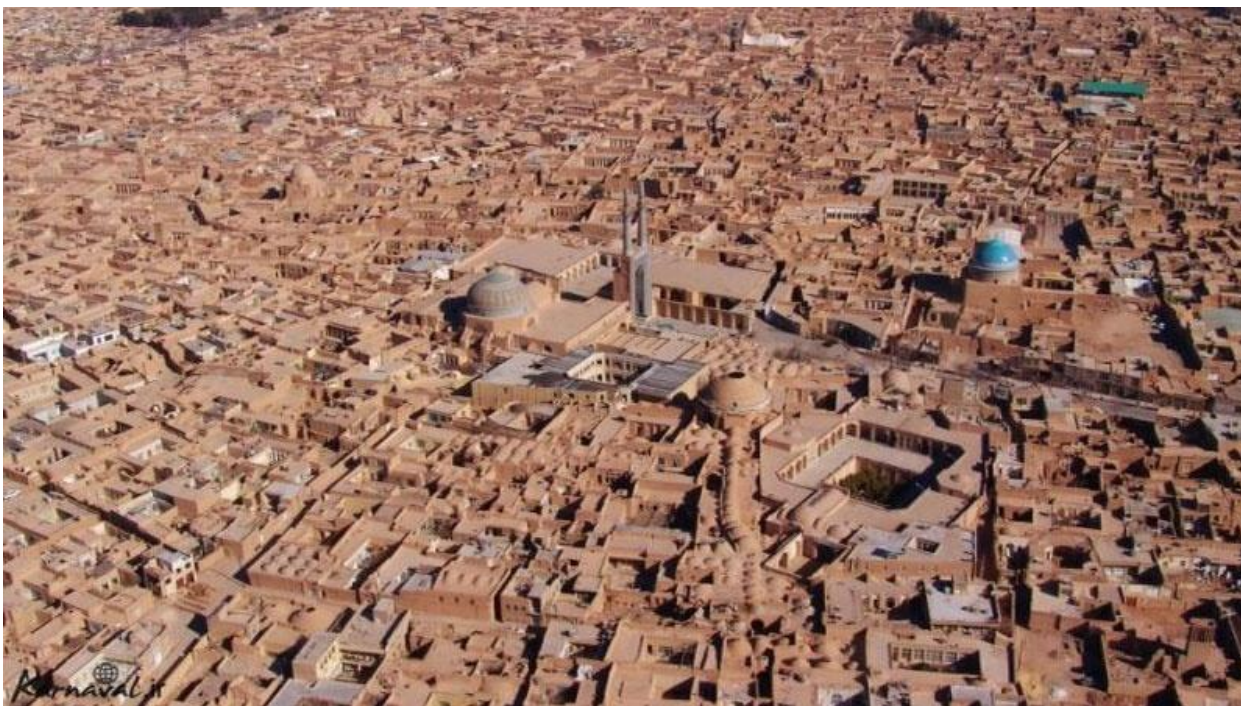
حریم آن ۱۷ هزار کیلومتر مربع یا یک میلیون و ۷۰۰ هزار هکتار است و وسعت آن از مساحت بعضی کشورهای جهان بیشتر است. این منطقه علاوه بر ویژگی های طبیعی دارای محوطه هایی باستانی با قدمتی بیش از پنج هزار سال است و از جمله این مناطق باید به ناحیه شهداد اشاره کرد. دشت لوت در ۲۷ تیرماه ۱۳۹۵ با رای تمامی اعضای کمیته میراث جهانی به عنوان اولین اثر طبیعی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد.

شهر تاریخی
یزد
۱۳۹۶

بافت تاریخی شهر یزد

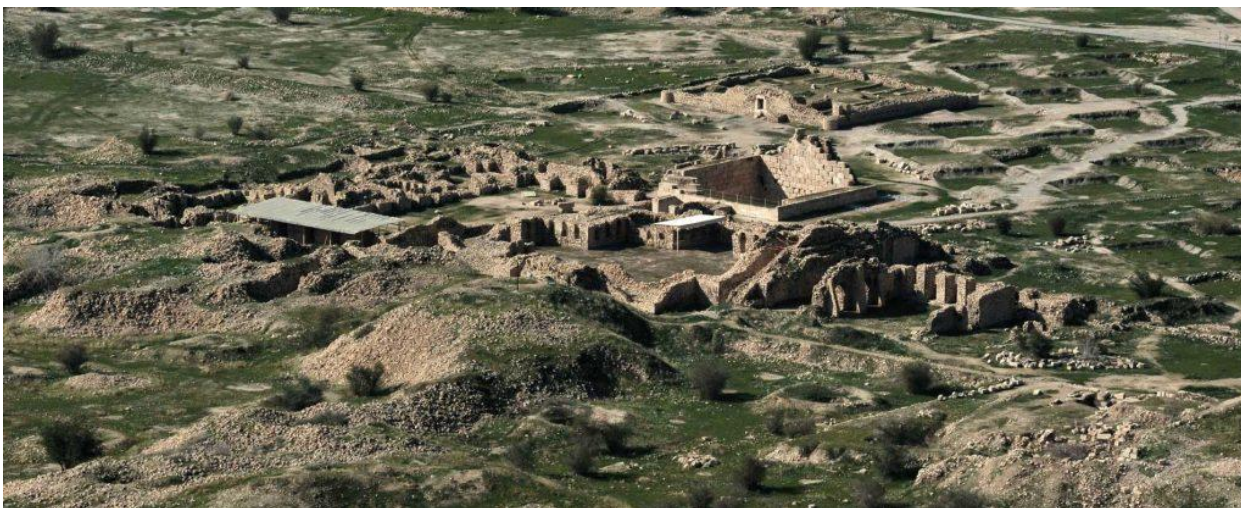
یزد شهری خفته در آغوش گرم کویر ایران است که در گذر سال ها کمتر تغییر چهره داده و هنوز بوی سنت و تاریخ از همه جایش به مشام می رسد. شهر تاریخی یزد هم اکنون تنها شهر مسکونی ایران است که توانسته این عنوان را به خود اختصاص دهد. در عین حال نباید فراموش کرد که شهر یزد بزرگترین شهر خشتی مسکونی در دنیا نیز هست. در توضیحات این ثبت جهانی آمده است که نقش باغ دولت آباد در این مورد بی تاثیر نبوده چرا که باغ دولت آباد یکی از ۹ باغ ایرانی ثبت شده در فهرست باغ های ایرانی میراث جهانی است. شهر یزد با ویژگی های منحصر بفرد گردشگری، بادگیرها و خانه های قدیمی خشتی بدون تردید یکی از مقاصد خارق العاده و جالب در سفر به ایران است. این شهر با جدا کردن بخش شمالی دشت کویر و بخش جنوبی دشت لوت، توانسته قدیمی ترین جاذبه های مدنی را در خود جای دهد. اینجا خاستگاه بزرگترین جامعه زرتشتیان در ایران است. ترکیب یک شهر بیابانی کهن و یک میراث حاصل از همنشینی ادیان مختلف، جو بسیار متفاوت و البته آرامی را به یزد بخشیده است.

منظر باستانی
ساسانی فارس
۱۳۹۷

چشم‌انداز باستان‌شناسی ساسانی منطقه فارس

هشت سایت باستانی که در ۳ منطقه تاریخی فیروزآباد، بیشاپور و سروستان در جنوب غربی استان فارس واقع شده‌اند. این آثار یکی از چهار اثری هستند که در جلسه ۳۰ ژوئن ۲۰۱۸ کمیته میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیدند تا تعداد آثار ایرانی ثبت شده در میان میراث جهانی یونسکو به عدد ۲۳ و آثار استان فارس به عدد ۵ برسد. این سازه‌ها، کاخ‌ها و شهرها به اوائل و اواخر دوره شاهنشاهی ساسانی، که از ۲۲۴ تا ۶۵۸ بعد از میلاد، در سراسر این منطقه گسترش یافت، مربوط می‌شوند. این سایت‌ها شامل، شهر گور، پایتخت ساخته شده توسط بنیان‌گذار سلسله، اردشیر بابکان، بیشاپور، شهر و سازه معماری جانشینش، شاپور یکم و سروستان، کاخ بهرام پنجم پانزدهمین شاه ساسانی می‌شوند. چشم‌انداز باستان‌شناسی نشان‌گر بهره‌برداری بهینه از توپوگرافی طبیعی منطقه و شاهدی بر تأثیر سنت‌های فرهنگی هخامنشی و اشکانی و هنر رومی که خود تأثیر قابل توجهی بر معماری و سبک‌های هنری عصر اسلامی داشتند. سایر آثار شامل پیکره شاپور یکم (غار شاپور)، کاخ اردشیر بابکان، قلعه دختر، سنگ‌نگاره پادشاهی اردشیر بابکان و نقش برجسته پیروزی اردشیر بر اردوان می‌شوند.

شهر تاریخی بیشاپور

جنگلهای
هیرکانی
۱۳۹۷

جنگل‌های مختلط کاسپی هیرکانی

جنگل‌های هیرکانی با ۱.۹ میلیون هکتار وسعت، از آستارا در شمال استان گیلان تا گلی‌داغ در شرق استان گلستان، در گستره‌ای به طول تقریبی ۸۰۰ کیلومتر و عرض ۲۰ تا ۷۰ کیلومتر پراکنش دارد. البته لازم به ذکر است که بخشی کوچکی از جنگل‌های هیرکانی در کشور آذربایجان قرار دارد. در زمان حاضر جنگل‌های هیرکانی، زیست بوم ۲۹۶ گونه پرنده و ۹۸ گونه پستاندار است. همچنین ۱۵۰ گیاه بومی درختی و بوته‌ای (مانند شمشاد و انجیلی) نیز در آن یافت می‌شود.

جنگل‌های هیرکانی قدمتی بسیار طولانی دارند. تخمین زده می‌شود که قدمت این جنگل‌ها به ۲۵ الی ۵۰ میلیون سال پیش بازگردد. ولی رقم ۴۰ میلیون سال معتبرترین رقم است و بیشترین توافق در حال حاضر روی این مقدار وجود دارد. بنابراین، جنگل‌های هیرکانی را می‌توان بازمانده‌هایی از دوران سوم زمین‌شناسی دانست. به همین خاطر است که این جنگل‌ها با عنوان فسیل‌هایی زنده و یا یک موزه طبیعی زنده شهرت پیدا کرده‌اند. موضوع قدمت این جنگل‌ها یکی از مهمترین دلایل اهمیت آنهاست و باعث شده است تا مورد توجه قرار گیرند.

بخش دوم

خانه ایرانی

خانه‌های قدیمی و معماری بومی و اصیل بخشی از حافظه تاریخی یک شهرند. آن وقت‌ها که هنوز مردمان شهر در آهن و فولاد محصور نشده بودند، با خاک و سنگ، آب و آفتاب در بستر آگاهی و تجربه‌های دیرین، فضاهایی را سامان دادند که امروزه یادگارهای آن جزو میراث فرهنگی ما و آیندگان سرزمین است.

با گذشت زمان ساختار معماری در محیط جغرافیایی استان‌ها تغییر کرده است در صورتی که سبک معماری بومی، اصیل و تاریخی خاص هر استان بر اساس اقلیم، مصالح بومی، فرهنگ و سبک زندگی مردم هر استان طراحی می‌شده است.

خانه محل آرامش و آسایش اهالی ساکن در آن است و وجود بستری برای ایجاد آرامش جز یکی از ویژگیهای معماری خانه‌های ایرانی است و وجود قسمت‌های مختلف خانه‌های قدیمی برای ایجاد محلی امن و آرام علت دیگری بر وجود ذوق و قریحه و تبحر معماران ایرانی در طراحی و ساخت این ابنیه هاست. این خانه‌ها دارای فضاهای بسیار وسیعی همچون سکوی جلوی در ورودی، سردرهای خاص، هشتی، دالان یا راهرو، ایوان، حیاط‌های مختلف، حوض، مطبخ و بسیاری دیگر بوده است.

در این شکل از معماری با دقت بسیاری به جزئیات پرداخته شده و تمامی فضاهای آن مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند زیرا تمامی مکان‌های نامبرده در این نوع از خانه‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. مثلاً سکوی در ورودی در گذشته برای استراحت اهالی خانه و عابران طراحی شده بود. با وجود این سکوها محلی برای استراحت افراد رهگذر یا مهمانانی که قصد ورود به خانه را داشتند مهیا می‌شد تا زمانی را که صاحب خانه صرف‌گذاشتن از مسیرهای طولانی راهرو و حیاط‌های بزرگ این منازل برای استقبال و گشودن در صرف می‌کرد، بتوانند روی آن استراحت کنند یا وسایل خود را روی آن قرار دهند.

بنابراین به جرات می‌توان گفت وجود این سازه‌ی مهم نشان از اهمیت و توجه معماران با الهام از فرهنگ غنی مهمان‌دوستی ایرانیان خبر می‌دهد. اما وجود همین دالان در خانه‌های قدیمی خود نقش بسیار مهمی را در آسایش و راحتی اهالی برعهده داشت. وجود این مسیرهای باریک و نه چندان طولانی باعث می‌شد که در نگاه اول داخل خانه عیان نباشد و راحتی ساکنین از بین نرود.

تمام هم و غم معماری سنتی معطوف به داخل خانه بود و نمای خانه چندان اهمیتی برایشان نداشت . متنوع ترین و پرکارترین قسمت خانه اندرونی بود تا ساکنان خانه احساس خستگی و تکرار نکنند . حیاط اندرون هیچ راهی به جز راهروی ورودی نداشت که آن هم پیچ و تاب می خورد تا ساکنان خانه از چشم نامحرم دور نگه داشته شوند . همه اینها باعث شده که معماری خانه های سنتی ایران را یک معماری درونگرا بنامند . اتاق ها در یک خانه سنتی براساس اهمیت و کاربردشان دور تا دور حیاط چیده می شدند . اتاق های تابستانی معمولاً روی ضلع جنوبی قرار می گرفتند تا در طول روزهای تابستان، کمتر در معرض آفتاب باشند و اتاق های زمستان نشین، روبه روی اتاق های تابستانی و دقیقاً روی ضلعی می نشستند که در طول روز، بیشترین آفتاب به آنها بتابد. باقی فضاها هم مثل انبار، آشپزخانه و اصطبل در ردیف دوم و پشت اتاق ها جا می گرفتند . در بعضی خانه ها حتی وسط حیاط اصلی هم می توانید یک حیاط عمیق تر به نام «گودال باغچه» ببینید . تمام این تمهیدات برای عمیق کردن حیاط و سایه گیر بودن و خنک شدن خانه است .

در یک خانه ایرانی تفکیک فضاهای زنانه و مردانه از همان دم در شروع می شد . مهمان خانه سنتی اگر یک زن بود حلقه با صدای زیر را می زد تا خانم خانه در را برایش باز کند و اگر مرد بود کوبه مردانه را می زد تا وقتی صدای بم آن از توی خانه به گوش می رسید، مرد صاحبخانه بیاید و به مهمان خانه خوشامد بگوید .

معماری ایرانی که ابتدا در محدوده ی فلات ایران و سپس در حوزه نفوذ فرهنگ ایرانی شکل گرفت، همچون همه ی معماری هایی که ریشه در فرهنگ بومی دارند، به اقلیم توجه داشته و تا پایان دوره ی قاجار آثار با ارزشی از خود به جا گذاشته است.

بررسی نمونه های به جا مانده نشان می دهد:

رنگهای به کار رفته در تزیینات ساختمانها متأثر از ویژگی های اقلیم گرم و خشک بوده اند. مصالح ساختمانها، علاوه بر توانایی های سازه ای و توجه به مسائل اقتصادی و تأمین مصالح از نقاط نزدیک، بهترین شکل بهره برداری از انرژی محیط بری را نشان می دهند.

سازه های طاقی در این بناها نشان دهنده ی رابطه ی اقلیم و معماری هستند.

حتی در نقوش تزیینی رد پای خورشید را به عنوان مهمترین عامل اقلیمی در نقوشی با نام شمسه و چرخ خورشید می توان دید.

نمونه هایی از خانه های ایرانی

خانه های کاشان از زیباترین خانه های ایران هستند و از میان آن ها خانه عباسی ها، خانه طباطبایی ها، خانه عامری ها و خانه بروجردی ها معروف ترین اند.

خانه عباسی ها

یکی از شاهکارهای معماری باقی مانده از دوران قاجار در شهر کاشان خانه عباسی ها (یا عباسیان) است. این خانه دارای فضای بسیار سرسبزی است و این مسئله در شهر کویری مانند کاشان نکته بسیار مهمی است. استفاده از گچبری های زیبا و شیشه های رنگی وجه بارز این عمارت قدیمی به حساب می آید. این عمارت که بین سال های ۱۲۴۵ تا ۱۲۵۰ هجری در محله سلطان آباد (خیابان علوی) توسط حاج محمد ابراهیمی که از تاجران معروف ظروف چینی و بلور در آن زمان بود ساخته شده، دارای معماری منحصر به فردی است که به سبک گودال باغچه معروف است، چراکه در این سبک از معماری، بنا پایین تر از سطح کوچه احداث شده تا علاوه بر استحکام، خاصیت عایقی خاک و مصالح به کار رفته در آن، این خانه را از سرما و گرما در امان نگه دارد و از طرفی دسترسی به آب قنات هم راحت تر باشد.

خانه طباطبایی‌ها

یکی از زیباترین و دیدنی‌ترین بناهای تاریخی کاشان، خانه طباطبایی‌هاست که در محله سلطان امیر احمد در بافت قدیم کاشان واقع شده است. این خانه که از شاهکارهای هنر معماری قدیم به شمار می‌رود به وسیله مرحوم سیدجعفر طباطبایی - از تجار معروف فرش آن زمان - در سال ۱۲۵۰ هجری قمری ساخته شده است. خانه طباطبایی‌ها همچون دیگر بناهای تاریخی آن زمان برخوردار از تزئینات مجلل و باشکوه، اصالت معماری و طراحی متناسب با فرهنگ و اقلیم خاص منطقه است. معمار سازنده آن استاد علی مریم کاشانی و گچ بری‌ها و نقاشی‌های آن به وسیله شاگردان میرزا ابوالحسن صنیع الملک غفاری کاشانی، و زیر نظر وی انجام شده است.

خانه بروجردی‌ها (نطنزی‌ها)

این بنا در محله سلطان میراحمد واقع است و در نیمه دوم قرن ۱۳ هجری و در زمان قاجار ساخته شده و تحت شماره ۱۰۸۳ در فهرست آثار ملی کشور ثبت شده است. این خانه با بادگیرهای قرینه هلالی شکل زیبایی بر بام تالار و کلاه فرنگی روی آن یکی از زیباترین جلوه‌های معماری ایرانی را به معرض نمایش می‌گذارد. به طوری که در کتیبه چهار طرف تالار آن آمده است، ساخت بنا به سال ۱۲۹۲ هـ-ق بازمی‌گردد.

نقاشی‌های ارزنده و گچ‌بری‌های این خانه، زیر نظر صنایع‌الملک، نقاش بزرگ ایران و عموی کمال‌الملک اجرا شده است. صاحب این خانه، حاج سید حسن نطنزی از بازرگان‌های نطنزی مقیم کاشان و معمار آن استاد علی مریم کاشانی بوده است. وی به خاطر سفرهای زیادی که به شهر بروجرود داشته به بروجرودی معروف شده است.

خانه عامری‌ها

خانه عامری‌ها در محله سلطان میر احمد در شمال معبر اصلی محله سلطان میر احمد و در جوار حمام سلطان میر احمد واقع شده است. مالک اولیه این خانه ابراهیم خلیل خان کلانتر بوده است. قدمت بنای اولیه به عصر زندیه باز می‌گردد و از جمله خانه‌های بسیار قدیمی کاشان است. این خانه دارای دو حیاط مستقل از هم برای دو بخش اندرونی و بیرونی است و حیاط سوم روبازی بعنوان بهار بند در این خانه وجود دارد. در تمام حیاط‌های خانه عامری‌ها اصل تقارن در ضلع شمالی، جنوبی، شرقی و غربی رعایت شده است. حیاط‌ها دارای حوضخانه‌هایی هستند که از این فضاها در تابستان استفاده می‌شده. این خانه دارای بلندترین بادگیر در بین بادگیرهای خانه‌های کاشان است

چند نمونه از خانه های ایرانی در سایر نقاط کشور

خانه آقازاده، ابرکوه

حالا دیگر کمتر کسی است که خانه آقازاده در شهر ابرکوه از توابع استان یزد را نشناسد. از هنگامی که تصویر بادگیر این خانه پشت اسکناس های دو هزار تومانی جدید نقش بسته است، بسیاری از ایرانیان با این خانه که صاحب بزرگ ترین بادگیر دو طبقه در ایران است، آشنا شده اند. این خانه قاجاری در یکی از محله های اعیان نشین ابرکوه به نام محله میدان ساخته شده است و دور و بر آن خانه های تاریخی زیادی به چشم می آید که برخی هنوز سرپا هستند و بعضی دیگر متروک و نیمه ویران شده اند.

خانه آقازاده یک حیاط مرکزی با سه جبهه ساختمان دارد. هر یک از این سه جبهه در فصول مختلف سال و با توجه به زاویه تابش آفتاب مورد استفاده قرار می گرفته اند. بادگیر خانه که موجب شهرت آن میان خانه های تاریخی کشور شده است، ۱۸ متر از کف حیاط ارتفاع دارد و در کنار آن یک کلاه فرنگی نیز تعبیه کرده اند. وظیفه این بادگیر خنک کردن تالار بزرگ خانه است و وظیفه کلاه فرنگی نیز تامین روشنایی آن است. ناگفته پیداست که خانه آقازاده مانند بیشتر خانه های تاریخی ایران در نواحی مرکزی تزئینات فاخر دارد که بهترین نمونه آن را می توان در سقف مقرنس کاری شده تالار خانه مشاهده کرد.

خانه پیرنیا، نائین

خانه پیرنیا یکی از یادگارهای ارزشمند معماری دوران صفویه و نمونه شاخصی از مسکن سنتی نائین است. این بنا که الگوی مهم معماری و هنری خانه‌های تاریخی در منطقه کویر است و از اجزاء مختلفی از جمله ورودی، دالان‌های متعدد، هشتی، غلام‌گردش، ایوان شاه‌نشین، اتاق نشیمن، گودال باغچه، باغ و بخش‌های مختلف دیگر تشکیل شده است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این خانه سبک خاص معماری آن با نقاشی‌ها و گچ‌بری‌ها و تزیینات دیواری زیباست. گچ‌بری‌های خانه پیرنیا شامل قاب‌های متعددی بوده و داستان‌های هفت‌پیکر نظامی شامل: داستان‌های خسرو و

شیرین، یوسف و زلیخا، صحنه‌های شکارگاه، داستان‌های عاشقانه و خیال را به نمایش گذاشته است.

خانه و حسینیه امینی‌ها، قزوین

از خانه‌های زیبا و اعیانی قزوین است که توسط حاج محمد رضا امینی از اعیان تجار قزوین ساخته شد. این ساختمان در سال ۱۲۷۵ هجری قمری با دو طبقه بنا گردیده و در آن وقت مبلغ چهل و هشت هزار تومان صرف ساخت آن شده‌است. در میان بنا سه تالار ساخته شده که امتداد آن‌ها به موازات یکدیگر از شرق به غرب است و میان دو حیاط شمالی و جنوبی قرار دارد. تالارها دارای ارسی‌های بسیار زیبایی بوده که در هنگام روضه خوانی با بلند کردن آن‌ها، هر سه تالار یکی می‌گردند و محوطه سر پوشیده بزرگ و آینه کاری زیبایی تشکیل می‌دهند. در وسط تالار بزرگ چهلچراغ آویخته شده و فرش‌های تالار یک تخته و عتیقه بوده‌است. زیر تالارها خالی بوده و سردابه، زیرزمین، شربتخانه و انبار ساخته‌اند. مرحوم حاجی محمد رضای امینی برای خیرات و مبرات در سال ۱۳۰۳ ه.ق دهاتی را جهت روضه خوانی در ایام محرم و اطعام مساکین در محرم و صفر و رمضان وقف این حسینیه نموده‌است.

بخش سوم

مسجد در معماری ایرانی

مساجد مهم‌ترین بناهای معماری ایران پس از اسلام هستند. شاخص‌ترین و پیشرفته‌ترین بناهای هر دوره معماری ایران پس از ورود اسلام را می‌توان در مساجد پیدا نمود. اهمیت مسجد در ایران نشانه‌ای از پذیرش و اقبال مردم ایران نسبت به دین اسلام است. چرا که در دورافتاده‌ترین نقاط ایران نیز مساجد مهم‌ترین بناهای بافت اطراف خود بوده‌اند که با هزینه مردم بنا می‌شدند.

ویژگی‌های ساختاری هر مسجد شامل انعطاف ذاتی، بی‌تفاوتی نسبت به نماهای خارجی، تأکید متقابل بر فضای داخلی، و گرایش طبیعی به تزئینات کاربردی است. زمانی که از مسجد «جامع» سخن می‌رانیم در واقع همان مسجد است با ویژگی‌هایی مضاف و فراتر از مسجد و وام گرفته شده از معماری دوره بیزانس با ریشه‌های کلاسیک. به اعتقاد پیرنیا (۱۳۸۳)، ایرانیان کهن و هنرمندان آن‌ها باور به تقلید درست داشته‌اند و آن را بهتر از نوآوری بد می‌دانستند. تقلید یا برداشتی که منطبق داشته باشد و با شرایط زندگی سازگار باشد. از این وجوه خاص که جامع را از مسجد متمایز می‌کند، می‌توان به محراب، منبر یا سکوی وعظ، مقصوره یا محصوره، ناو یا راهروی بالا آمده میانه شبستان و گنبد اشاره کرد. ذکر این نکته حائز اهمیت است همه این عناصر در یک بنا با درجه اهمیت برابر باقی نماندند و با همه آن‌ها به یک نحو برخورد نمی‌شد (براند، ۱۳۸۳).

پس از فروافتادن ساسانیان، ساخت مساجد در ایران آغاز شد. در سه قرن نخستین حکومت اسلامی در ایران، مساجد به شیوه‌ای بسیار ساده و به پیروی از معماری ساسانی ساخته می‌شد. زادگاه اولین نمونه‌های معماری اسلامی ایران را در خراسان دانسته‌اند، لذا طریق ساخت بناهای این دوران (شامل امویان، عباسیان، طاهریان) به شیوه خراسانی معروف است. در این شیوه که نقشه عمومی بناهای آن از مساجد صدر اسلام اقتباس شده، مساجد به صورت «شبستانی» یا «چهل ستونی» ساخته شده‌اند.

معماری مسجد

مساجد در ابتدا بسیار ساده ساخته می‌شدند و معمولاً سقف حصیری داشتند. هنگامیکه اسلام در ایران استحکام یافت مساجد با گنبد ساخته شد گنبد بیشتر در معماری ایرانی نمود پیدا کرده‌است. قدیمی‌ترین نمونه مساجد با گنبد چارطاقی مربوط به مسجد الاقصی است که قبل از اسلام ساخته شده‌است. در ایران ساسانی بیشتر آتشکده‌ها به صورت چارطاقی و گنبد دار مدور بودند و همین سبک در ساخت مساجد ایران بکار گرفته شد و سپس مناره بر آن افزوده شد.

مسجد جامع

مسجد جامع پرستشگاه باشکوه مسلمانان که معمولاً در بخشهای اصلی شهرها بنا می‌شود و مرکز اجتماع مردم در آیین‌های عبادی به ویژه نماز جمعه و نیز گردهمایی‌های سیاسی، اجتماعی و تعلیمی است.

مسلمانان صدر اسلام بر پایه الگوی مسجد نبوی دریافتند که هیچ نهاد و مؤسسه‌ای نمی‌تواند مانند مسجد جامع وحدت نو مسلمانان را نشان دهد. مسلمانان پس از فتح سرزمینهای جدید، بقای حکومت خود را تا حد زیادی در گرو ساخت مسجد جامع در شهرها می‌دانستند. بر پایه همین درک بود که خلیفه دوم به والیان خود فرمان داد که در مراکز حکومتی خود تنها یک مسجد جماعت برپا کنند و از اقامه نماز جمعه در قریه‌ها و روستاها جلوگیری کنند تا مبدا وحدت مسلمانان آسیب بیند.

اولین مساجد جامع در شهرهای تازه تأسیس مثل بصره و کوفه با ابتدایی‌ترین مصالح ساختمانی و در فضایی کوچک ساخته شد اما چندی نگذشت که با گسترش شهرها لزوم بازسازی جوامع با مصالح ساختمانی محکمتر (خشت و آجر) ضروری نمود.

ساخت نخستین مساجد ایرانی برگرفته از نقشه مسجد پیامبر در مدینه می‌باشند و دارای نقشه‌ای مستطیل شکل با حیاط مرکزی و شبستانی در جهت قبله اند. مساجد ابتدای اسلام اغلب دارای طرح شبستانی بوده‌اند. مسجد جامع فهرج، مسجد تاریخانه دامغان، مسجد جامع نیشاپور، مسجد اولیه جامع اصفهان، مسجد اولیه جامع یزد، مسجد اولیه جامع ساوه، مسجد جامع نائین و مسجد اولیه جامع اردستان دارای طرح شبستانی می‌باشند.

مساجد تاریخی ایران؛ نیایشگاه‌هایی به وسعت تاریخ

۱- مسجد جامع فهرج؛ اولین مسجد ایران

شاید برای شما جالب باشد که اولین مسجد ایران در یک روستای استان یزد قرار دارد. بنای مسجد به قرن اول هجری و اولین سال‌های ورود اسلام به ایران بازمی‌گردد. این مسجد اکنون حدود ۱۴۰۰ سال قدمت دارد و از مساجد تاریخی ایران به حساب می‌آید. معماری مسجد از نوع مساجد اولیه، بسیار ساده و فاقد گنبد، کتیبه و کاشی‌کاری، اما بسیار باصفا است. مناره مسجد نیز بعدها به آن اضافه شده است. گفته می‌شود مسجد جامع فهرج تنها مسجد جهان اسلام است که ساختمان آن از زمان ساخت تاکنون تغییر نکرده است. مسجد از یک شبستانی با سه دهانه، رواق در سمت شمال و دو ایوان در شرق و غرب تشکیل شده است. محراب مسجد داخل شبستان قرار دارد.

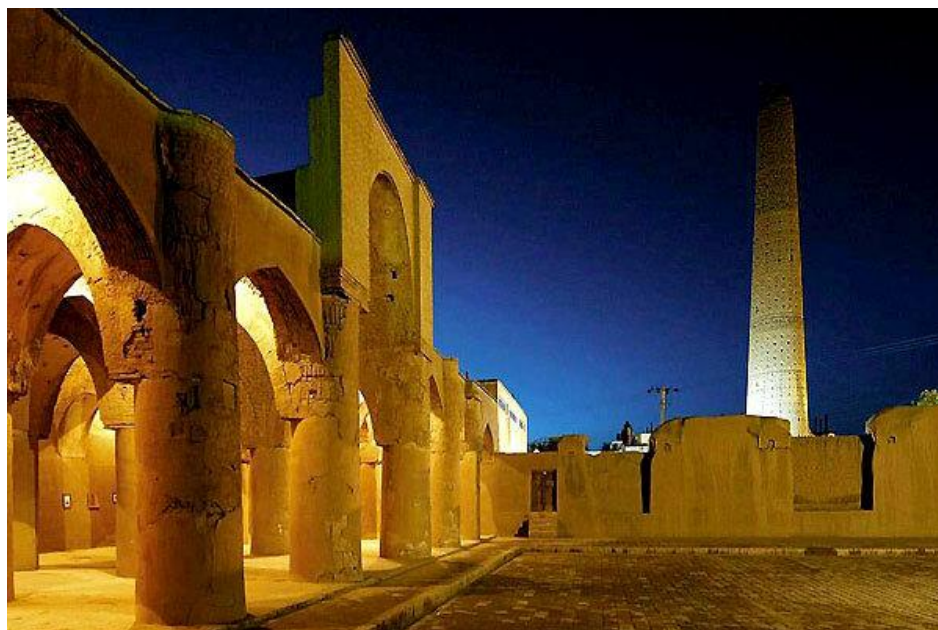
صحن مسجد به شکل مربع نیست؛ چرا که عرض بخش شمالی بیشتر از جنوبی است و به همین دلیل تعداد دهانه‌های رواق چهار تا است. آجرهای خشتی بزرگ، گوشه‌سازی‌های بیضی و طاق‌های گهواره‌ای نشانگر تداوم معماری ساسانی در ساخت مساجد اولیه است. برای دیدن این مسجد تاریخی باید به روستای فهرج بروید که در ۳۰ کیلومتری یزد و بر سر جاده بافق واقع شده است. این مسجد همچنان فعال و در آن نماز جماعت برپا می‌شود. پیدا کردن مسجد در بافت قدیمی روستا کار سختی نیست.

۲- مسجد تاریخانه دامغان؛ خدای خانه

مسجد تاریخانه در خیابان راه آهن و جنوب شرقی شهر دامغان، از مساجد تاریخی ایران است که در قرن دوم هجری روی بنای آتشکده‌ای از دوره ساسانی بنا شده است. تاری در زبان ترکی به معنی خدا و تاریخانه یعنی خانه خدا؛ اما اینکه دلیل نام‌گذاری چه بوده مشخص نیست. در ساخت مسجد از معماری ساسانی الگو گرفته شده و بسیار شبیه کاخ سروستان در فارس است. مسجد شامل یک صحن است که سه طرف آن را رواق‌های سرپوشیده احاطه کرده بودند. اکنون تعدادی از آن‌ها باقی مانده است.

ضلع جنوبی، ایوان کوچکی در مرکز و دو شبستان طرفین آن روی ۱۸ ستون مدور به قطر ۵/۱ متر (سه ردیف ۶ تایی) استوار است که با طاق‌های آجری‌اش زیباترین بخش مسجد است و محراب نیز میانه شبستان قرار دارد. مناره اصلی مسجد در طول زمان فرو ریخته و مناره ۲۵ متری کنونی در دوره سلجوقیان بنا شده که بدنه آن نیز آجرکاری زیبایی دارد. در تاریخانه خبری از کتیبه، کاشی‌کاری، ایوان و گنبد نیست

۳- مسجد جامع قزوین؛ کهن‌ترین مسجد جامع ایران

مسجد جامع یا عتیق قزوین پرچمدار مساجد تاریخی ایران و درحقیقت کهن‌ترین مسجد جامع ایران است که بنای اولیه آن به قرن دوم هجری برمی‌گردد. هارون الرشید، خلیفه عباسی، یک سال قبل از مرگش فرمان ساخت آن را داد.

بنای اولیه مسجد بسیار کوچک‌تر از مسجد فعلی بوده و در دوره‌های تاریخی بعدی به‌خصوص صفویه دچار تغییراتی شده است. ورودی اصلی مسجد از سمت شرق و از خیابان تاریخی سپه است که پس از طی یک حیاط طولانی به صحن اصلی مسجد می‌رسد. حیاط مسجد حدود چهار هزار متر مربع وسعت دارد و با چهار ایوان احاطه شده است.

گنبد آجری دوپوش این مسجد باشکوه به همت امیر خمارتاش عمادی، وزیر دربار سلجوقی روی ایوان جنوبی در قرن پنجم ساخته شده است و به همین خاطر به این ایوان، مقصوره خمارتاشی هم گفته می‌شود. ایوان جنوبی کهن‌ترین بخش مسجد جامع قزوین محسوب می‌شود که محراب مرمری زیبایی نیز داخل آن قرار دارد. مناره‌های مسجد روی ایوان شمالی و در دوره صفوی بنا شده و پس از آتش‌سوزی، مرمت شده‌اند.

۴- مسجد جامع اصفهان؛ موزه زنده از معماری ایران

اصفهان در دوره سلجوقیان به مدت نیم قرن پایتخت ایران بود و مسجد جامع اصفهان به همت خواجه نظام‌الملک توسی وزیر قدرتمند دربار سلجوقی بنا شد. این مسجد در دوره‌های تاریخی بعد به تدریج تکمیل و تعمیر شده است. به این خاطر به نوعی موزه زنده معماری ایران در ادوار تاریخی و از مساجد تاریخی ایران محسوب می‌شود. بنای اولیه مسجد مربوط به قرن اول هجری است و محراب مسجد قدیمی که در حفاری‌های بعدی کشف شده، نشان می‌دهد جهت قبله چند درجه‌ای نیز با وضعیت فعلی تفاوت داشته که آن را می‌توانید در ایوان جنوبی و زیر گنبد نظام‌الملک ببینید. مناره‌ها در دوران‌های بعدی به مسجد اضافه شده و کاشی‌کاری محراب مربوط به دوره صفوی و و مقرنس‌کاری‌های ایوان جنوبی نیز مربوط به دوره اوزن‌حسن آق‌قویونلو است. سمت شمالی مسجد، گنبدی کوچک‌تر و البته با تزیینات داخلی زیبا به نام تاج‌الملک توسط تاج‌الملک فارسی بنا شده که کارکرد آن مشخص نیست. ضلع شرقی این گنبد، شبستان معروف به چهلستون با ستون‌ها و طاق‌های آجری بی نظیر قرار دارد که از دوره سلجوقی باقی مانده و هزار سال قدمت دارد. در ایوان غربی یا صُفه استاد می‌توانید شعر معروف «ما را به محبت علی بخشیدند» به خط بنایی را ببینید. دیگر بخش زیبای مسجد، محراب الجایتو سمت غربی است که مربوط به دوره حکومت ایلخانان مغول است و گچ‌بری‌های زیبا و منحصربه‌فردی دارد. شبستان زمستانی از دوره تیموری نیز بخش مهم دیگری از مسجد است.

۵- مسجد جامع یزد؛ با بلندترین مناره‌ها

مسجد جامع از شاخص‌ترین بناهای کهن‌شهر تاریخی یزد و از مساجد تاریخی ایران است. این مسجد ضلع غربی خیابان امام خمینی و در محله دروازه شاهی واقع است. احتمالاً اولین بار تصویر این بنای شاخص را روی اسکناس‌های ۲۰ تومانی دیده‌اید.

بنای اصلی مسجد فعلی متعلق به دوره‌های ایلخانی و به‌خصوص تیموری است، اگرچه بنای اصلی مسجد به قرون اولیه اسلامی نسبت داده می‌شود. قدیمی‌ترین تاریخ ثبت شده مستند این بنا، سال ۷۶۵ قمری است. معماری مسجد جامع یزد متفاوت‌تر از بقیه مساجد و شامل یک ایوان بلند، دو شبستان، گنبدخانه و یک حیاط مستطیلی شکل است. کاشی‌کاری و گچ‌بری‌های این مسجد به‌همراه محراب زیبایش، از جلوه‌های دیدنی معماری ایرانی در دل کویر است.

در واقع شاخص‌ترین و دیدنی‌ترین عناصر این مسجد، تزیینات آن هستند. نقش‌های استفاده شده در تزیینات مسجد، نمادهای شیعی مثل ستاره‌های پنج پر، شمشه‌های دوازده پر یا ۷۲ پر هستند که همگی اشاره به مفاهیمی چون پنج تن آل‌عبا، دوازده امام شیعه، واقعه کربلا و غیره است. گفته می‌شود در تهیه کاشی‌های مسجد از تربت کربلا و گلاب استفاده شده است. مسجد جامع یزد صاحب بلندترین مناره در بین مساجد تاریخی دنیا است؛ مناره‌هایی به ارتفاع ۵۲ متر و قطر هشت متر که به دوره صفویه نسبت داده می‌شود و البته در قرن اخیر به دلیل فروریختن، بازسازی شده است.

۶- مسجد گوهرشاد مشهد؛ پربازدیدترین مسجد ایران

مسجد گوهرشاد با گنبد فیروزه‌ای زیبایش از شاهکارهای دوره تیموری و از مساجد تاریخی ایران است. این مسجد ضلع جنوبی حرم مطهر امام رضا(ع) واقع شده و اکنون بخشی از مجموعه حرم محسوب می‌شود. بانی مسجد، گوهرشاد آغا همسر شاهرخ تیموری بود که در سال ۸۲۱ قمری بنای مسجد به پایان رسید. قوام‌الدین شیرازی معمار و سازنده این بنای باشکوه بوده که نام او روی کتیبه ایوان مقصوره دیده می‌شود. مسجد از نوع چهار ایوانی و گنبد روی ایوان جنوبی یا ایوان مقصوره قرار گرفته و محراب مسجد نیز در این ایوان است. مناره‌های مسجد به ارتفاع ۴۳ متر و گنبد باشکوه مسجد نیز ۴۱ متر ارتفاع دارد که البته گنبد اصلی در طول زمان تخریب و گنبد فعلی در دهه ۱۳۴۰ ساخته شده است. کتیبه دور ایوان مقصوره به خط ثلث توسط بایسنغر پسر گوهرشاد نگارش شده است. اگر سمت شرقی ایوان مقصوره بایستید، گنبد طلا را می‌توانید ببینید. مسجد هفت شبستان نیز دارد که بین ایوان‌ها پراکنده‌اند. مسجد در دوره صفوی نیز تعمیر و بازسازی شده و نام پادشاهان صفوی در کتیبه‌های متعددی دیده می‌شود. وسط صحن مسجد نیز یک حوض تاریخی قرار دارد. مسجد گوهرشاد با توجه به حضور زائران حرم رضوی در آن، پربازدیدترین مسجد ایران است.

۷- مسجد کبود تبریز؛ فیروزه جهان اسلام

مسجد کبود تبریز که به دلیل کاشی‌کاری‌های مُعرق لاجوردی رنگ آن به مسجد کبود یا آبی و در زبان ترکی به «گوی مچید» معروف است، از بناهای باقیمانده دوره فرمانروایی قراقویونلوها و از مساجد تاریخی ایران است. نادر میرزا قاجار، مورخ دوره قاجار درباره مسجد می‌نویسد: «روزگار بگذرد که چشم روزگار چنین بنایی را نخواهد دید». بنای مسجد در سال ۸۷۰ قمری (۸۴۵ شمسی) به پایان رسیده که بخشی از یک مجموعه بزرگی به نام مظفریه بوده است اما بجز مسجد و مقبره، باقی آثار در طول زمان از بین رفته‌اند. گفته می‌شود این بنا به یادبود یکی از پیروزی‌های بزرگ جهان‌شاه قراقویونلو ساخته شده و نگارش سوره فتح به صورت سفالینه و برجسته دورتادور محراب شبستان بزرگ تأییدکننده این ادعا است. مسجد کبود در زلزله سال ۱۱۵۸ شمسی آسیب زیادی دید اما در دهه ۵۰ بخشی از آن تعمیر و بازسازی شد. بنای اصلی مسجد از آجر و شامل دو گنبد اصلی و گنبد جنوبی است. شبستان بزرگ مربعی شکل که از دو طرف توسط رواق‌ها احاطه شده زیر گنبد اصلی واقع شده است. کاشی‌کاری‌های شبستان زیر گنبد کوچک به رنگ لاجوردی و عمدتاً از قطعات شش ضلعی و با سطح زرنگار (نقاشی با آب طلا) بوده که بخشی از آن باقی‌مانده است. انتهای این شبستان، سردابه‌ای با دو مقبره وجود دارد که متعلق به جهان‌شاه و همسرش خاتون جان بیگم (یا دخترش صالحه) باشند.

۸- مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان؛ شاهکاری از معماری صفویه

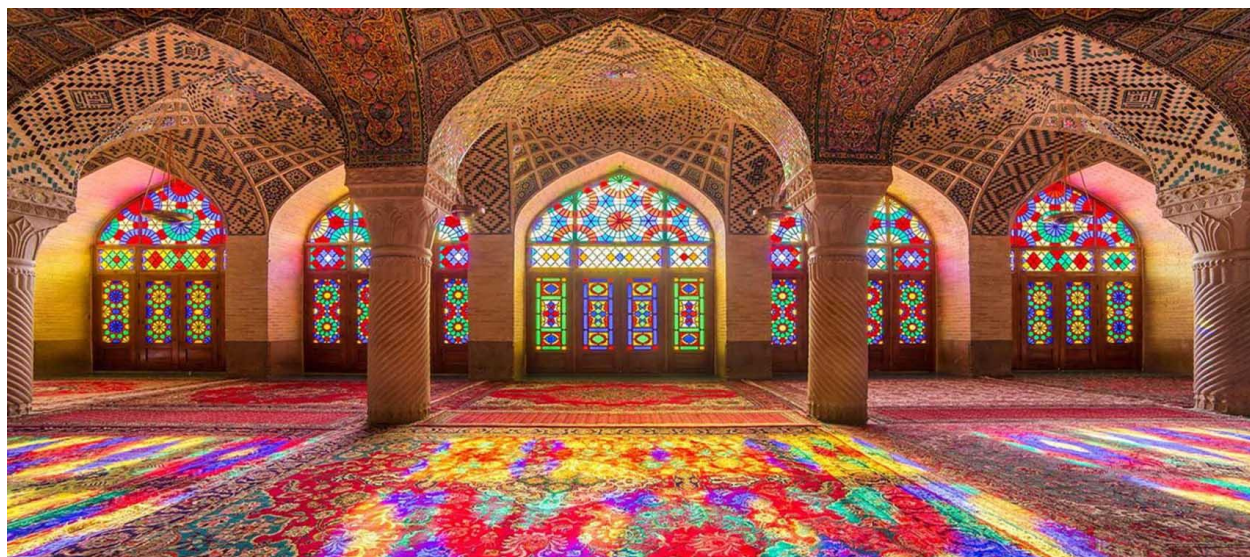
مسجد شیخ لطف‌الله شاهکاری از معماری قرن یازدهم هجری است که توسط استاد محمدرضا اصفهانی از معماران نامدار آن عصر و ضلع شرقی میدان نقش جهان بنا شده و از مساجد تاریخی ایران است. این مسجد به فرمان شاه عباس اول و برای تجلیل از شیخ لطف‌الله میسی بنا گردید تا محل درس و اقامت و عبادت او باشد. شیخ لطف‌الله از علمای جبل عامل لبنان بود که به دعوت دربار صفوی به ایران آمد و در اصفهان ساکن شد. ویژگی این مسجد، فقدان مناره و حیاط و همچنین وجود پله در ورودی است که آن را متفاوت‌تر از سایر مساجد عصر صفوی کرده است. گفته می‌شود این مسجد، فضای خصوصی درباریان بوده است و عموم اجازه ورود به آن را نداشته‌اند. محراب، زیباترین بخش مسجد است که با کاشی‌ها و مقرنس‌های زیبا تزیین شده است. ارتفاع گنبد مدور مسجد هم نسبت به سایر مساجد کوتاه‌تر است و در طول ساعات روز به سه رنگ خاکی، صورتی و خاکستری دیده می‌شود. دورتادور گنبد، ۱۶ پنجره مشبک تعبیه شده که با چرخش خورشید، در طول روز نور را تامین می‌کند. میزان نور به قدری دقیق تنظیم شده که با تابش آن روی کاشی‌های مسجد، یک فضای روحانی ایجاد می‌کند. مرکز گنبد، طاووسی طراحی شده که نور وارد شده از نورگیرهای گنبد به هنگام طلوع و غروب آفتاب، دم آن را تشکیل می‌دهد.

۹- مسجد امام اصفهان؛ نگین فیروزه‌فام نقش جهان

مسجد امام (شاه) در ضلع جنوبی میدان نقش جهان قرار دارد. نام اصلی آن، مسجد شاه و مسجد جامع عباسی نیز دیگر نام مشهور آن است و پس از انقلاب نیز به مسجد امام تغییر نام یافته است. این مسجد را یکی از مساجد تاریخی ایران می‌دانند. فرمان ساخت مسجد را شاه عباس صفوی در ۱۵ صفر ۱۰۲۰ قمری صادر کرد؛ به همین دلیل آن را از مساجد تاریخی ایران می‌دانند. شاه عباس این مسجد را از مال خالص خود بنا کرد و آن را نثار روح پدربزرگش، شاه طهماسب صفوی، کرد. سردر مسجد، دو گلدسته، مقرنس‌کاری‌ها و کاشی‌های معرق‌اش، باشکوه و بی‌نظیر است. مسجد از نوع چهار ایوانی و گنبد و محراب در ایوان جنوبی قرار دارد. ارتفاع مناره‌ها حدود ۴۸ متر و گنبد ۵۲ متر است. نقطه مرکزی زیر گنبد، جایی است که صدای منتشر شده از آن، انعکاس جالبی پیدا می‌کند و محل ایستادن موذن بوده است. منبر مسجد از سنگ مرمر و به نشانه چهارده معصوم، چهارده پله دارد که ۱۲ پله وسطی آن از سنگ یک تکه است. سرتاسر مسجد با کاشی‌های خشت هفت رنگ تزیین شده است که رنگ آبی آن بر سایر رنگ‌ها چیره است. البته در شبستان‌ها، رنگ زرد غالب‌تر است. دو طرف ضلع جنوبی مسجد، دو مدرسه دینی به نام‌های سلیمانیه و ناصریه وجود دارد که هر دو در دوره شاه سلیمان صفوی احداث شده است.

۱۰- مسجد نصیرالملک شیراز؛ مسجد صورتی

این مسجد نسبت به سایر مساجد قدمت زیادی ندارد و متعلق به دوره قاجار است اما در سال‌های اخیر بسیار مورد توجه گردشگران داخلی و خارجی بوده است. مسجد در بافت تاریخی شیراز و به‌دستور میرزا حسن‌علی‌خان ملقب به نصیرالملک، حاکم شیراز ساخته شد. مسجد صحن مستطیلی شکل، دو شبستان شرقی و غربی و دو ایوان شمالی و جنوبی و البته بدون گنبد دارد. زیباترین بخش مسجد، شبستان غربی است که پوششی آجری و هفت در چوبی بزرگ مزین به شیشه‌های رنگی و دوازده ستون سنگی یکپارچه با شیارهای مارپیچ در دو ردیف شش تایی به نیت ۱۲ امام دارد. در واقع تابش نور از این شیشه‌های رنگی است که فضای هنری در شبستان ایجاد می‌کند و ازدحام گردشگران و عکاسان برای خلق عکس‌های هنری در ساعات صبح را باعث می‌شود. برخلاف دیگر مساجد که رنگ غالب در آن‌ها آبی و فیروزه‌ای است، استفاده از کاشی‌های صورتی این مسجد را به مسجد صورتی معروف کرده است. طاق‌نمایی به نام طاق مروارید در ایوان شمالی وجود دارد که همه سقف پنج کاسه، داخل و بیرون آن کاشی‌کاری رنگارنگ شده است. دو گلدسته کوتاه مسجد روی ایوان جنوبی قرار دارد.

بخش چهارم

مقابر و بناهای آرامگاهی

آرامگاه، مقبره یا بقعه ساختمانی است که به عنوان بنای یادبود برای فرد یا افرادی ساخته شده است که گور آنان درون این ساختمان قرار دارد. در سرزمینهای اسلامی، در طول تاریخ بناهایی از نوع مقبره‌های کوچک و ساده تا مقبره‌های بزرگ و مجلل ساخته شده‌اند که مصداق بقعه‌اند، و به تناسب شکل و عملکرد، نامهایی گوناگون وجود دارند که مهمترین آنها عبارت است از:

قبّه، ضریح، تربت، مدفن، قبر، گور، مزار، مرقد، روضه، مشهد، مقام و مقبره.

برخی پژوهشگران، قبه الصخره را در بیت المقدس - که البته از نوع آرامگاهها نیست - نخستین بنای یادبود در جهان اسلام می‌دانند که شاید به مناسبت پیروزی مسلمانان بر آن سرزمین، و این که اسلام خود را وارث ادیان متقدم می‌شمرد و نیز به سبب آن که مکان معراج پیامبر اکرم بود، برپا شده باشد. این بنا که در عین حال نخستین قبّه (گنبد) در اسلام نیز به شمار می‌آید، در محل نخستین قبله مسلمانان و محل معراج پیامبر اکرم (ص) ساخته شده است، هدفهای سیاسی و دینی خاصی را در ساخت این بنا دخیل می‌دانند.

دلایل توسعه مقبره سازی

علاقه فرمانروایان به بقای نام و گسترش نفوذ خاندانشان از دیگر دلایل توسعه مقبره سازی در جهان اسلام بوده است؛ هر چند از این فرمانروایان، در قرون اولیه، کمتر آرامگاهی به جای مانده است، زیرا بسیاری از اینان در اماکن دیگر، مانند مساجد یا مدارس یا پیرامون مزار یکی از اولیاء، مانند گورستان شاه زنده در سمرقند، گورستان ممالیک در قاهره به خاک سپرده می شدند.

نوعی مجموعه متداول در ممالک اسلامی، ساختمان **مقبره - مسجد** است. گاه مقابر در کنار مسجد قرار داشتند مانند مجموعه سلطان قلاوون (قرن هفتم) و گاه در داخل مسجد که اغلب بنیانگذاران مساجد در آنجا مدفون بودند، مانند مسجد سلطان حسن در قاهره؛ مسجد سلیمانیه در استانبول؛ مسجد و مقبره حموده پاشا در تونس و مسجد گوهرشاد در کنار بقعه امام رضا علیه السلام.

مجموعه **آرامگاه - مدرسه** که تقریباً از قرن ششم به بعد رواج یافت، جایگاه والای مدرسه را در جامعه اسلامی بیان می کند، از آن جمله است مدرسه و مقبره ناصر محمد در قاهره؛ مدرسه - مقبره و مسجد غازی الدین خان در دهلی که هنوز به عنوان مؤسسه‌ای آموزشی مسلمانان از آن استفاده می کنند. مدرسه رکنیه جنب بقعه سید رکن الدین (قرن هشتم) در یزد و مدرسه خواجه تاج الدین جنب بقعه خواجه تاج الدین (قرن نهم) در کاشان.

با این همه، قدیمترین نمونه مدارس و حوزه‌های علمیه اطراف بقعه‌ها از نوع حوزه‌های علمیه اطراف مشاهد متبرکه‌اند که مشهد و قم و نجف مصداق آن‌اند.

مجموعه‌هایی که حاوی مزار صوفی یا عارفی بوده باشد، به صورت **خانقاه - مقبره** مشاهده می شود؛ مانند خانقاه - مقبره برقوق در قاهره (قرن هشتم) و خانقاه - مقبره بایزید بسطامی.

مقابر و مساجد در دوره سلجوقی

تا دوره سلجوقی، بخش عمده آثار معماری ایران را مساجد تشکیل می‌داد، اما در این دوره شمار مقابر بر مساجد پیشی گرفت. امرای ترک بیش‌تر علاقه داشتند که مقابر خویش را، به تقلید از شکل خیمه، به شکل برج بسازند ولی بندرت آرامگاه امامزادگان شیعی به شکل مقبره برجی ساخته می‌شد. دو نمونه برجسته این دوره آرامگاه سلطان سنجر در مرو و گنبد سرخ در مراغه است. مقارن همین دوره، گسترش تصوف موجب افزایش مقابر و زیارتگاهها گردید، از جمله مقابر صوفیه می‌توان به مقبره شیخ احمد جام در تربت جام و بایزید بسطامی (حدود سده هشتم) اشاره کرد. اینگونه مقابر پس از دوره سلجوقیان افزایش یافت. بقعه‌های متبرک نیز در بسیاری دوره‌ها از حمایت پادشاهان برخوردار می‌شدند، مثلاً سلطان حسین بایقرا بسیاری از بقعه‌های علوی را تعمیر کرد.

مقبره بایزید بسطامی

مقابر دوره ایلخانی

نیمی از بناهای بسیار دوره ایلخانی را مقابر تشکیل می‌دهند و ویژگی آن‌ها پیروی از الگوهای متداول عهد سلجوقی است.

در این دوره نیز تأثیر گرایشهای عرفانی و تصوف و گرایشهای شیعی در ساخت مقابر و بقاع مؤثر بوده است. مقبره‌های ایلخانی به پیروی از رسم گذشتگان جدا ساخته می‌شد و از همه طرف نمایان بود. اغلب محل قبور سلاطین در نقاطی مخصوص و قبر افراد شاخص گاهی در ناحیه‌ای معمور در نزدیک مسجد یا زیارتگاهی انتخاب می‌شد، ولی معمولاً مقبره‌های برجی یا زیارتگاه‌ها در یکی از قبرستانهای محلی قرار داشت. در قبرستانهای بزرگی که چندین قرن مورد استفاده بوده‌اند، مانند قبرستان تخت فولاد در اصفهان، ساختمانهای بسیاری در میان هزارها سنگ قبر صاف، پراکنده است.

گاه یک سنگ قبر ساده چنان مورد احترام قرار می‌گیرد که ساختمان مهمی در آن برپا می‌شود. مقبره پیربکران در نزدیکی اصفهان از این نوع است. در قم مقبره‌های دوره ایلخانی در قبرستان مشرق و قبرستان مغرب شهر یافت می‌شود.

در میان بناهای متعدد این دوره نمونه‌های جالبی از ساختمانهای تک ایوانی با تزیین پر کار و کاشیهای ظریف و گچکاری فراوان دیده می‌شود. در این دوره، در شهرهای نطنز و ورامین نیز مقابر شایان توجهی ساخته شد.

تأثیر تیموریان در گسترش مقابر و آرامگاهها

تیموریان نیز در گسترش انواع مقابر و آرامگاهها تأثیر بسیاری داشتند، و آرامگاهها حدود چهل درصد از آثار معماری دوره آنان را تشکیل می‌دهد. بیشتر آرامگاههای این دوره، گنبددار و بخشی از آن‌ها زیارتگاه است که اغلب در قم و مازندران واقع شده و به امامزاده شهرت دارند.

درست معلوم نیست که این قبور برای ساداتی که در همان دوره می‌زیسته‌اند ساخته شده یا برای گذشتگان. برخی از آرامگاهها متعلق به علما، شعرا و شیوخ صوفی است. مقابر مرشدان صوفی، قبل از مبقره شیخ جام، اغلب به مرکز اجرای آیین سلسله تبدیل می‌شد.

حتی بقعه شیخ صفی در اردبیل - با این که وی سنی بود - کانون صوفیان شیعی مذهب گردید و در دوره تیموریان، تا آنجا که امکان داشت، توسعه یافت و مدارس، مساجد و خانقاههایی در اطراف آن‌ها ساخته شد، و علاوه بر سمرقند، مقابری در دیگر شهرهای ناحیه جیحون بنا گردید.

در معماری بناهای یادبود دوره تیموری، گورستان معروف به شاه زنده (شاه زندگی) ممتاز است.

این مجموعه نماینده نوعی معماری مذهبی - دنیوی است، و اغلب مقابر آن به دستور افرادی غیر از سلاطین بنا شده است.

از معروفترین بناهای تیموری گور امیر، یعنی مقبره تیمور با گنبد پیازی شکل و تَرکداری است که بعد به صورت مقبره خانوادگی در آمد و بیش تر سلاطین مشهور تیموری در آن دفن شدند. یکی از زیارتگاه‌های عجیب با منشائی تخیلی در این دوره، مزار شریف در شمال افغانستان است. گفته می‌شود که در قرن ششم، ظاهراً قبر حضرت علی علیه‌السلام در آن محل کشف شد و در تذکره‌ای به ثبت رسید و در ۸۸۵ سلطان حسین فرمان داد تا بر آن قبر بقعه‌ای بسازند و تسهیلات لازم را از جمله بازار، حمام و مسجد برای آن فراهم آورند و بدین ترتیب به صورت شهری کامل در آمد.

معماری آرامگاهی در دوره صفویه

با ظهور صفویه معماری آرامگاهی دچار نوعی انحطاط گردید گرچه در حدود هفتاد سال اول آثار معماری شایان ذکری ساخته شد. در ۹۱۸، به فرمان شاه اسماعیل، مقبره هارون ولایت - آرامگاه مرد مقدسی که مسلمانان، یهودیان و مسیحیان او را از آن خود می‌دانند - با کاشیکاری زیبایی ساخته شد.

در زمان شاه طهماسب بازسازی مقبره شیخ صفی الدین با تغییرات و اضافات بسیار صورت گرفت. برخلاف هیلن برند، پوپ معتقد است که با ظهور شاه عباس اول عصر زرین معماری صفوی آغاز شد و بخش مهمی از معماری به ساخت بقعه و مزار اختصاص یافت و بسیاری از ابنیه مذهبی ایران با کاشیکاری تزیین شد.

از اقدامات او تجدید بنا و مرمت بقعه امام رضا علیه السلام است که بدون این اقدامات شاید این بنا فاقد شکوه و جلال فعلی می‌شد.

آثار معماری بقا در دوره قاجاریه

در دوره قاجاریه، هر چند امامزاده‌های کوچک با گنبد‌های آبی در سراسر کشور پدیدار شد، اما هیچ اثر معماری مهمی به وجود نیامد. در این دوره آئینه کاری در بناها رایج شد که از نمونه‌های عالی آن آئینه کاری مرقد مطهر امام رضا علیه‌السلام است. علاوه بر این، سلاطین قاجار چند گنبد طلا در بعضی اماکن مقدس عراق و مقبره حضرت معصومه سلام‌الله‌علیها در قم ساختند.

بخش پنجم

فضاهای نیایشگاهی

نیایشگاه جایگاه نیایش، گردهم‌آیی و پرستش در پیش باورمندان به وجود خدایان است. در زبان عربی به پرستش‌گاه، «معبد» (جمع مکسر عربی معابد) می‌گویند که از ریشه «عبد» و «عبادت» است و از هم‌سنگ برای «عبادت» در زبان پارسی واژه «پرستش» است که هنگامی که بخواهد جایگاهی را نشان دهد با «گاه» همراه می‌شود و «پرستش‌گاه» را نتیجه می‌دهد.

آیین مهر و مهرابه

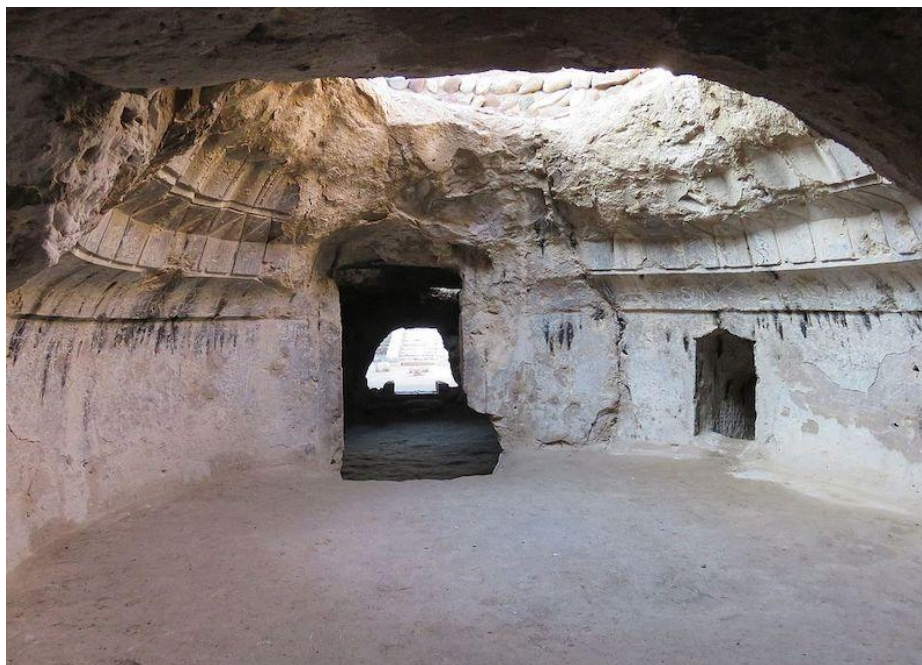
مهرابه به پرستش‌گاه‌های مهرپرستان گفته می‌شود. «میترائیسم» در دوران پیش از زرتشت بنیان نهاده شده بود. مهر (میترا) یکی از خدایان کهن و باستانی آریایی است. از آنچه که برمی‌آید، معلوم است که در عهد قبل از زرتشت دارای مقام و اهمیتی بسیار بوده است که به صورت مؤثری در اوستا راه‌یافته و مقامی پیدا کرده است. میترائیسم به مهرپرستی گفته می‌شود که، مقارن استقرار آئین زردشت در اواخر دوره هخامنشیان در ایران رونق گرفت و از این سرزمین به آسیای صغیر گسترش یافت. این آئین را آریائی‌ها به ایران آوردند، آنگونه که به هند نیز بردند. مهرپرستان معتقد بودند که خدای مهر یک بار به صورت انسانی در یک غار ظهور کرد و شبانانی که در آن مکان به چرانیدن گوسفند مشغول بودند، به وی ایمان آوردند. آنگاه خدای مهر، گاو نری را کشت و خون او را بر روی زمین افشاند. هر جا که قطره‌ای از خون او افتاد، سرسبز و بارور شد. به هر حال آئین میتراپیی مربوط به دوره‌های نخستین مهاجرین آریایی تبار به فلات ایران و سرزمین هند است که موجب اشتراکات اعتقادی زیادی در مدت زمان طولانی مابین اقوام ایران و هند شده بود. این پیشینه تاریخی به دو هزار چهارصد سال قبل از میلاد مسیح می‌رسد. با گذشت زمان این اشتراکات اعتقادی دچار اختلاف شد.

در واژه مهرابه، آبه به معنی جای گود است. ساختمان مهرابه‌ها از یک ورودی سپس دهلیز درونی که به سه راهرو منتهی می‌شد تشکیل شده است. تالار روبرویی بزرگ بوده و تالار اصلی معبد بوده است. دو راهرویی که در سمت چپ و راست قرار داشتند تنگتر بوده و سقف آن هم کوتاه‌تر است. مهراب بالای تالار اصلی قرار می‌گرفت و عبارت است از گودی‌اندکی در دیوار که نقش مهر (و گاهی مجسمه او) در حال کشتن گاو در آن دیده می‌شد دو مهربان نیز در دو سوی او دیده می‌شدند. در دو طرف تالار اصلی نیمکت‌هایی سنگی قرار می‌دادند. روشنی مهرابه از روزنه‌های کوچک سقف و یا پنجره‌های باریک تامین می‌شد، به طوری که فضای مهرابه تقریباً تاریک بود. و این برای آن بود که حالت اصلی غار حفظ شود.

نیایشگاه مهر مراغه

نیایشگاه مهر پرستی مراغه از دوره اشکانیان و ساسانیان در جنوب روستای ورجوی مراغه به یادگار مانده است. آنها بر این باور بودند که مهر در غاری زاده شده است و مراسم آیینی این ایزد را در غارها به جا می‌آوردند. این سازه از نظر دقت در سنگ تراشی از نیایشگاه‌های نمونه ایران است و در دوره‌های اسلامی نیز تقدس خود را نگه داشته (حفظ کرده) است.

معماری مهرابه‌ها

میتراکده های ایران

گارنی ارمنستان

زرتشتیان و آدریان

آتشکده نیایشگاه و محل گردهم‌آیی زرتشتیان است. در آتشکده، «آتش» عنصری مقدس است و همواره

آتشکده زرتشتیان در یزد

نیایش‌های دینی در برابر آن انجام می‌گیرد. تا جایی که مشخص شده است احترام به آتش به عنوان یکی از مظاهر خدای روشنایی و فروخته نگه داشتن آن و انجام مراسمی خاص در اطراف آن در معابدی به نام آتشکده مشخص‌ترین ویژگی آیین زردشت است. پس در واقع زردشتیان آتش را نمی‌پرستند و احترام به آتش و انجام مراسم در اطراف آن جزء شعائر آن محسوب می‌گردد. آتش در مذهب زرتشت نماد «آشه» (عشق و راستی و پاکی) است، چراکه آتش تنها ماده ایست که آلودگی را به خود نمی‌گیرد و همیشه و در همه حال به سوی بالا می‌رود و ماهیت اصلی خود را حفظ می‌کند و خود می‌سوزد و دیگران را گرما و نور می‌بخشد.

آتشهای آیینی زرتشتیان

۱. آتش وهرام (بهرام)

والاثرین آتش در مراسم آیینی دین زرتشت است. برای تهیه این آتش شانزده آتش از شانزده منبع مختلف مانند آتش‌های خانگی و صنعتی گردآوری می‌شود و طی مراسمی آیینی و طولانی ۱۱۲۸ بار تطهیر و پاکیزه می‌شود. در این مراسم فقط موبدانی می‌توانند شرکت کنند که دشوارترین مراحل طهارت را گذرانده باشند. مراسم حمل آتش بهرام هم متفاوت است و آن را بر روی تختی می‌نشانند و چهار موبد آن را حمل می‌کنند و دعاهای آیینی می‌خوانند. این آتش به دلیل وقت‌گیر و پرهزینه بودن به ندرت برپا می‌شود.

۲. آتش آدوران (آدریان)

این آتش به مراتب از نظر تهیه آسانتر از آتش بهرام است و به همین منظور بیشتر برپا می‌شود. برای تهیه این آتش تنها چهار منبع کافی است اما مراسم حمل آن تقریباً شبیه مراسم مربوط به آتش وهرام است.

۳. آتش دادگاه

ساده‌ترین نوع آتش است که در حقیقت نوع خانگی آتش مقدس نام دارد که برای گرما بخشیدن به کانون منازل از آن استفاده می‌شود. تطهیر این آتش باید توسط موبد انجام بگیرد. اما افراد می‌توانند در خانه به آن خدمت کنند به نحوی که هیزم و بوی خوش بر روی آن قرار بدهند. در منابع پهلوی از آتش دادگاه بگونه آدروگ نام برده شده است.

بنای آتشکده‌ها

اطلاعات ما درباره آتشکده‌ها عموماً از دوره ساسانی و اسلامی است. شکل و بنای آتشکده‌ها در همه جا یکسان بوده، معمولاً هر آتشکده هشت درگاه و چند اتاق هشت گوشه داشته و آتشدان در وسط بنا واقع بوده و پیوسته آتش مقدس در آن می‌سوخته است. اما با گذر زمان و به تدریج در دین زرتشت مقرر می‌شود که آفتاب بر آتش نتابد؛ بنابراین آتش را در فضای باز نگهداری نکرده و اتاقی در وسط بنا ساختند که آتشدان در آن جای داشت. شمار آتشکده‌ها بسیار بود و بنیاد آن‌ها به زمان پیش از زرتشت، یعنی زمان پیشدادیان (هوشنگ و جمشید) می‌رسید؛ ولی در دوره ساسانیان سه آتشکده مشهور بدین قرار بودند:

- آتشکده آذرگشنسب (آذرگشسب یا آذرگشنس) واقع در شهرستان تکاب
- آتشکده آذربرزین مهر در ریوند خراسان
- آتشکده کاریان یا آتشکده آذرفرنغ کاریان در روستای کاریان از توابع جویم لارستان

که به ترتیب به نام سه طبقه اصلی اجتماعی در آن دوران یعنی طبقه ارتشتاران و نظامیان، طبقه کشاورزان و پیشه‌وران، و طبقه موبدان و روحانیان، که با سه رنگ سرخ و سبز و سپید یا همان سه رنگ پرچم ایران مشخص می‌شده‌اند.

مجموعه تخت سلیمان و آتشکده آذرگشنسب

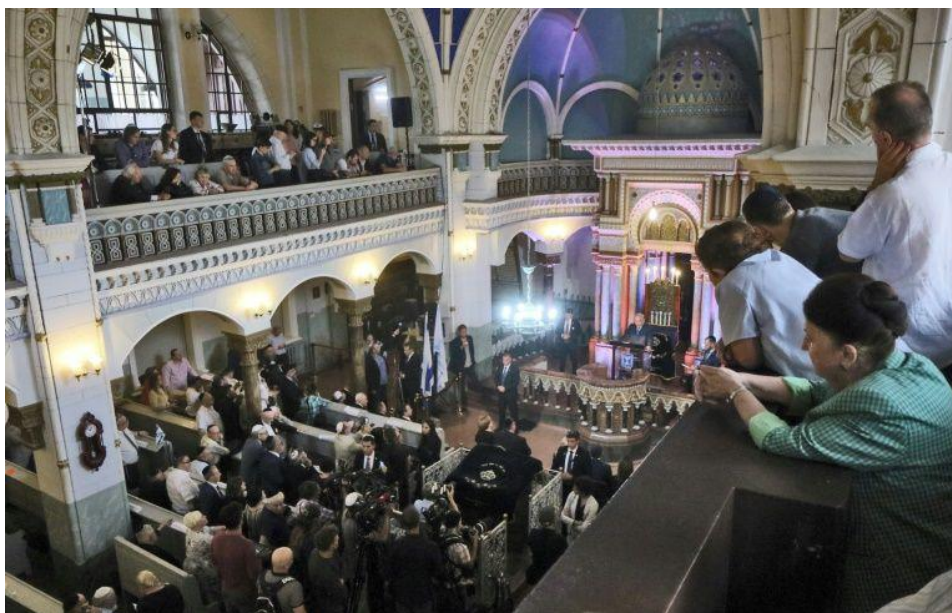
یهودیت و کنیسه

کنیسه برای یهودیان در ساده ترین شکل یک مکان نیایش (بیت تفیلا به عبری) است. یهودیان برای برگزاری نیایش جمعی در کنیسه گرد هم می آیند. البته یهودیان می توانند نماز روزانه خود را در هر جایی به صورت انفرادی (فرادی) برپا کنند، اما برخی نمازها را تنها به صورت جماعت می شود ادا کرد که در دین یهود به آن مینیان می گویند، یعنی جمعی مرکب از حداقل ده مرد بالغ. طبق سنت یهود انجام نماز به صورت جماعت صواب بیشتری از نماز فرادی دارد و کنیسه در میان یهودیان بالاترین حرمت را بعد از معبد اورشلیم دارا است. کنیسه علاوه بر نیایشگاه مکانی برای مطالعه و تحقیق نیز می باشد که به عبری بیت میدرش نامیده می شود. یهودیان معتقد قرائت و فراگیری تورات و متون مقدس را تا آخر عمر ادامه می دهند. از این رو یک کنیسه معمولاً حاوی کتابخانه خوبی است که کتاب ها و متون مذهبی در آن حفظ می گردد. آموزش پایه دینی برای کودکان نیز در کنیسه صورت می گیرد.

در اغلب کنیسه ها تالاری برای برگزاری فعالیتهای مذهبی یا گردهمایی های غیرمذهبی وجود دارد. در واقع کنیسه اغلب نقش مکانی برای تجمع یهودیان یک محله را ایفا می کند. کنیسه ها همچنین به مثابه یک نهاد یاری اجتماعی عمل می کنند و برای نیازمندان و تهیدستان پول و سایر الزامات را جمع آوری و توزیع می کنند.

آیا یک غیریهودی حق ورود به کنیسه را دارد؟

یهودیان از شرکت غیریهودیان در مراسم مذهبی خود در کنیسه استقبال می کنند، چه آنها که صرفاً از سر کنجکاوی بیایند یا آنها که قصد همراهی دوستان یهودی خود را در یک برنامه مذهبی داشته باشند. کسانی که قصد رفتن به کنیسه را دارند باید مانند کسانی که به کلیسا یا مسجد می روند لباس مناسب و سنگین به تن کنند. مردان در کنیسه عرق چین (کیپا) به سر می کنند و در ورودی کنیسه این عرق چین ها برای استفاده آنها که با خود کیپا ندارند موجود است. در برخی کنیسه ها زنان نیز می بایست روسری بر سر داشته باشند. در کنیسه های ارتودکس زنان و مردان در دو قسمت مختلف کنیسه می نشینند.

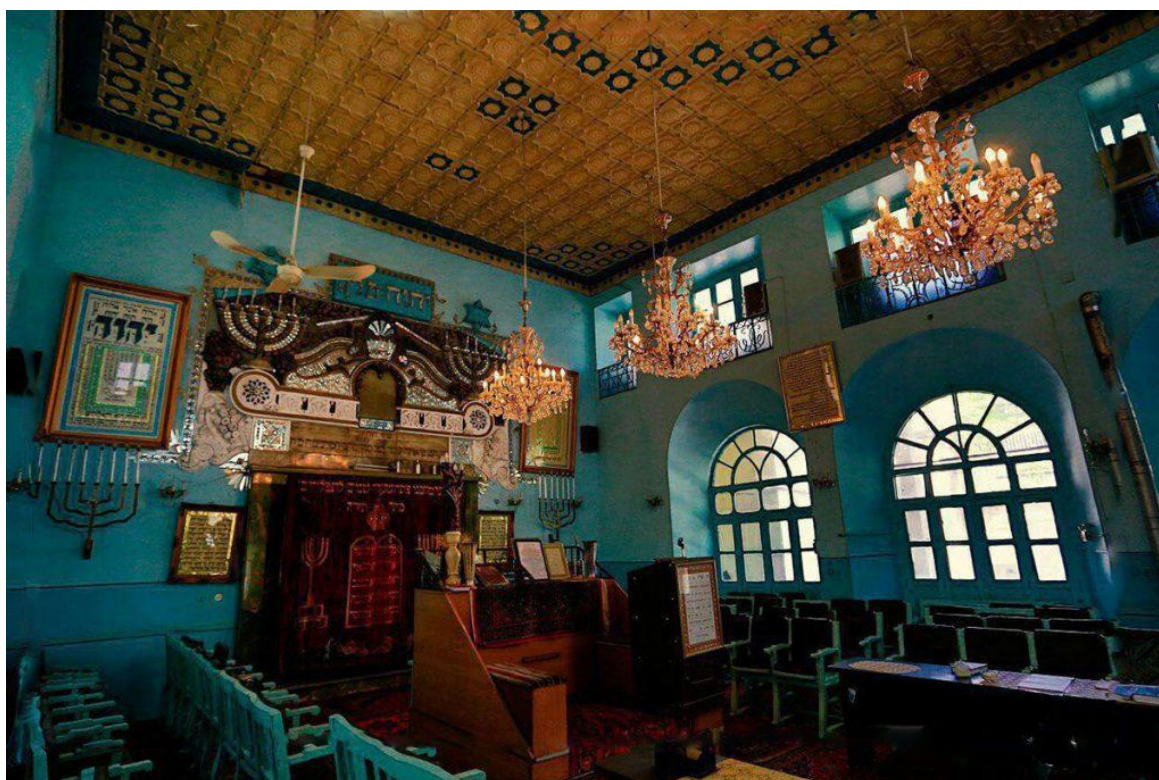
کنیسه حییم تهران

کنیسه حییم در سال ۱۲۹۲ شمسی در خیابان سی تیر (قوام السلطنه سابق) بنا شد که اولین کنیسه شهری ایران محسوب می‌شود. سابق بر این پیروان آیین یهود در محله‌ای به نام «عودلاجان» کنیسه داشتند، که این محله در دوره قاجار محله‌ای اعیان نشین محسوب می‌شد. در تحولات مشروطه که طی آن یهودیان در مجلس دارای وکیل شدند، کنیسه‌ای توسط سلیمان حییم نویسنده فرهنگ حییم در خیابان سی تیر بنا شد، به تدریج در اطراف کنیسه حییم خانه‌های جامعه یهودی ساخته شدند.

خیابان سی تیر محله‌ای جذاب و تاریخی است که موزه‌ها، سفارتخانه‌ها و مجموعه‌ای از مراکز مذهبی متفاوت را در خود جای داده است، قدمت این خیابان به دوره مشروطه در ایران برمی‌گردد و بناهای ارزشمندی از قبیل کلیسای انجیلی، آتشکده زرتشتیان آدریان، موزه ملی ایران، موزه آبگینه و سفالینه، موزه اسقف آرداک مانوکیان، موزه علوم و فناوری ایران، بنیاد سینمایی فارابی و کنیسه حییم را در خود جای داده است.

جمله‌ای بالای عبادتگاه اصلی کنیسه به خط عبری نوشته شده است «این دروازه خداوند است، عادلان داخل خواهند شد.»

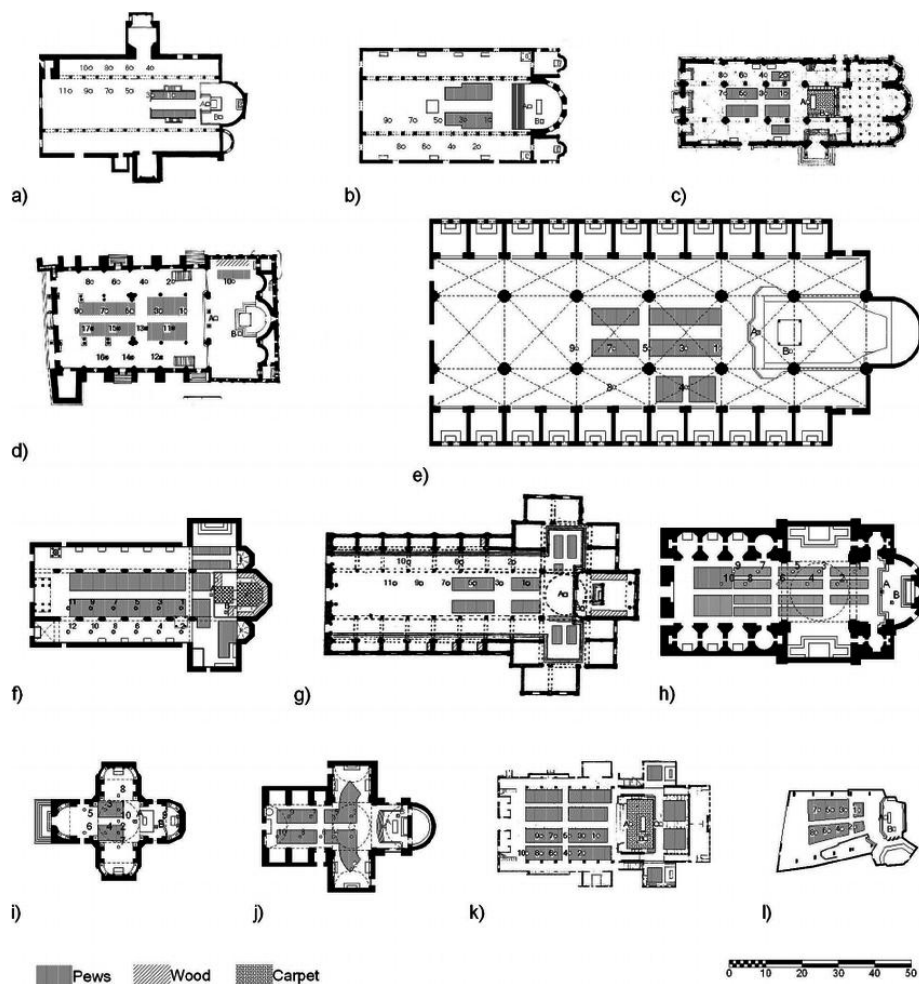
بنای کنیسه حییم توسط معمار معروف در زمان قاجار، استاد عزیز بنایان ملقب به استاد عزیز معمار در مساحت ۱۰۰۰ متر مربع، ساخته شده است. این کنیسه طی تحولات سیاسی دوران مشروطه که پس از آن یهودیان در مجلس دارای وکیل بودند، ساخته شد. این کنیسه قبل از آغاز جنگ جهانی اول ساخته شد و پس از آغاز جنگ جهانی اول لهستانی‌ها وارد ایران شدند و در اطراف کنیسه حییم اقامت گزیدند و در کنار آن کنیسه دیگری ساختند که همچنان در اختیار یهودیان قرار دارد.

مسیحیت و کلیسا

واژه کلیسا به گردهمایی و اجتماع انسان‌هایی که با یکدیگر جمع شده‌اند و عقاید مذهبی مشترکی دارند، اشاره می‌کند اما در اصطلاح به مکان عبادت مسیحیان اطلاق می‌شود.

بنای کلیسا محصول تفکرات دین مسیحی بود. بسیاری از کلیساهای اولیه بر مزار شهدا بنا شدند؛ از این پس بنای کلیساها بهترین مکان‌ها در داخل شهرها را به خود اختصاص می‌داد. طرح اولیه کلیساهای صدر مسیحیت عمدتاً از الگوی باسیلیکا پیروی می‌نمود. معماری باسیلیکاها برای اهداف مسیحیت چندان مناسب نبود و معماران می‌بایست در آن تغییراتی هر چند کوچک لحاظ می‌نمودند. باسیلیکاها در دو انتها دارای دو شاه نشین به صورت قرینه بود؛ اما در کلیسا تنها یک شاه نشین کافی بود.

فضای شاه نشین که محراب هم در آنجا قرار داشت، به طور کلی به عنوان جایگاه همسرایان (یا گروه کر) شناخته می شد. شاه نشین متوجه ارض مقدس بود که در اروپا رو به شرق داشت. تالار مرکزی عنوان شبستان یافت. در کلیساهای ابتدایی سقف ها را با چوب مسقف می کردند. ستون هایی که شبستان را از راهروهای جانبی جدا می ساختند غالباً دارای تزئینات مجلل بودند. ستونهای داخلی معمولاً کرنهتین بودند. ورودی بنا در کلیساهای بازیلیک در ضلع کوتاه انتهایی ساخته می شد که به یک حیاط رواق دار می پیوست.

در سیر تحول و تطور فرمی کلیساهای فرم بازیلیک با مفاهیم مسیحیت در آمیخت و به ساختمانی صلیبی شکل بدل شد. بدین صورت که تالار مرکزی با بازوی عرضی که عمود بر تالار مرکزی بود تلفیق شد. در معماری کلیساهای صدر مسیحیت عنصر دیگری از معماری رومی وارد شد و آن تاق نصرت بود که پیش از تالار اصلی و در فضای داخلی کلیسا قرار می گرفت. این فرم در حد فاصل بین شاه نشین و بازوی عرضی قرار داشت و باعث تأکید بر محراب می شد.

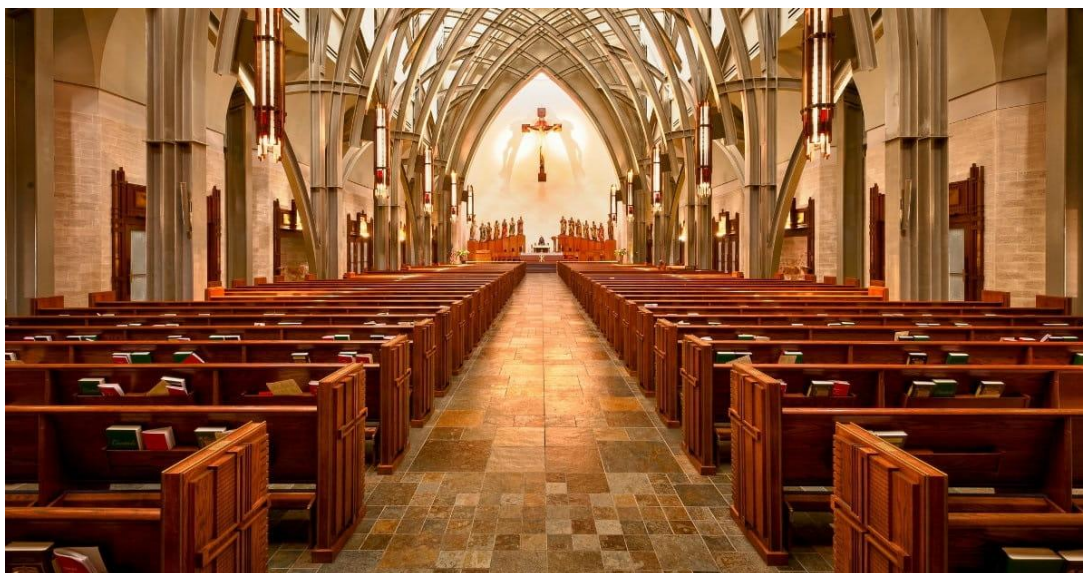
محل احداث نخستین کلیساهای عصر مسیحیت عموماً در محله های مردمی و در حومه شهر و به دور از مراکز یادمانی بود. در معماری مسیحیت بنا تمثال عالم، گنبد نماد افلاک و بخش زیرین فضا نماد خاک و هرچه جای تصاویر بر دیوارها بالاتر باشد، کرامتش افزوده می شود.

اساس نقشه کلیساهای صدر مسیحیت به شکل صلیب است و می توان آن را به دونوع تقسیم کرد :

۱. نقشه باسیلیکیایی: کلیسا با نقشه طولی / محور گرا

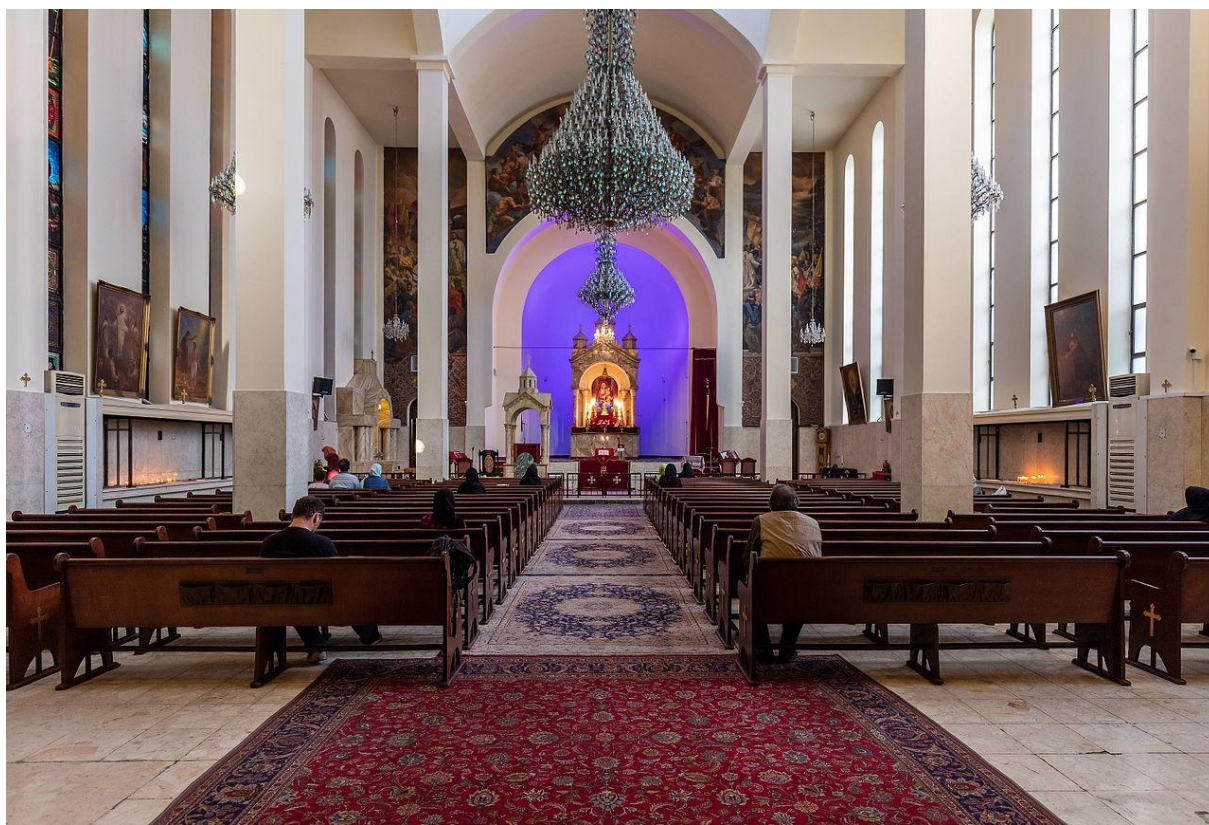
۲. نقشه مدور: به تقلید از نقشه های رومی / مرکز گرا

نقشه مدور بیشتر مورد توجه مردم ناحیه ی شرق امپراتوری قرار گرفت.

کلیساهای ارمنیان

با سبک معماری خاصی که دارند، به راحتی از کلیساهای سایر فرقه‌های مسیحیت تمیز داده می‌شوند. مهمترین شاخص سبک معماری کلیساهای ارمنی گنبد آن است. گنبد کلیساهای ارمنی بیشتر مخروطی شکل است. این کلیساها بدون استثناء در جهت شرقی - غربی ساخته می‌شوند. محراب کلیساها در بخش شرقی آن است و از سطح صحن کلیسا مرتفع تر است. دو ردیف پلکان، که در جوار دیوارهای شمالی و جنوبی ساخته می‌شود، راه ورود به محراب است. پلان کلیساهای ارمنی بیشتر صلیبی شکل است ولی برخی از کلیساها دارای پلان بازبلیکا هستند، یعنی صحن داخلی کلیسا در طول، به وسیله چند ردیف ستون به سه ناو تقسیم می‌شود.

کلیسای سرکیس مقدس، یک کلیسای ارمنی واقع در خیابان کریم‌خان زند در تهران است. کلیسا در سال ۱۳۴۹ توسط اوژن آفتاندلیانس، معمار ارمنی‌تبار ایرانی، طراحی و بنا شد. کلیسای سرکیس مقدس، همچون دیگر کلیساهای ارمنی، در جهت شرقی-غربی ساخته شده و محراب کلیسادر بخش شرقی ساختمان واقع شده است.

باغ ایرانی

باغ ایرانی پاسخ به نیاز است. از نیاز اقلیمی تا نیاز فردی، حتی نیاز حیوانات اهلی و نیاز باغ، حداکثر کارایی را دارد و صرفاً هوس و جولانگاه عبث نیست. ابعاد متعادل جماد، نبات، آب و رعایت مقیاس انسانی یکی از ویژگی‌های برتر باغ‌های ایرانی است. این خصیصه حاصل حاکمیت منطق عقلانی، نتیجه‌ی عنایت و تجارب و شرایط زیست محیطی و مرهون رعایت تناسبات و پیمون است.

در باغسازی ایرانی سرسبزی درخت و گیاه، تنوع دراز مدت گل‌های الوان، پویایی و بروز و حضور شادمانه آب، گردش مهی و بازی نغز آبریزان، صدای دلکش پرندگان، لطافت هوای مطبوع، عطر آگینی فضا، زیبایی و چشم‌نوازی سیما، نهایت صرفه‌جویی و غایت کارآیی با تمامی ابعاد منظور است.

طرح باغ ایرانی بر اساس توجه و کاربرد خاص مربع در ترکیب کلی و اجزا آن استوار است و این خصیصه متمایز باغ ایرانی است که از دیرباز مورد توجه دیگران بوده است.

وجود چشم‌انداز اصلی به شکل مستقیم و کشیده در محور طولی باغ، روبروی کوشک و کاشتن درختان بلند در دو طرف آن نقشی اساسی در ایجاد پرسپکتیوی دارد که باغ را طولانی‌تر جلوه‌گر می‌سازد. این همان

خصوصیتی است که در باغ‌های ایتالیا و به تبع آن باغ‌های فرمان فرانسوی مورد الهام قرار گرفته است.

شیب طبیعی که در اکثر باغ‌های ایرانی مورد استفاده قرار گرفته موقعیت مناسبی را برای قرارگیری در نقطه مرتفع باغ فراهم ساخته است که تمثیلی از معنای فردوس در بهشت می‌باشد.

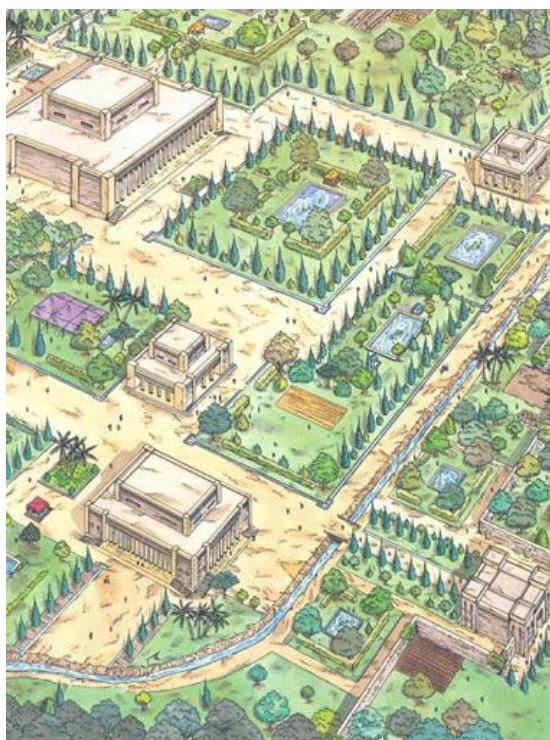
هنگامی که انسان به نقطه‌ای بلند می‌نگرد، خطای دید که بر اثر تفاوت زاویه دید انسان در جهت بالاتر و پایین‌تر از خط افقی رخ می‌دهد باعث می‌شود که آن نقطه نزدیک به نظر بیسد. به همین سبب است که کوشک از

سردر ورودی در باغ نزدیک به نظر می‌رسد و بیننده را به حرکت به سوی آن و طی این مسافت به ظاهر کوتاه تشریک می‌کند و برعکس هنگامی که شخص از کوشک به باغ می‌نگرد فاصله‌ی مذکور طولانی‌تر به نظر می‌رسد و وسعت بیشتری به باغ می‌بخشد.

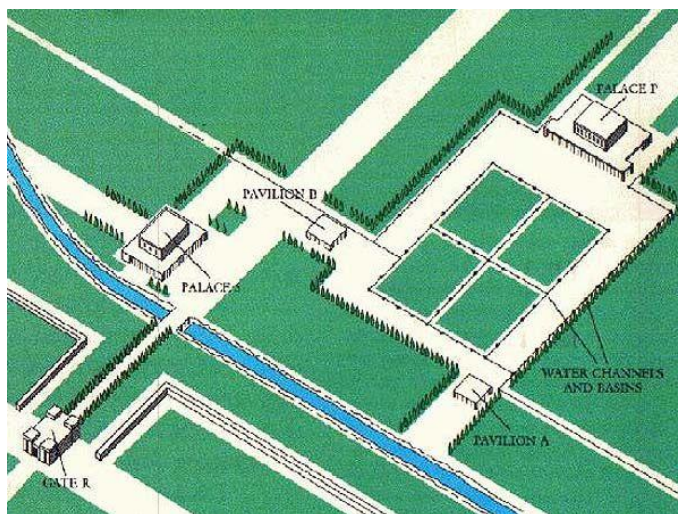
در باغ های ایرانی، علاوه بر عمارت یا کوشک اصلی بناهای سردر هم بوده که در حقیقت بیرونی باغ یا محل پذیرایی محسوب می شد. یکی دیگر از مشخصه های مهم باغ ایرانی تمایل زیاد به نمایش آب بوده و معماری باغساز بازیهای غریبی با آن انجام داده است.

باغ ایرانی سه ساختار و طراحی منحصر به فرد دارد: اول در مسیر عبور جوی آب قرار دارد. دوم: محصور است با دیوارهای بلند سوم در داخل باغ عمارت تابستانی و استخر آب قرار دارد. این سه مشخصه باغ های ایرانی را متمایز می کند. در واقع این باغ سراهای ایرانی را جهانگردان اروپائی که مشاهده کردند آن را با مشخصه و نام «پرشن گاردن» وصف کردند. باغ ایرانی یا «باغ سرای» به ساختار و طراحی منحصر به فرد آن اشاره دارد. باغ ایرانی با تاریخ پیدایش قنات پیوند دارد. اولین باغ های ایرانی در مسیر خروجی قنات ها شکل گرفته است. نمونه این گونه باغ ها را می توان در طبرستان، یزد، گناباد، و بیرجند و اکثر مناطق کویری دید. یکی از مشخصه های باغ ایرانی عبور جوی آب در داخل باغ هست که معمولاً در این باغ سراها در وسط باغ استخر و یک عمارت یا ساختمان تابستانی وجود داشته است. بعضی باغ ها به صورت چهار باغ بوده و آب را در ۴ مسیر عبور می داده اند.

بلغ ایرانی پاسارگاد را ریشه معماری این باغ ها دانسته اند. کوروش بزرگ شخصاً دستور داده بود که باغ پاسارگاد چگونه ایجاد شود و درخت ها نیز به چه شکل کاشته شوند و در واقع هندسی سازی باغ و شکل و شمایل آن از دیدگاه کوروش به باغ ایرانی گرفته شده است. در دوره ساسانیان نیز باغ ها در جلوی کاخ ها و معابد شکل گرفتند و این موضوع در دوره اسلامی نیز ادامه یافت.

بازسازی سایت پلان محوطه پاسارگاد

مشخصه باغ ایرانی

نمونه این گونه باغ‌ها را می‌توان در طبس، یزد، گناباد، بیرجند و اکثر مناطق کویری دید. یکی از مشخصه‌های باغ ایرانی عبور جوی آب در داخل باغ است. معمولاً در این باغ‌سراها، در وسط باغ، استخر، یک عمارت و یا ساختمان تابستانی وجود داشته است. بعضی باغ‌ها به صورت چار باغ ساخته می‌شدند و آب را در ۴ مسیر عبور می‌دادند.

باغ ایرانی در دوره ساسانیان

قدیمی‌ترین سند تصویری، که نظم باغ ایرانی را به تصویر می‌کشد، به دوره ساسانیان باز می‌گردد. در نقش برجسته طاق بستان، صحنه شکار خسرو پرویز را در طاق بستان نشان می‌دهد. این نقش برجسته تا حدود زیادی هندسه باغ و عملکرد آن را هویدا می‌کند. در دوران ساسانی (۲۲۴-۶۳۳م) باغ‌سازی گسترش فراوانی می‌یابد. جایگاه والای طبیعت در تفکر زرتشت به ویژه پرستش آب موجب شد تا، علاوه بر انتظام انسانی، در باغ چشم‌اندازها و بستر طبیعی نیز مطرح شود. باغ قصرهای این دوره، مانند تخت سلیمان و کاخ فیروزآباد بیستون، در بستر طبیعی جذاب مانند دریاچه و چشمه قرار گرفتند.

باغ چهلستون اصفهان

۲. باغ ارم شیراز

در گوشه‌ای از شمال غربی شهر شیراز، باغ زیبایی خودنمایی می‌کند که در گذر سال‌ها، سرد و گرم روزگار را چشیده و پابرجا مانده است. با وجود مطالعات و بررسی‌های فراوان، هنوز هم از تاریخ ساخت و بنیان‌گذار اولیه باغ ارم شیراز، اطلاعاتی در دست نیست؛ اما وجود نام این باغ در سفرنامه‌های مربوط به قرن دهم و یازدهم هجری حکایت از وجود آن در زمان‌های مذکور دارد. در هر دوره با وجود تغییراتی که در باغ به وجود آمده، مساحت آن نیز افزایش و کاهش بسیار یافته است؛ اما امروزه وسعت آن را نزدیک ۱۱۰۳۸۰ متر مربع عنوان می‌کنند.

استخر بزرگ، گردش آب در باغ و سرسبزی درختان تنها بخشی از زیبایی‌های این جاذبه است. در میان باغ بنایی قرار دارد که هر چشمی را به خود خیره می‌کند.

دو طبقه بالای این بنا ستون‌هایی دارد که در ساخت آن‌ها از تخت جمشید الهام گرفته شده و زیبایی و شکوه آن را در ذهن تداعی می‌کنند. تصاویری از ناصرالدین شاه قاجار، داستان‌هایی از فردوسی و نظامی از جمله سلیمان و ملکه سبا، رستم پهلوان، خسرو شیرین و یوسف و زلیخا و ادبیات کهن فارسی و قصه‌های مذهبی از جمله نقوشی هستند که بر پیکره این بنا می‌بینید.

آنچه باعث شده تا نام این باغ را ارم بگذارند، عمارت و باغی بزرگ است که به فرمان شداد پسر عماد، فرمانروای عربستان جنوبی، به منظور رقابت با بهشت بنا شد. وی با شنیدن وصف بهشت تصمیم گرفت که باغ‌ها و کاخ‌هایی را برای شبیه‌سازی آن بنا کند. او در دمشق یا اسکندریه و یا در یمن، بین صنعا و حضر موت، شهر یا باغی بهشت گونه ساخت؛ اما هنگامی که می‌خواست با لشکرانش وارد آن شود، همگی در نزدیکی شهر هلاک شدند و بهشت او هم به دلیلی نامعلوم در اعماق زمین فرو رفت.

۳. باغ شاهزاده ماهان

باغ شاهزاده نام مکانی سرسبز در شهر ماهان استان کرمان است که همچون نگینی سبز در میان کویر این دیار می‌درخشد. تاریخ ایجاد باغ شاهزاده به دوران قاجار بازمی‌گردد. این باغ تماشایی را به دستور محمد حسن خان، سردار ایروانی حاکم وقت کرمان در حدود ۱۲۳۸ خورشیدی احداث کردند. سنگ بنای ساختمان درون آن نیز در دوره حکومت عبدالحمید میرزا ناصرالدوله (نوه دختری ناصرالدین شاه) بر کرمان گذاشته شد. آب موجود در باغ شاهزاده از قنات و رودخانه تیگران که از برف‌های ارتفاعات کوه جوپار سرچشمه می‌گیرد، تامین می‌شود. این آب از مرتفع‌ترین قسمت باغ، وارد آن شده و در سیستم توزیع و نظام آبیاری شگفت‌انگیزی جریان می‌یابد تا درختان متنوع و سر به فلک کشیده را سیراب کند.

سازه‌های موجود در این باغ از جمله دیدنی‌هایی هستند که نمی‌توانید از آن‌ها چشم بردارید. سردر، عمارت شاه نشین، استخر و جوی‌های زیبا که همچون آبشارهای کوچک به نظر می‌رسند جلوه‌ای خاص به این مکان بخشیده‌اند. امروزه این باغ علاوه بر یک اثر تاریخی، تفرجگاهی چشم نواز نیز به شمار می‌آید و امکاناتی همچون هتل و رستوران را در خود دارد.

۴. باغ چهلستون

با شنیدن نام چهلستون همه به یاد عمارتی با ستون‌های با شکوه می‌افتند و این کاخ را در ذهن تصور می‌کنند؛ اما باغی که عمارت چهلستون نیز در آن قرار دارد دارای ارزش بسیاری است و نامش در فهرست میراث جهانی یونسکو می‌درخشد. باغ چهلستون، باغی با گذرگاه‌های زیبا و سیستم گردش آب هوشمندانه است و عمارتی بسیار زیبا در میان خود دارد که امروزه به عنوان اثری کم نظیر و موزه‌ای با اشیای جالب مورد بازدید قرار می‌گیرد. آنچه در این باغ توجه بینندگان را به خود جلب می‌کند، درختانی سر به فلک کشیده هستند که سایه‌شان را بر سر باغ انداخته‌اند. وجود استخری بزرگ در میان باغ و انعکاس تصویر عمارت در آن از جمله سوژه‌های عکاسی در این مکان است. مجسمه‌هایی که در پیرامون استخر نیز جاگذاری شده‌اند در نوع خود جالب توجه هستند.

۵. باغ فین کاشان

باغ فین پهنه سبز و زیبایی است که با دیوارهای بلند، کاملا از فضای شهر و همه‌همه‌هایش جدا شده است. حضور قنات‌ها و کاریزها باعث شده تا آب مورد نیاز این باغ تامین شود و درختان و پوشش گیاهی به حیات خود ادامه دهند.

این باغ با بارو و برج‌های استوانه‌ای شکل، در بر گرفته شده‌اند. ساکنان در پناه برج و بارو در امنیت کامل قرار داشتند و حجم، شکل و ارتفاع بنا نیز نشان گر جلال و شکوهی شاهانه بوده است. قتل امیرکبیر در حمام این باغ روی داده و موجب شهرت آن شده است. حدود ۵۷۹ اصله درخت سرو و ۱۱ اصله درخت چنار در باغ وجود دارد که اغلب آنها بین ۱۰۰ تا ۴۷۰ سال سن دارند. گذرگاه‌های زیبای باغ، حوضچه‌ها و استخرها، جوی‌های روان و فواره‌ها در کنار ساختمان‌های چشم‌نواز همه و همه فضایی دل‌انگیز را ایجاد کرده‌اند. وجود چاپخانه در فضای این باغ به شما این امکان را می‌دهد تا در کنار لذت بردن از جلوه‌های تاریخی و طبیعی، ساعاتی خوش و آرامش‌بخش را نیز برای خود خلق کنید. یکی از عناصر جالب توجه این باغ، حوضی است که مردم با انداختن سکه در آن آرزوهایشان را طلب می‌کنند و معتقدند با این کار این آرزوها برآورده می‌شوند. فلسفه انداختن سکه در آب به آیین میترا در مذهب زرتشت باز می‌گردد. در این آیین آب مظهر پاکی به شمار می‌رود و مردم باید یک قسمت مال خود را به الهه آب می‌بخشیدند تا برکت را به خانه‌های خود بیاورند.

۶. باغ عباس آباد بهشهر تنها باغ جهانی شمال ایران

مجموعه تاریخی و باغ عباس آباد فضایی زیبا در دامنه رشته کوه‌های البرز است که مهم‌ترین باغ غیر کویری ایران به شمار می‌رود. این مجموعه ارزشمند به دستور شاه عباس اول ساخته شد و امروزه وسعت آن به ۵۰۰ هکتار می‌رسد. مجموعه عباس آباد بر روی یک تپه طبیعی قرار دارد. مهندسان دوره صفوی با بریدن این تپه، پله‌کها و سکوهایی به وجود آوردند و سپس موفق شدند باغی سه طبقه و پلکانی را ایجاد کنند و عمارتی زیبا را در بالاترین قسمت آن بسازند.

مانند بسیاری از باغ‌های ایرانی، استفاده از قرینه‌سازی در معماری این باغ نیز به چشم می‌خورد که بر زیبایی آن می‌افزاید. یکی از ویژگی‌های جالب توجه این باغ جاده‌های سنگ‌فرش آن هستند که در بخش‌هایی از این مجموعه وسیع وجود دارند. محور آبرسانی باغ از اتصال لوله‌های سفالی به وجود آمده است. این لوله‌ها آب را به همه نقاط باغ می‌رسانند و درختان را سیراب می‌کردند.

برج‌های دیده‌بانی، محوطه شمالی و جنوبی، سد و برج کنترل جریان آب، کارگاه‌های پخت سفال و... بخش‌هایی هستند که تا امروز در این مکان کشف شده‌اند. یکی از مهم‌ترین و مشهورترین بخش‌های این باغ دریاچه آن است که بنایی را در میان خود دارد.

۷. باغ دولت آباد یزد بلندترین بادگیر جهان

باغ دولت آباد یکی از اصیل‌ترین باغ‌های ایرانی به شمار می‌رود که در اواخر دوره افشاریه ساخته شده است. این باغ چهار بنای اصلی داشته که سه مورد از آن‌ها به نام هشتی، تالار طنبی و سردر هنوز هم سر پا مانده‌اند. قسمت‌های متعددی از این باغ از میان رفته و امروزه تنها چهل هزار مترمربع از آن باقی مانده است. باغ دولت آباد باغی سکونتگاهی - حکومتی به شمار می‌رفته است و دو بخش مجزا در آن به چشم می‌خورد: باغ بیرونی برای انجام تشریفات حکومتی، مراسم ورزشی و اداره امور شهر و باغ اندرونی برای استفاده‌های خصوصی و اقامتگاهی.

یکی از دلایل شهرت این باغ، بادگیر بلندی است که در آن به چشم می‌خورد و عنوان بلندترین بادگیر خشتی جهان را از آن خود کرده است. این بادگیر بر فراز ساختمان هشتی (عمارت تابستانه) قرار دارد و خنکای نسیم کویری را در ساختمان به جریان می‌اندازد. در این باغ مانند سایر باغ‌های ایرانی آب نقش مهمی دارد؛ آبی که از قنات تاریخی دولت آباد تامین می‌شد. این قنات یکی از مهم‌ترین و طولانی‌ترین قنات‌های شهر یزد به شمار می‌رود که دارای پنج رشته بوده و از ارتفاعات مهریز سرچشمه می‌گرفته است.

۸. باغ اکبریه بیرجند

باغ اکبریه، باغی در شهر بیرجند است. شواهد تاریخی، حکایت از شروع احداث باغ و عمارت اکبریه در اواخر دوران زندیه یا اوایل دوران قاجاریه دارند و اسناد تاریخی تکمیل و اتمام مراحل ساخت این اثر را به دوران قاجار نسبت می‌دهند. این باغ در بستری کوهستانی قرار دارد و با دیواره‌های خشتی از سه طرف محصور شده است. فرم معماری این باغ، ایرانی است؛ اما الهاماتی از معماری روسی نیز در آن هویداست و تلفیق آن با معماری اسلامی، سبک معماری نوینی را به نمایش گذاشته است. فضاهای موجود در این باغ عبارتند از: عمارت حشمت‌الملک، عمارت مرکزی و فضاهای خدماتی. موزه‌هایی نیز در داخل این باغ قرار دارند که هر یک برگه‌ای از تاریخ و فرهنگ این دیار را به نمایش می‌گذارند. این موزه‌ها عبارتند از: موزه باستان‌شناسی بیرجند، موزه مردم‌شناسی بیرجند، موزه عروسک و فرهنگ خراسان.

۹. باغ پهلوان پور مهریز

باغ پهلوان پور باغی به جا مانده از اواخر دوره قاجار به شمار می‌رود که به دلیل روان بودن آب در داخل آن از روزگاران گذشته شهرت خاصی داشته است. بیشتر آب این باغ به طور مستقیم از قنات حسن‌آباد تامین می‌شود و این آب به جز باغ پهلوان پور به طور مستقیم به هیچ یک از باغ‌های منطقه نمی‌رود. قنات شاه حسینی و قنات مزویرآباد از جمله منابع دیگر تامین آب باغ هستند. درختان تنومند و سالخورده چنار از جمله جاذبه‌های این باغ هستند که دو طرف جوی اصلی باغ قد علم کرده‌اند. انار، بادام و خرمالو درختان مثمر این باغ هستند و وجود آن‌ها صفای خاصی به این مکان بخشیده است.

بسیاری از کارشناسان بر این باورند که باغ پهلوان پور از لحاظ معماری، تغییرات سبک باغ‌سازی کهن ایرانی به باغ‌سازی رایج امروزی را نشان می‌دهد و از این نظر اهمیت خاصی دارد. مجموعه ورودی، ساختمان کوشک یا شربتخانه، بنای زمستانخانه، بنای سرایداری، حمام و آشپزخانه بخش‌های مختلف این مجموعه را تشکیل می‌دهند. جالب است بدانید که مجموعه ورودی باغ تزییناتی همانند تزیینات دوره زندیه دارد؛ اما تاریخ ساخت آن به دوران قاجار باز می‌گردد.

باغ پهلوان پور مهریز یزد

بخش هفتم

مدرسه ایرانی

در سال ۱۳۸۴، مدرسه ای قدیمی در شهر تاریخی توس کشف شد که شباهت معماری آن با معماری دو دوره خوارزمشاهیان و مغول، تخمین دقیق تاریخ ساخت این مدرسه را غیرممکن ساخته است. باستان شناسان احتمال می دهند این مدرسه قدیمی ترین مدرسه تاریخی موجود در ایران باشد.

اگر این مدرسه در زمان خوارزمشاهیان ساخته شده باشد، می توان نتیجه گرفت این مدرسه قدیمی ترین معماری موجود یک مدرسه تاریخی در ایران خواهد بود. در حال حاضر مدرسه امامیه اصفهان قدیمی ترین معماری موجود یک مدرسه در ایران است که ساخت آن به سال ۷۵۰ هجری قمری برمی گردد. در کاوش های باستانی مختلف مدارس بسیار زیادی کشف شده است اما از هیچ کدام از آن ها معماری کاملی بدست نیامده است.

یکی از اولین مدارس یا دانشگاه های ایران که اطلاعات نسبتاً خوبی از آن در دست داریم، دانشگاه جندی شاپور است که در زمان خود یعنی به روزگار سلسله ساسانیان یکی از مهم ترین دانشگاه های جهان باستان به شمار می آمد. امروز از این دانشگاه سترگ، چیزی جز خرابه هایی در هیأت تپه های باستانی در استان خوزستان باقی نمانده است.

با ورود اسلام به ایران، مدارس از رونق بیشتری برخوردار شدند؛ چرا که آموزش از حالت طبقاتی خارج شد و با توجه به تأکید دین اسلام بر علم آموزی، عموم مردم توانستند به کسب دانش بپردازند؛ طوری که بسیاری از دانشمندان سده های میانی اسلامی از طبقات متوسط یا حتی فرودست جامعه برخاستند. در این دوره، مدرسه سازی در سراسر ایران آنقدر توسعه یافته بود که مدارس زنجیره ای به وجود آمدند.

نمونه بارز آن مدارس نظامیه است که به همت خواجه نظام الملک توسی، دیوانسالار بزرگ عصر سلجوقی پا گرفت و در شهرهای مختلف ایران مانند نیشابور، اصفهان، خرگرد و بغداد شعبه داشت. افرادی چون امام محمد غزالی، حکیم عمر خیام یا سعدی شیرازی، جملگی از شاگردان یا استادان مدارس نظامیه بوده اند.

با حمله مغولان به ایران و خرابی فراوانی که به بار آمد، مدارس بزرگ و کتابخانه هایشان آسیب جدی دیدند اما طی چند دهه بعد فعالیت خود را از سر گرفتند و در دوره های تیموری و صفوی به رونق قابل توجهی رسیدند. دوره قاجار، دوره تحولی شگرف در تاریخ مدارس ایران بود.

در حالی که تا قبل از این دوره، همه علوم اعم از دینی، عقلی و نقلی در مدارس تدریس می شد، از دوره قاجار به بعد، راه مدارس نوین به سبک اروپایی از راه مدارس قدیم به شیوه سنتی جدا شد؛ به گونه ای که از این پس دو نهاد آموزشی در ایران رخ نشان داد: یکی مدارس قدیمی که رفته رفته به تدریس علوم دینی و تا حدودی دروس ادبی و فلسفی محدود شدند و دیگری مدارس جدید که در آن ها علوم تجربی، ریاضی و ادبی تدریس می شد.

این دوگانگی موجب جدایی آموزش نوین از بستر بومی و تاریخی خود شد و عوارض ناخوشایندی داشت. به هر روی، هم اکنون در شهرهای مختلف ایران مدارس بزرگ و باشکوهی از دوران گذشته به یادگار مانده اند که معماری فاخرشان نشان دهنده اهمیتی است که جامعه ایران برای علم و علم آموزی قائل بوده است. اغلب این مدارس توسط بزرگان دینی یا رجال سیاسی ساخته و وقف شده اند و بعضی از آن ها افزون بر ۴۰۰ سال است که همچنان دایر و پذیرای جویندگان دانش اند.

مدرسه نجومیه؛ میزبان موزه مردم شناسی

مدرسه نجومیه گناباد از آثار دوره صفوی است و زیبایی و بزرگی آن شاهدهی است بر رونق علم و علم آموزی در این شهر کویری. گویا علت نامگذاری آن به نجومیه این است که در قدیم بیشتر به سبب تدریس هیأت و نجوم مشهور بوده است؛ هرچند که اکنون هیچ نشانی از استاد و شاگرد و درس و بحث در این مدرسه دیده نمی شود. مدرسه نجومیه شامل هشتی ورودی، دالان، صحن و حجره های پیرامون آن است که اکنون هرکدام از آن ها به بخشی از موزه مردم شناسی گناباد اختصاص پیدا کرده اند و یکی از جلوه های زندگی تاریخی مردمان خراسان را به تصویر می کشند.

مدرسه دودر؛ دارالقرآن آستان قدس رضوی

مدرسه دودر نیز مانند مدرسه پریزاد میان رواق های حرم امام رضا (ع) قرار گرفته است. این مدرسه به سال ۸۴۳ هـ ق به وسیله یکی از امرای خراسان به نام «غیاث الدین یوسف خواجه بهادر» ساخته شد و چون تا پیش از تخریب بافت تاریخی اطراف حرم در سال ۱۳۵۴ خورشیدی، یک در به بازار زنجیر و دری دیگر به محلات اطراف داشت، به آن مدرسه دو در می گفتند اما اکنون فقط یک در دارد که درست روبروی در مدرسه پریزاد باز می شود.

نام اصلی مدرسه دو در، مدرسه شاهرخیه است و ۳۲ حجره در دو طبقه دارد که در مقابل هر حجره یک ایوان قرار گرفته است و چهار ایوان بزرگ نیز در چهار طرف حیاط به چشم می خورد. این مدرسه دارای تزیینات آجری بسیار زیبا و دو گنبد در ضلع جنوبی و غربی است که زیر یکی از آن ها یعنی گنبد جنوبی، قبر بانی مدرسه قرار دارد.

مدرسه دو در در زمان شاه سلیمان صفوی به همت یکی از بانوان خاندان شاهی به مباشرت بیگلر بیگی مشهد تعمیر شد و از زمان ساخت تاکنون همواره مورد استفاده طلاب علوم دینی است.

مدرسه دودر و موقعیت آن در مجموعه حرم رضوی

مدرسه پریزاد؛ یادگار ندیمه گوهرشاد

مدرسه پریزاد از قدیمی ترین مدارس علمیه مشهد است که سابقا نزدیک به حرم امام رضا (ع) قرار داشت و حالا میان رواق های حرم قرار گرفته است! این مدرسه به سال ۸۲۰ هـ ق همزمان با مسجد گوهرشاد ساخته شد و بانی آن «پریزاد خانم» از نوادگان خواجه ربیع و ندیمه گوهرشادآغا (بانی مسجد گوهرشاد) بود که تولیت مدرسه را به شوهر و سپس نوادگان ذکور خود سپرد. او مقرر کرد که هریک از فرزندان در یکی از اتاق های مدرسه اقامت کنند و اگر اتاقی باقی ماند به «مساکین طلبه زوار» بدهند.

از سال ۱۳۱۴ هـ ش تولیت مدرسه را از نوادگان پریزاد گرفت ه شد و به اداره اوقاف واگذار گردید و کم کم موقوفات متعلق به آن توسط سودجویان تصرف شد. مدرسه پریزاد با ۲۳ حجره در دو طبقه بنا شده و جلوی هر یک از حجره های آن ایوان کوچکی قرار گرفته است.

البته دو ایوان بزرگ نیز یکی در طرف قبله و دیگری در طرف شرق متصل به دارالولایه ساخته شده که تزیینات شان چشم نواز است. آن گونه که از کتیبه سردر مدرسه بر می آید، این مدرسه نیز همچون بسیاری دیگر از ساختمان های آستانه امام هشتم (ع) در زمان شاه سلیمان صفوی مرمت شده است.

مدرسه سپهسالار؛ نگاه به اصفهان و استانبول

مدرسه سپهسالار که مسجدی نیز ضمیمه آن است و اکنون مدرسه عالی شهید مطهری خوانده می شود، یکی از معتبرترین حوزه های علوم دینی در تهران به شمار می آید و از نظر معماری نیز، سترگ ترین ساختمان مذهبی دوره قاجار است.

ساخت این مدرسه در اواسط دوره ناصرالدین شاه قاجار توسط میرزا حسین خان مشیرالدوله سپهسالار، صدر اعظم شاه آغاز اما به علت مرگ او، به همت برادرش تکمیل شد. مهندس طراح مدرسه مهدی خان ممتحن الدوله شقاقی و معماری آن برعهده افرادی مثل استاد حسن قمی، حاج ابوالحسن معمارباشی و جعفرخان معمارباشی کاشی بوده است.

این عده در ساخت مدرسه سپهسالار از یک سو به مدارس بزرگ دوره صفویه مانند مدرسه چهارباغ اصفهان نظر داشته اند و از دیگر سو، از مساجد بزرگ شهر استانبول الهام گرفته اند. البته تزیینات مدرسه و شبستان مسجد آن تا سالها پس از دوره ناصرالدین شاه ادامه داشت.

مدرسه سپهسالار به دلیل مجاورت با ساختمان مجلس شورای ملی ایران شاهد حوادث سرنوشت سازی در تاریخ معاصر ایران مانند به توپ بستن مجلس توسط محمدعلی شاه قاجار بوده و از مناره های آن به عنوان سنگر آزادی خواهان استفاده شده است.

همچنین بسیاری از حلقه های مهم درس و بحث دینی و فلسفی در این مدرسه تشکیل می شده و بزرگانی چون آیت الله سید حسن مدرس، تولیت آن را بر عهده داشته اند. از این گذشته، اولین فرهنگستان زبان فارسی نیز در مدرسه سپهسالار برپا شد.

مدرسه چهارباغ؛ آخرین درخشش معماری صفوی

مدرسه چهارباغ اصفهان که مدرسه سلطانی و مدرسه مادرشاه نیز خوانده می شود، توسط آخرین شاه سلسله صفویه یعنی شاه سلطان حسین ساخته شد و چون مادر شاه املاک و مستغلات فراوانی را وقف آن کرد، به مدرسه مادر شاه معروف شد. حتی خود شاه سلطان حسین نیز در این مدرسه به تحصیل علوم دینی اشتغال داشت و اکنون حجره ای را در مدرسه نشان می دهند که گفته می شود، حجره مخصوص او بوده است. این مدرسه را باید آخرین درخشش معماری عصر صفوی و یکی از شاهکارهای معماری ایران طی ۴۰۰ سال گذشته به شمار آورد. مدرسه چهارباغ به شیوه مساجد بزرگ ایرانی به شکل چهارایوانی ساخته شده و علاوه بر صحن بزرگ، یک گنبد بلند و دو مناره در دو سوی ایوان قبله دارد. تزیینات به کار رفته در این مدرسه خصوصا کاشی کاری های آن بسیار نفیس هستند و آن را به یک موزه تمام عیار مبدل کرده اند. هتل عباسی به عنوان یکی از مجلل ترین هتل های کشور که در ضلع شرقی مدرسه چهارباغ قرار دارد، در واقع کاروانسرای است که در گذشته وقف این مدرسه بوده است. مدرسه چهارباغ همچنان جایگاه یکی از مهم ترین حوزه های علوم دینی اصفهان است.

مدرسه دارالفنون؛ پلی تکنیک عصر قاجار

دارالفنون اولین مدرسه عالی در ایران به سبک نوین و از یادگارهای میرزا تقی خان امیرکبیر، صدر اعظم ناصرالدین شاه قاجار است. این مدرسه که نام آن ترجمه ای بود از واژه «پلی تکنیک» در سال ۱۲۶۹ هجری قمری اندکی پس از قتل امیرکبیر گشایش یافت و تا پایان دوره قاجار، مهم ترین نهاد آموزش عالی در ایران بود. پیاده نظام، سواره نظام، توپخانه، مهندسی، پزشکی و جراحی، داروسازی و کانی شناسی، زبان فرانسه، علوم طبیعی، ریاضی، تاریخ و جغرافیا رشته ها و دروسی بود که در این مدرسه تدریس می شد و بعدها زبان انگلیسی، روسی، نقاشی و موسیقی نیز به آنها افزوده شد. معلمان دارالفنون در ابتدا اغلب اروپایی (به جز انگلیسی و روسی) بودند ولی بعدها خیلی از شاگردان این مدرسه در مقام معلمی آن قرار گرفتند. ساختمان قدیمی دارالفنون در سال ۱۳۰۸ خورشیدی به علت فرسودگی شدید، تخریب و از نو توسط مهندس گرجی الاصل (نیکلای مارکف) ساخته شد و سر در زیبای آن را استاد حسین لرزاده طراحی کرد.

در دوره پهلوی، دارالفنون تبدیل به یک دبیرستان شد اما دبیرستانی که بسیاری از بزرگان علم و فرهنگ و سیاست در آن درس خواندند.

این مدرسه از بیش از دو دهه پیش تعطیل شد و به مدت طولانی تحت مرمت قرار گرفت. اگرچه مرمت مدرسه هنوز تمام نشده اما از چندی پیش نمایشگاه دائمی سیر آموزش و پرورش در آن برپا شده است.

مدرسه دارالفنون

مدرسه خان شیراز؛ محل تدریس ملاصدرا

مدرسه خان، مشهورترین و بزرگ ترین مدرسه علوم دینی در شهر شیراز است. این مدرسه توسط الله وردیخان گرجی، حاکم مشهور فارس و فرزند و جانشین اش، امام قلی خان ساخته شد.

الله وردیخان همان کسی است که سی و پل اصفهان را ساخته و امامقلی فرزندش نیز، مردی است که جزیره هرمز را از پرتغالی ها پس گرفت و آن ها را از خلیج فارس بیرون کرد. نکته جالب در معماری مدرسه خان، استفاده نمادین از اعداد است.

مثلا تعداد اتاق های مدرسه ۱۱۰ تاست که معادل نام حضرت علی (ع) به حروف ابجد است و به همراه بخش های خدماتی بالغ بر ۱۱۴ فضا می شود که با تعداد سوره های قرآن برابر است. همچنین مدرسه پنج مدرّس (محل تشکیل جلسات درس) دارد که به پنج تن آل عبا اشاره دارد.

گفته می شود که مدرسه خان در اصل برای تشکیل جلسات درس و وعظ صدرالمآلهین شیرازی یا همان ملاصدرای معروف ساخته شده است. مدرسه خان به شیوه مدارس و مساجد تاریخی ایران، یک صحن مرکزی و چهار ایوان دارد و حجره هایی به دور آن است و از نظر هنر و معماری از شاهکارهای معماری عصر صفوی در شیراز محسوب می شود.

مدارس جده کوچک و بزرگ؛ یادگار مادربزرگ شاه عباس دوم

در اصفهان دو مدرسه علمیه زیبا به نام جده بزرگ و جده کوچک وجود دارد که هر دو از آثار دوره صفویه هستند و داخل بازار اصفهان، نزدیک به هم قرار دارند. بعضی می گویند مدرسه جده بزرگ را جده بزرگ شاه عباس دوم صفوی و دیگری را جده کوچک او ساخته است. اما عده ای دیگر اعتقاد دارند که بانی هر دو مدرسه یک نفر است و فقط به جهت کوچکی و بزرگی ساختمان های شان با نام کوچک و بزرگ خوانده شده اند. در هر حال شکی وجود ندارد که دست کم یکی از مادربزرگ های شاه عباس دوم در ساخت این مدرسه نقش داشته است. هر دو مدرسه از نظر معماری اهمیت فراوانی دارند و مسجدی دارند که کتیبه سردرشان به خط محمدرضا امامی، خوشنویس بزرگ اواخر دوره صفوی است.

بسیاری از کتیبه های حرم امام رضا (ع) نیز به خط اوست. مدارس جده کوچک و بزرگ همچنان به عنوان مدارس علوم دینی میزبان طلاب هستند و از این رو، بازدید از آن ها با محدودیت هایی روبرو است.

مدرسه صدر؛ موقوفه صدراعظم

مدرسه صدر در بازار اصفهان، از مدارسی است که در دوره قاجار ساخته شد و خیلی زود به جهت استادان مبارز و شاگردانی که در دامن خود پرورش داد، به شهرت و اعتبار علمی دست یافت. بانی این مدرسه، حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی است که در زمان فتحعلی شاه قاجار چند سالی صدر اعظم ایران بود و مدرسه نیز نام خود را از او گرفته است. او غیر از این مدرسه، دو مدرسه دیگر نیز بنا کرد که یکی مدرسه صدر در شهر نجف اشرف است و دیگری مدرسه صدر خواجه در خیابان چهارباغ خواجه اصفهان. اما مدرسه صدر بازار از دو مدرسه دیگر شهرت بیشتری دارد و معماری و هنرهای به کار رفته در آن نیز چشم نوازتر و نفیس تر هستند. کتابخانه مدرسه صدر نیز با داشتن ۲۰ هزار کتاب در رشته های مختلف علوم دینی و هزار نسخه خطی و کتب چاپ سنگی، کتابخانه ای غنی به شمار می آید.

مدرسه خان یزد؛ میراث خان بزرگ

مدرسه خان یزد، جزئی از یک مجموعه بزرگ تر در شهر یزد است که بناهایی چون بازار و حمام را نیز در بر می گیرد. این مدرسه از ساخته ها و موقوفات محمد تقی خان بافقی، معروف به خان بزرگ (سرسلسله خاندان خوانین یزد) است و در دوره زندیه ساخته شده است.

بخش هشتم

قلعه ها و دژها

قلعه (Castle) یا دژ (Fortress) یک ساختمان مستحکم بوده که از دیرباز پادشاهان در ایران، هند و چین و در سده‌های میانی نجیب‌زادگان در اروپا ساخته اند.

قلعه با دژ متفاوت است. زیرا دژ یک سنگر نظامی مستحکم و قلعه محل زندگی و سکونت .

در ساده‌ترین شکل تعریف یک قلعه که توسط پژوهشگران مورد پذیرش قرار گرفته‌است، «یک عمارت شخصی مستحکم» می‌باشد. دژها طیفی از اهداف را برآورده می‌کردند، که مهم‌ترین آن‌ها عبارت بودند از اهداف نظامی، حکومتی و اجرایی. علاوه بر ساختمان دفاعی بودن، دژها ابزاری تهاجمی بودند که ممکن بود از آن‌ها در خاک دشمن به عنوان پایگاه عملیات استفاده شود.

در دوران پیش از تاریخ و اوایل دوران تاریخی، نوع استحکامات عموماً تابع مقتضیات ناشی از محل قلعه یا دهکده و اوضاع طبیعی سرزمین بود.

قلعه‌ها را در همه دوره‌ها، در دورافتاده‌ترین و مرتفع‌ترین نقطه بنا می‌کردند تا به سبب وجود شیب‌های تند تپه یا کوه، دستیابی به آن دشوار باشد و مدافعان نیز در بالا قرار گیرند و از لحاظ دید مسلط باشند .

طرح‌های ساختمانی بیشتر قلعه‌ها بر اساس معلومات و تجربه کَلّی نسبت به حمله و دفاع ریخته می‌شد تا سنت‌های محلّی. در هر دوره‌ای، روش‌های آزموده و مقبول برای ایجاد استحکامات انتخاب می‌شد.

در اوایل دوران تاریخی، در سبک استحکامات ایران باستان آثاری از نفوذ سبک بین‌النهرین و سایر کشورهای همسایه دیده می‌شود.

در سراسر تاریخ معماری ایران، تا رسیدن به اقتباس سبک فرانسوی در معماری قلاع و حصارهای شهر در اوایل قرن سیزدهم، خصوصاً در خوی و تهران، می‌توان ردیابی کرد.

در طول تاریخ ایران، استحکامات بیشتر برای محافظت از قلعه‌ها ساخته می‌شد، زیرا قلعه هم اقامتگاه شاه و درباریان بود و هم مردم محل می‌توانستند با اغنام و احشام خود در آنجا پناه بگیرند .

از آغاز دوران پیش از تاریخ در هزاره اول پیش از میلاد، پیرامون دهکده‌ها نیز حصار کشیده می‌شد، این کار نخست برای مصون ماندن از حمله راهزنان و جانوران وحشی بود، ولی بعدها عمدتاً برای دفاع در مقابل هجوم دشمنان صورت می‌گرفت. در سراسر این سرزمین بقایای حصارهای محکم دهکده‌ها و قلعه‌های مسکونی را می‌توان یافت که متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد است.

معرفی ۱۲ قلعه معروف و باشکوه ایرانی

۱. قلعه فلک الافلاک، خرم آباد

تاریخ ساخت قلعه فلک الافلاک به دوران ساسانی می‌رسد. این قلعه در بالای تپه فک الافلاک خرم آباد واقع شده است. ساختار عظیم این قلعه، حدود ۵۳۰۰ متر مربع را پوشش می‌دهد. ارتفاع کلی ساختار این قلعه به خصوص تپه فلک الافلاک به بیش از ۴۰ متر بالاتر از زمین‌های اطراف آن می‌رسد.

این قلعه به لحاظ موقعیت استراتژیکی خود در قرن چهارم هجری قمری به عنوان مقر حکومت آل حسنویه و گنجور در زمان آل بویه درآمد همچنین خزانه حکومتی خاندان بدر در قرن چهارم هجری و مقر حکومتی اتابکان لر کوچک و والیان لرستان در دوره صفویه تا قاجار و سرانجام پادگان نظامی و زندان سیاسی در دوران پهلوی اول و دوم از مهم‌ترین کاربردهای قلعه در گذشته محسوب می‌شود. این اثر ارزشمند در سال ۱۳۴۹ از ارتش به وزارت فرهنگ و هنر سابق واگذار و به شماره ۸۸۳ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید. در سال ۱۳۵۴ این بنا با راه‌اندازی موزه مردم‌شناسی و مفرغ‌های لرستان به موزه تبدیل شد.

۲. قلعه الموت

اگرچه امروز تنها ویرانه های این قلعه باشکوه باقی مانده است، اما، روزگاری یکی از قلعه باشکوه ایران بوده است که در منطقه کوهستانی الموت در جنوب استان گیلان و در نزدیکی رودبار قرار داشته است. قلعه الموت، نه تنها یک قلعه ایرانی برای جلوگیری از نفوذ و دفع حملات دشمنان بوده است، بلکه کتابخانه های باشکوه و معروف قلعه الموت جایی برای برترین دانشمندان، متکلمان و فلاسفه برجسته بوده است .

پیرامون دژ از هر چهار سو پرتگاه است . تنها راه ورود به قلعه در انتهای ضلع شمال شرقی است که کوه هودکان با فاصله ای نسبتاً زیاد بر آن مشرف است. این قلعه یکی از جاذبه های گردشگری الموت محسوب می شود. این دژ به عنوان پایگاه مرکزی فعالیت حسن صباح بنیانگذار اسماعیلیه و دیگر رهبران آن ها به شمار می رفت. به دلیل شرایط سخت جغرافیایی، این دژ از دسترسی خلفای بغداد و سپاهیانش به دور بود و دستیابی بر آن بسیار سخت این قلعه در شوال ۶۵۴ هجری قمری به دستور هلاکوخان مغول به آتش کشیده و ویران شد و از آن پس به عنوان تبعیدگاه و زندان مورد استفاده قرار گرفت. همچنین از سال ۹۳۰ هجری قمری و ابتدای حکومت شاه تهماسب صفوی تا سال ۱۰۰۶ هجری قمری قلعه کلبدی سالم داشته است .

شوربختانه حفاری هایی که در دوره قاجار برای یافتن گنج در قلعه الموت انجام شده، سبب ویرانی آن شده است .

۳. قلعه شوش (قلعه فرانسوی ها)

این قلعه شکوهمند و تاریخی در بین خرابه های شهر باستانی شوش، در استان خوزستان قرار دارد. این قلعه باشکوه، مشابه قصرها و ساختمان های قرون وسطایی فرانسه می باشد. قلعه شوش قلعه ای است که توسط ژاک دمورگان فرانسوی برای سکونت باستان شناسان فرانسوی در نزدیکی آرامگاه دانیال نبی در شوش بر روی تپه ای تاریخی بنا شده است.

ساخت قلعه با استفاده از آجرهای کاخ داریوش هخامنشی (کاخ آپادانای شوش) و تعدادی از آجرهای منقوش به خط میخی چغازنبیل که ناشی از تخریب قسمتهایی از این بناها بوده انجام شده است. نقشه قلعه دوزنقه شکل است، که قاعده کوچک آن در سمت شمال واقع شده و دور تا دور آن را راهرویی احاطه کرده و چند ردیف اتاق به سمت حیاط، بر گرد آن قرار گرفته است. برج شمال غربی قلعه مربع شکل و برج شمال شرقی، دایره شکل است.

اولین حرکت های باستان شناسی در محوطه تاریخی شوش در سال ۱۸۵۱ به وسیله کنت لفتوس انگلیسی آغاز شد. مدتی بعد، ژان و مارسل دیولافوای فرانسوی فعالیت های او را ادامه دادند و آنقدر کارشان توسعه پیدا کرد که هیات فرانسوی تصمیم به ساخت مکانی در این محوطه تاریخی گرفت.

۴. قلعه دختر فیروزآباد

اردشیر ساسانی که مدت‌ها خود را برای سرکشی علیه اردوان پنجم "آخرین پادشاه اشکانی" آماده می‌ساخت، دژ- کاخی در ارتفاعات فیروزآباد ساخت که امروزه قلعه دختر نام دارد. این قلعه در شش کیلومتری جاده فیروزآباد بهشیراز در دامنه کوهی مشرف به جاده قرار دارد.

این بنا درست مانند آشیانه عقابی است که بر سر یک تخته سنگ، در وسط گردنه ای که منظره‌ی زیبایی طبیعی دارد قرار گرفته است. این دژ یک فلات کوهستانی را اشغال کرده که از سه طرف به وسیله‌ی تنگه احاطه شده و مساحت آن بیش از ۵۰۰ متر مربع است و وسعت آن به حدی است که یک لشگر را در خود جای می‌دهد.

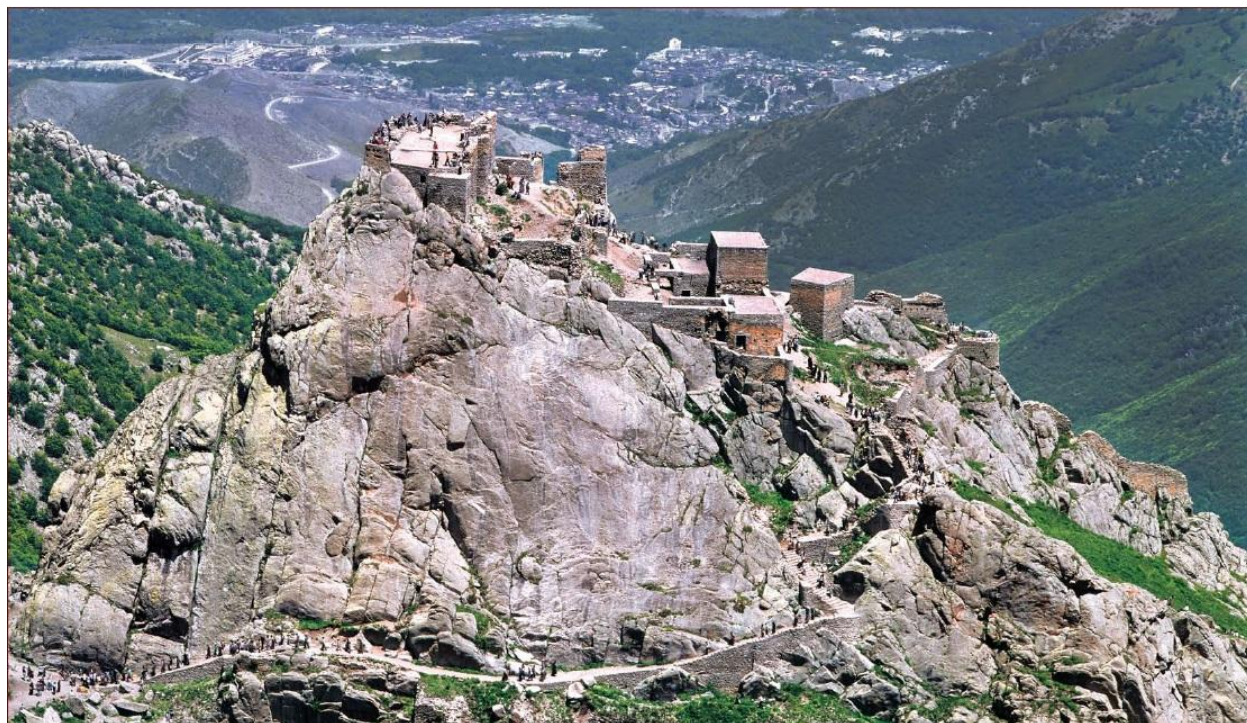
این قلعه حصین در سه سطح ساخته شده بود و ورود به آن از نازلترین سطح از طریق پلکانی مارپیچ که به حیاط اصلی تراس میانی می‌رسید صورت می‌گرفت. سه طرف حیاط را اتاقهای چهارگوش دارای تاق ضربی دربر گرفته بود و طرف چهارم به تراس فوقانی که روی آن ساختمان کاخ اصلی واقع شده بود، منتهی می‌گردید. تمامی کاخ را یک ایوان بزرگ دارای طاق ضربی و دو ایوان کوچکتر در دو سو تشکیل می‌داد.

ظاهراً این قلعه، نخستین بنای گنبددار ایرانی است که با اصول فنی و معماری خاص ساخته شده و مصالح به کاررفته در آن شبیه کاخ اردشیر است. قلعه دختر، نشان ظهور امپراتوری ساسانی و افول دولت اشکانی است. به سبب انتساب آن به الهه آناهیتا، خدای آبهای زیر زمینی و پاکی‌ها ... بوده که در فرهنگ ما ایرانیان به صورت یک دختر نجیب و معصوم تصور شده است. بر اساس اینکه این قلعه دست نیافتنی و صعب العبور بوده است در باور مردم و به مرور زمان به قلعه دختر معروف شده است.

۵. قلعه بابک، کلبر

این قلعه در یکی از زیباترین مناظر ایران قرار دارد. قلعه بابک در بالای کوهی به ارتفاع ۲۳۰۰ متر در جنگل های ارسباران قرار دارد. این قلعه همچنین به عنوان قلعه جاویدان یا قلعه جمهوری نیز شناخته می شود و از آن به عنوان یک نماد ملی یاد می شود. علت این نامگذاری ها به خاطر دفاع دلاورانه بابک خرمدین برای مقابله با متهاجمین عرب می باشد.

این قلعه بیش از بیست سال در مقابل نفوذهای اعراب از بابک و یارانش حفاظت کرد. موقعیت استراتژیک قلعه بابک به نحوی بود که سبب مقاومت بالای لشگریان درون آن می شد. بابک خرمدین که آوازه رشادت هایش همه جا پیچید، یک سردار ایرانی از آذربایجان بود. همزمان با قیام های یعقوب لیث، ابومسلم و مازیار او نیز علیه خلفای ستمگر عباسی دست به قیام زد.

قلعه دو بنای دو طبقه و سه طبقه دارد که پس از گذر از ورودی نمایان می شوند. پس از ورود به تالار اصلی، هفت اتاق پیرامونتان می یابید که به تالار میانی می رسند. اتاق ها و آب انبارهای دژ نیز در بخش شرقی آن قرار گرفته اند. سقف آب انبار ها به به شیوه ی گهواره ای و جناغی بنا شده اند. این سقف ها سپس بوسیله ساروج نفوذ ناپذیر می شدند تا از برف و باران بجا مانده در آن در فصل تابستان استفاده شود. پلکانی در شمال غربی بنا تنها راه صعود به بخش های بلند تر قلعه بابک است.

۶. قلعه رودخان، فومن

دژ رودخان یا قلعه حسامی نام قلعه‌ای است متعلق به عصر ساسانی که بر فراز ارتفاعات جنگلی شهرستان فومن در روستای رودخان ساخته شده است. برخی از کارشناسان، ساخت قلعه را در دوران ساسانیان و مقارن با حمله عرب‌ها به ایران دانسته‌اند. در دوره سلجوقیان این قلعه تجدید بنا شده و از پایگاه‌های مبارزاتی اسماعیلیان بوده است.

بر روی کتیبه سردر ورودی قلعه که اکنون در موزه گنجینه رشت نگهداری می‌شود، درج شده که این قلعه در سال ۹۱۸ تا ۹۲۱ هجری قمری برای سلطان حسام‌الدین تجدید بنا شده است. امیره حسام‌الدین دباچ فومنی (مظفرالسلطان)، فرمانروای بیه‌پس اولین قدرت منطقه‌ای بود که از اطاعت از صفویان سرپیچی کرد، و قلعه رودخان را بازسازی کرد تا از آنجا به مقاومت پردازد ولی موفقیتی به دست نیاورد و به دربند گریخت و نهایتاً دستگیر و در تبریز اعدام شد.

قلعه رودخان از دو بخش ارگ (محل زندگی حاکم و حرم‌سرای وی) و قورخانه (محل فعالیت‌های نظامی و زندگی سربازان) تشکیل شده است. ارگ در قسمت غربی این بنا در دو طبقه واقع شده و جنس آن از آجر است. قراول‌خانه‌ها در قسمت شرقی در دو طبقه با نورگیرها و روزنه‌های متعدد بر اطراف مسلط است. ۴۰ برج دیده‌بانی دور تا دور قلعه را احاطه کرده که اتاق‌های هشت ضلعی آن با طاق‌های گنبدی پوشانده شده است. لازم است ذکر شود که در طول تاریخ قلعه، هیچ‌گاه دشمنی به آن نفوذ نکرده و نتوانسته آن را فتح کند.

۷. قلعه راین

قلعه یا ارگ راین، یکی از عظیم ترین بناهای خشتی جهان است. این قلعه باشکوه، در ۱۰۰ کیلومتری استان کرمان قرار دارد. از ویژگی های قلعه راین، تشابه زیاد آن به ارگ بم می باشد. پس از ورود به سایت قلعه راین، متوجه خواهید شد که بسیاری از اجزای این قلعه فوق العاده تاریخی به خوبی حفظ شده است. این درحالی است که تاریخ ساخت این قلعه به حدود ۱۰۰۰ سال پیش باز می گردد.

تا ۱۵۰ سال پیش خانواده های بسیاری در این ارگ زندگی می کردند. بعدها با تخریب بخش های گسترده ای از خانه های ارگ راین، سکونت در این ارگ پایان یافت.

ارگ راین شامل بخش های متعددی است. پانزده برج دیدبانی در اطراف ارگ وجود دارد. این برج ها در گذشته محل دیدبانی از ارگ و اطراف آن بود. تمامی برج ها با یک برج در وسط ارگ ارتباط داشتند. دیده بان برج مرکزی، اطلاعات مهم را از سایر برج ها می گرفت و به قلعه حکومتی می فرستاد.

ساختمان حاکم در بخش شمالی قلعه قرار گرفته و توسط پله هایی به پشت بام و از آنجا به خروجی راه داشت. در جنوب خانه حاکم، محلی برای سخنرانی وجود داشت. خانه هایی به افراد اعیانی، کشاورزان، آهنگران و نزدیکان حاکم اختصاص یافته بود.

در کنار درب ورودی ارگ، بازاری برای داد و ستد کالاها وجود داشت. مواردی همچون نانوايي، آتشکده، چاه آب و انبار، بخش هایی از ارگ راین را تشکیل می دادند. درحال حاضر نیز تعدادی از افراد، در اتاق هایی از ارگ راین مشغول ساخت چاقو، داس، قیچی و ساتور هستند.

۸. قلعه پرتغالی ها، هرمز

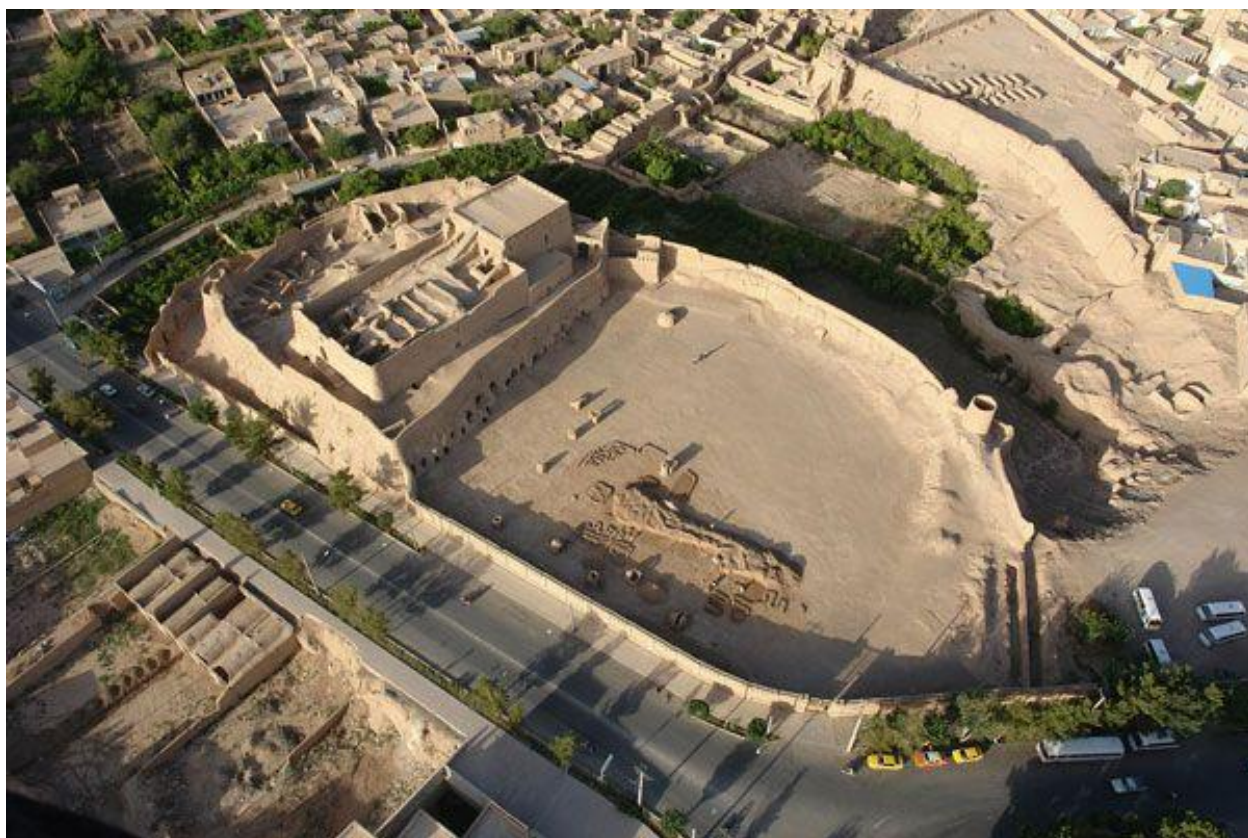
قلعه‌های پرتغالی‌ها تقریباً در بیشتر مناطق حاشیه خلیج فارس وجود دارد. در بندر قشم، کنگ، در عمان، در رأس الخیمه، در قشم، در جزیره هرمز، و جاهای دیگر. این قلعه‌ها با پلان چهار ضلعی نامنظم، دارای دیوارهای به قطر حدود ۳/۵ متر و برج‌هایی به ارتفاع حدود ۱۲ متر در چهار گوشه قلعه است. قلعه پرتغالی‌های قشم شامل انبارهای جنگ‌افزار، آب انبار بزرگ، اتاق‌های سرباز خانه، زندان، کلیسا، مقر فرماندهی، تالار است. کلیسای بعضی از این قلعه‌ها، دارای دو ردیف ستون‌های سنگی دایره‌ای شکل با قوس‌های زیبایی از سنگ‌های مرجانی تراش خورده است. قلعه‌های پرتغالی‌ها یکی از نقاط دیدنی استان هرمزگان است.

قلعه پرتغالی‌های هرمز یکی از چندین قلعه‌ای است که به همین نام در جنوب ایران توسط پرتغالی‌ها ساخته شده است؛ پرتغالی‌ها در زمان اشغال ایران این ساختمان‌ها را برای اسکان نظامیان و اغلب در فاصله‌ای کوتاه از بندرگاه‌های اصلی می‌ساختند، این قلعه نیز در فاصله‌ای کمتر از یک کیلومتر از اسکله اصلی جزیره ساخته شده و به‌نوعی تنها بنای تاریخی جزیره به شمار می‌آید. پرتغالی‌ها و استعمارگری آنها و غارت کشتی‌های ایرانی در تنگه هرمز ۱۱۵ سال طول کشیده است، قلعه پرتغالی‌ها طی ۳۵ سال ساخته شده است و مصالح به کار رفته در ساخت آن از سنگ و ساروج است.

۹. نارین قلعه، میبد

در ۵۰ کیلومتری شمال غربی یزد، واقع در شهرستان میبد، بر روی تپه‌ای به ارتفاع ۲۵ متر، قلعه‌ای قرار گرفته که درباره قدمت آن روایت‌های مختلفی وجود دارد. مساحت زیربنای قلعه در حدود سه هکتار بوده و بنا با برج و باروهای متعدد در هفت طبقه ساخته شده است. نارین قلعه که در گویش محلی به آن نارنج‌قلعه نیز می‌گویند، در زمان ایران باستان، به عنوان دژ محکم و استواری ساخته شده که هزاران سال در برابر هجوم بیگانگان ایستادگی کرده است. امروزه تنها بخش‌هایی از این قلعه‌ی دوست‌داشتنی به یادگار مانده که تماشای آن حس عمیقی از تاریخ را با خود دارد. نارین قلعه میبد یک بنای تمام‌خشتی است که بر روی یک تپه‌ی گلی و مشرف به شهر ساخته شده است. معماران ایران کهن، برای این قلعه هفت طبقه، چهار برج گرد و مرتفع تعبیه کرده‌اند که متأسفانه امروز تنها بخش مرکزی آن‌ها برجای مانده است. ساخت اتاق‌های فراوان و تو در تو از دیگر بخش‌های معماری قابل توجه در این دژ استوار است.

۱۰. ارگ بم، قلعه ای باشکوه و فراموش نشدنی

ارگ بم بزرگترین سازه خشتی در جهان بود که محل آن در شهر بم در استان کرمان در جنوب شرقی ایران قرار داشت. در تاریخ ۵ دی ۱۳۸۲، در اثر زلزله بم به شدت تخریب شد، ارگ بم در بدو حادثه به دلیل اهمیت آن در فهرست آثار میراث جهانی در خطر قرار گرفت و با همکاری یونسکو و بسیاری از کشورها پروژه نجات بخشی این اثر انجام شد. کل بنا یک دژ بزرگ است که در قلب آن، ارگ واقع شده، اما به دلیل ظاهر پرابهت ارگ، که پر ارتفاعترین قسمت مجموعه نیز به شمار می‌آید، کل بنای دژ به عنوان ارگ بم نامیده می‌شود.

در مورد زمان ساخت ارگ تاریخی بم، اختلاف نظرهایی وجود دارد که با دوره هخامنشی یا حتی دوره اشکانی مرتبط است. اما بیشتر ساختمان‌هایی که تحت تاثیر زلزله قرار داشتند، به دوره تیموری تا قاجار مربوط می‌شود. قسمت‌هایی مانند ایوان مساجد با مقیاس و اندازه‌های مختلف آن قدمت قدیمی‌تر (مانند قرن ۴ مربوط به سامانیان تا قرن هفتم هجری شمسی در دوره سلجوقی). (ظاهراً در دوره قاجار ارگ بم بدون اقامت بود، شک و تردید نیز در این زمینه وجود دارد.

در مورد زمان شکل‌گیری ارگ تاریخی بم اختلاف نظر وجود دارد. آن را مربوط به دوره هخامنشی و یا حتی مربوط به دوره اشکانی می‌دانند. اما بیشتر بناهایی که تا قبل زلزله برپا بودند به دور تیموری تا قاجار نسبت داده می‌شود. قسمت‌هایی مانند ایوان مساجد با مقیاس و اندازه‌های مختلف آن قدمت قدیمی‌تر (مانند قرن چهارم مربوط به دوره سامانیان تا قرن هفتم هجری در دوره سلجوقیان) را به یاد می‌آورد. ظاهراً ارگ بم در دوره قاجار بدون سکونت شد البته شک و شبهاتی نیز در این مسئله هست.

۱۱. قلعه بیرجند

در بین قلعه های ایران که از دوره ی صفویه به جامانده، قلعه بیرجند در خراسان جنوبی، نمای بی نظیری به چهره ی باستانی شهر بخشیده است. این بنا که به قلعه «ته ده» و «پایین شهر» هم معروف است، از عظیم ترین بناهای تاریخی شهر است و جاذبه ی گردشگری مهمی در خراسان محسوب می شود. این دژ که نزدیک سه هزار متر وسعت دارد، در طول تاریخ کاربردی نظامی داشته و مرکز نگهداری بوده است. طراحی جالب این بنا به گونه ای است که از طریق راه های زیرزمینی به جاهای مختلفی مثل ارگ بهارستان، ارگ کلاه فرنگی و قنات قصبه ارتباط داشته است. دژ بیرجند از مصالح خشت، گل و چینه ساخته شده و شش برج باقی مانده این بنای چهار ضلعی، همچون سربازان پایداری، آن را دربر گرفته اند.

وسعت قلعه بیرجند ۳۰۰۰ مترمربع است. مصالح به کار رفته در ساخت قلعه از خشت، گل و چینه است. قلعه دارای دو در ورودی است که در یک در ضلع شمالی و در دیگر در ضلع غربی قلعه است. این قلعه دارای هفت برج بوده که شش برج از آن بر جای مانده است.

۱۲. ارگ کریم خان، شیراز

ارگ کریم خان زیباترین و مانا‌ترین یادگار حکومت زندیه است که با صلابت در شیراز جا خوش کرده است. این بنا در شمال شرقی میدان شهدا قد برافراشته و با دیوارهای ضخیم و بلند و برج‌های عظیم خود، عظمتی زیبا به شهر بخشیده است. در معماری بنا دو سبک نظامی و مسکونی مشهود است و زیبایی و در عین حال امنیت بالایی که در طراحی این بنای ۴۰۰۰ متری به کار رفته، هوش معماران ایرانی را نمایش می‌دهد. داخل ارگ کریم خان قسمت‌های مختلفی همچون، شاه نشین، ایوان، آب‌نما، باغچه، حمام و اتاق‌هایی که به نقاشی‌های زیبایی مزین شده‌اند، وجود دارد. تمامی این ویژگی‌های جذاب و دلفریب در داخل ارگ، کاربرد مسکونی آن را در کنار نظامی بودنش تایید می‌کند.

بنای ارگ ترکیبی از دو معماری مسکونی و نظامی است. بخش درونی ارگ با ایوان‌ها و اتاق‌های نقاشی شده، آب‌نماها و باغچه‌ها از ظرافت خاصی برخوردار است. سه ضلع شمال، جنوب و غرب هر یک دارای یک ایوان و شش اتاق مسکونی در دو طرف آن است. ضلع شرقی شامل حمام خصوصی و برخی امکانات خدماتی است. ساخت ارگ بین سال‌های ۱۷۶۶ و ۱۷۶۷ میلادی انجام شد و کریمخان بهترین معماران زمان خود را جهت ساخت آن بکار گرفت. او همچنین بهترین مصالح را از داخل و خارج کشور تهیه و ساخت بنا را به سرعت تمام کرد. این بنا در دوره زندیه به‌عنوان محل استقرار حکومت و در دوره قاجاریه به‌عنوان محل زندگی فرمانداران محلی استفاده می‌شد. عبدالحسین میرزا فرمانفرما حکمران فارس، دستور به بازسازی مینیاتورهای نقاشی شده در این بنا داد. یکی از برج‌های چهارگانه این ارگ مانند برج پیزا کج شده بوده و به این خاطریکی از جاذبه‌های گردشگری شیراز به حساب می‌آید.

بخش نهم

بازارهای ایرانی

بازار در شهرهای زیادی از خاورمیانه، آسیا، آفریقا و بخشیهایی از اروپا، به مرکز اصلی بازرگانی شهر یا روستا گفته می‌شود. واژه بازار تقریباً در هر زبانی که این نوع بازار در آن رایج باشد کاربرد دارد. واژه بازار از پارسی میانه وازار (wāzār)، از پارسی باستانی وچار (vāčar) سرچشمه می‌گیرد.

ساختار بازار

در بنای بازارهای اسلامی با معماری سنتی، سه بخش اصلی را می‌توان از هم تمیز داد:

- کوی‌ها یا گذرگاه‌های اصلی و فرعی (راسته‌ها)؛
- مجتمع‌های تجاری دارای انبارها و محلهایی برای سکونت موقت بازرگانان (خان، سرا یا کاروانسرا، فُنْدُق، وکاله، رِبَاع)؛
- مجتمع‌های تجاری بی امکان سکونت (قیصریه، تیمچه، بدستان).

سرای و کاروانسرای: نام خانها، اغلب، از نام کالاهای عمده‌ای که در آنها معامله می‌شده یا از نام بنیانگذار آنها گرفته شده‌است. از این رو در بیشتر شهرهای عرب زبان مرکز جهان اسلام یک «خان الصّابون» یا یک «خان الزّیت» وجود دارد. مجتمع‌های تجاری با امکان سکونت (سرای، خان، فُنْدُق، وکاله) در شهرهای دوره اسلامی از لحاظ طرح و ترکیب ساختمانی تفاوت چندانی با هم ندارند و با گذشت قرن‌ها تغییر زیادی نکرده‌اند. خان به‌طور کلی شامل یک حیاط میانی است که حجره‌های به هم پیوسته گرد آن را گرفته‌است. تفاوت خان‌ها بیشتر در شکل زمین، تعداد طبقات، و نوع ایوان و رواق و راهروهاست. معمول‌ترین نوع خان دو طبقه است. در بیروت، استانبول، و تبریز چندین خان سه طبقه هم دیده می‌شود. وکاله‌ها و فُنْدُق‌ها در قاهره و فاس و دیگر شهرها غالباً بیش از دو طبقه دارند.

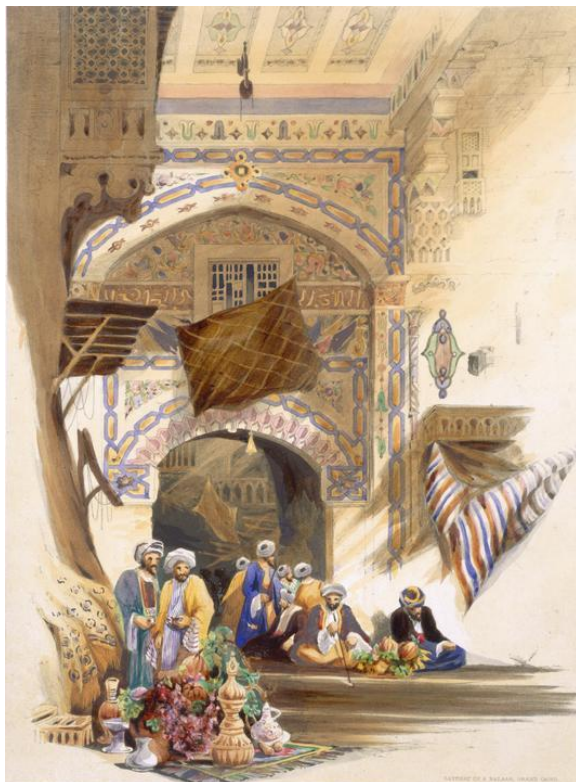

گونه های بازار

- بازارستان: بازار فروش پارچه (قماش) در ایران و ترکیه.
- بازار محله (بازارچه): که نیازهای ساده و روزانه ساکنان محل را اعم از خوراک و پوشاک و دیگر کالاها فراهم می آورد و معمولاً از یک بازار مرکزی تغذیه می شود. این بازارها از جهاتی مانند مُسَقَّف نبودن، داشتن ترکیب مسکونی - تجاری، نداشتن خان و تجمع صنفی با بازار بزرگ فرق دارند.
- بازارهای دائمی: در شهرهای متوسط و بزرگ و گاهی در شهرهای کوچک، یک یا چند راه اصلی شهر به بازار اختصاص می یافت. معمولاً بازار دائمی و اصلی هر شهر از مهمترین دروازه شهر شروع می شد و تا مرکز شهر یا تا دروازه یا دروازه های دیگر امتداد می یافت. در دو سوی راسته های این بازارها تعدادی دکان متصل به یکدیگر وجود داشت. در پشت دکانها تعدادی کاروانسرا و تیمچه می ساختند که در ورودی آنها در راسته اصلی و گاه در راسته های فرعی قرار داشت. بازارها مهمترین محور ارتباطی، اقتصادی و اجتماعی و به عبارت دیگر مرکز شهر بودند و علاوه بر فضاهای اقتصادی، مهمترین فضاهای فرهنگی و اجتماعی شهر مانند مسجد جامع و سایر مساجد بزرگ، مدرسه های علمیه، خانقاهها، زورخانه ها و غیره در امتداد آن قرار داشتند.
- بازار محلی یا ادواری: بازاری که هفتگی تشکیل می شود. تا گذشته ای نه چندان دور در بعضی از شهرها (و نیز در بعضی از روستاها) بازارهایی در مواقع معینی از سال یا ماه یا حتی هفته به صورت ادواری تشکیل می شد. وسعت و دوره زمانی این بازارها به نوع کالاهای مورد معامله و حجم مبادلات و حوزه نفوذ آنها بستگی داشت. در بعضی از شهرها یک روز معین از هر هفته به تشکیل بازار اختصاص داشت و معمولاً این بازار به نام همان روز موسوم می شد مانند دوشنبه بازار، پنجشنبه بازار، جمعه بازار و... در مواردی نیز این بازارها ماهانه یا سالانه برگزار می شد. این بازارها با وجود آنکه گاهی در طی یک مدت طولانی در هر شهر و در یک محل معین و معمولاً در کنار یک راه یا میدان تشکیل می شدند فاقد فضای ساخته شده بودند.
- بازارگاه های شهری: در بسیاری از شهرهای کوچک و بزرگ فضایی باز و ساخته نشده برای استقرار دستفروشان وجود داشت که در آنها کالاهای ارزان قیمت، و در بعضی از شهرهای بندری و مرزی حتی کالاهای لوکس، برای فروش عرضه می شد. بعضی از بازارگاهها نیز به فروش میوه و سبزیجات اختصاص داشت. تفاوت بازارگاهها با بازارهای ادواری در زمان برپایی آنها بود. بازارگاهها کمابیش در همه اوقات سال برپا بودند و تقریباً حالت دائمی داشتند، هر چند که گاهی بعضی از آنها بیش از چند سال دوام نمی یافتند و تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی یا تصمیم مقام های شهری تعطیل می شدند. نمونه های متعددی از این بازارگاهها هنوز در شهرهای مختلف به چشم می خورد. اکنون در بندرعباس در کنار بازار شهر بازارگاههایی وجود دارد که در آنها کالاهای وارداتی مانند لوازم صوتی و تصویری و پوشاک و...

عرضه می‌شود. در یکی از آن‌ها هر فروشنده یک دکه یا اتاقک پیش‌ساخته دارد، و در دیگری دستفروشان کالاهای خود را بر روی زمین پهن می‌کنند. در چابهار نیز بازارگاه‌هایی وجود دارد که در آن کالاهای وارداتی عرضه می‌شود. در شیراز، تهران، اصفهان، تبریز و سایر شهرها نیز نمونه‌هایی از این بازارگاه‌ها، به خصوص بازارگاه‌های میوه و تره بار، یافت می‌شود.

- **بازار بیرون شهری (حومه):** این بازارها در حاشیه شهر و اغلب به صورت بازار خطی در طول راه‌های منشعب از دروازه شهر واقع است و محل اتصال شهر به روستا است. نمونه‌های خوب برای این گونه بازارها: «میدان» در دمشق؛ سوق خرق در بغداد؛ سوق بنقوسا در حلب؛ دروازه تونس در قیروان؛ دروازه شرقی در قندهار؛ و بازار دروازه جنوب غربی در شیراز است. این بازارها دارای خان‌های ساده‌ای هستند که از آن‌ها برای نگهداری محصولات کشاورزی، حیوانات بارکش، وسایل حمل و نقل و پرورش دامها به‌طور موقت استفاده می‌شود. کشاورزان و روستاییان اغلب برای تهیه نیازمندیهای خود به این بازارها - که هنوز هم معامله در آن‌ها ساده‌تر است - یا سایر بازارهای حاشیه‌ای که برای تأمین نیازهای ضروری روستاییان مجهز شده‌اند، مراجعه می‌کنند. نمونه‌های خوب این بازارها در تبریز، در حمص (سوریه)، تطوان (مراکش)، هرات، کاظمین، سفاقس، صنعا، و تعیز (یمن) دیده می‌شود. مهمترین رشته‌های کسب در این بازارها: فراورده‌های کشاورزی و دامی (غلات، میوه و تره بار، دام و طیور، لبنیات، تخم مرغ، پشم، زغال چوب و هیزم) ابزار کشاورزی، کالاهای نجاری، آهنگری، طناب بافی، سراجی، سفال سازی، سبذبافی، کالاهای ارزان نساجی، و پشم رنگ شده برای قالیبافی و گلیم بافی، و ... است.
- **بازار زیارتی:** در این بازارها که معمولاً در همسایگی مکانهای مقدس و زیارتگاه‌های اسلامی جای دارند بیشتر کالاهای اماکن زیارتی در معرض فروش قرار می‌گیرند؛ کالاهایی مانند شمع، مواد نذری، زیورآلات طلا و نقره، انواع منسوجات برای بانوان، کالاهای سوغاتی، اشیای کوچک بهادار، و خدماتی نظیر صرافی، عکاسی، مسافرخانه، حمله داری، غذاخوری، مسافربری و حمل و نقل شهری عرضه می‌شود. نمونه‌های واقعی این بازارها در مشهد، قم، سامره، و کاظمین است.
- **بازار صنایع دستی:** در مراکش و ترکیه به نوعی بازار یا بخشی از بازار برمی‌خوریم که در آن‌ها رشته‌های گوناگون صنایع دستی و تعمیراتی یکجا جمع شده‌اند. کار این نوع پیشه‌وران محدود به ساخت و تولید است، و برای عرضه و فروش محصولات خویش ترجیح می‌دهند از طریق واسطه و دلال عمل کنند. این گونه بازارها از قدیم در بازارهای مرکزی مراکش وجود داشته‌اند، اما در ترکیه با نام «صنایع چارشی سی» به تازگی تشکیل شده‌اند و اغلب در کنار بازارهای قدیم یا خیابان‌های اطراف شهر قرار دارند. محله‌های صنایع دستی نوین با طرح شطرنجی و از حجره‌های بتونی یک طبقه تشکیل شده‌اند - در آن‌ها محل سکونتی وجود ندارد. مجموعه‌ای شبیه به این گونه بازارها چند سال پیش در کنار شهر حمص سوریه ایجاد شد.

نقاشی از بازار قاهره، ۱۸۴۶

بازار بزرگ استانبول

بازارهای مشهور ایران

بازار تهران

بازار تهران بازاری است قدیمی واقع در مرکز شهر تهران در منطقه ۱۲ شهری تهران. میدان پانزده خرداد در بیرون از محدوده بازار و سبزه میدان در محدوده بازار قرار گرفته است. از گذرهای اصلی درون بازار می توان از گذر لوطی صالح نام برد.

سر توماس هربرت، در سفرنامه خود در سال ۱۱۰۸ قمری (دوره صفویه) بازارهای تهران را فاقد سقف توصیف می کند. در میان اماکن بازار تهران، بازار بین الحرمین، از ساخته های دوره محمدشاه قاجار و بازار امیر، سرای امیر و بازار کفاش ها از افزوده های دوران ناصرالدین شاه است.

بازار اصفهان

بازار اصفهان یکی از قدیمی ترین و بزرگترین بازارهای خاورمیانه می باشد. ژان شاردن فرانسوی از بازار قیصریه و بازار بزرگ اصفهان با سردر عالی و تزئینات آجرهای چینی (کاشی کاری) و سکوه های وسیع (از سنگ یشم و سماق که بر آنها) جواهرفروشان و زرگران انواع و اقسام زیورآلات و جواهرآلات و سکه های کمیاب را به فروش می رساندند، یاد کرده است. امتداد بازار بزرگ اصفهان به مسجد جامع و سپس به بازار عریان منتهی می شود. این بازار را به مناسبت مجاورت با گنبد نظام الملک و مسجد جامع، بازار نظامیه یا نظام الملکی نیز گفته اند و تا نیم قرن پیش رشته های طولانی و متعددی این بازار را به بازارهای دروازه طوقچی و بازار غاز و میدان وصل می کرده است. از انشعابات دیگر آن، بازار ریسمان و مدرسه کاسه گران است. مجموعه آثار تاریخی دیگری مانند مدرسه ملا عبدالله، مسجد جارچی باشی، مدرسه صدر، مدرسه نیماورد و کاروان سراهایی از عهد صفویه و قاجاریه مانند کاروان سرای مخلص، گلشن و تیمچه ملک و بسیاری کاروان سراها و تیمچه های دیگر و حمام هایی از عصر صفویه بر اهمیت تاریخی مجموعه معماری بازار بزرگ اصفهان که از سر در قیصریه تا سر در مسجد اصفهان امتداد دارد افزوده است.

بازار تبریز

بزرگ‌ترین و مهم‌ترین بازار سرپوشیده در سطح جهان به‌شمار می‌رود که در شهر تبریز در ایران واقع شده‌است. این بازار با مساحتی حدود یک کیلومتر مربع، بزرگ‌ترین بازار سرپوشیده جهان است. بازار تبریز در مردادماه سال ۱۳۸۹ خورشیدی در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده‌است. این بازار از بازارچه‌ها دالان‌ها، تیمچه‌ها سراها و کاروانسراهای متعددی تشکیل یافته‌است. پیشتر به جهت قرارگرفتن شهر تبریز بر سر چهارراه جاده ابریشم و گذر روزانه هزاران کاروان از کشورهای مختلف آسیایی، آفریقایی و اروپایی از آن، این شهر و بازار آن از رونق بسیار خوبی برخوردار بوده‌است.

این بازار حدود ۳ سده پیش و پس از وقوع زمین‌لرزه تاریخی تبریز در سال ۱۱۹۳ قمری توسط نجفقلی خان دنبلی حاکم وقت تبریز بازسازی شده‌است. بازار تبریز در سال ۱۳۵۴ خورشیدی در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده‌است. تاریخ بنای این مجموعه مشخص نیست؛ ولی بسیاری از جهان‌گردانی که از سده چهارم هجری تا دوره قاجاریان از این بازار بازدید کرده‌اند، درباره آن اطلاعاتی ارائه داده‌اند.

بسیاری از گردشگران و جهانگردان نظیر ابن بطوطه، مارکوپولو، جاکسن، اولیای چلبی، یاقوت حموی، گاسپار دروویل، الکسیس سوکتیکف، ژان شاردن، اوژن فلاندن، جان کارت‌رایت، جملی کاردی، کلاویخو، رابرت گرت واتسن، حمدالله مستوفی و مقدسی از رونق و شکوه بازار تبریز تمجید کرده‌اند. این بازار با داشتن حدود ۵۵۰۰ باب حجره، مغازه و فروشگاه، ۴۰ گونه شغل، ۳۵ باب سرا، ۲۵ باب تیمچه، ۳۰ باب مسجد، ۲۰ باب راسته و راسته‌بازار، ۱۱ باب دالان، ۵ باب حمام و ۱۲ باب مدرسه، به‌عنوان اصلی‌ترین مرکز داد و ستد مردم تبریز و ایران شناخته می‌شود.

این مجموعه با نام مجموعه بازار تبریز در تاریخ ۲۵ شهریور ۱۳۵۴ با شماره ثبت ۱۰۹۷ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. در سال ۲۰۱۰ نیز این مجموعه با شماره ثبت ۱۳۴۶ به‌عنوان یکی از میراث جهانی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید.

بازار زنجان

بازار زنجان در دوران آغا محمد خان قاجار آغاز و در سال ۱۲۱۳ در زمان فتحعلی شاه قاجار خاتمه یافته و مساجد و سراها و گرمابه‌ها در سال ۱۳۲۴ به آن اضافه شده‌است. مجموعه بازار قدیمی به صورت یک خط مستقیم به عنوان بازار بالا و پایین به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم شده‌است. گستردگی جغرافیایی بازار زنجان و تنوع راسته‌ها، تعدد سراها و کاروانسراهای درون‌شهری در راسته‌های فرعی که هر کدام به نامی و به فعالیت خاصی اختصاص یافته و وجود مساجد فراوان گویای پویایی این مجموعه در طول زمان‌های گذشته و شرایط حاکم بوده‌است. این بازار که طولانی‌ترین و بزرگترین بازار ایران و جهان است. از سوی غرب و شرق گسترده شده و بدین لحاظ بازار پائین و بازار بالا تقسیم و نامگذاری شده است.

ساخت بازار زنجان در سال ۱۲۰۵ هجری قمری در دوران حکومت آغامحمد خان قاجار آغاز و به سال ۱۲۱۳ هجری قمری مقارن حکومت فتحعلی شاه قاجار پایان گرفته‌است. در دوره‌های بعد به بنای بازار زنجان از جمله ساخت چندین سرا، مسجد، گرمابه اضافه شده‌است.

بازار زنجان از نظر تولید و نوع فعالیت به هشت راسته تقسیم می‌شود از جمله راسته زرگرها، کفاشها، بزازه‌ها، سراجها و چند راسته دیگر. از کاروانسراهای این مجموعه که در قدیم نقش مؤثری در عرضه کالاها ایفا می‌نموده‌است، سرا یا کاروانسرای حاج علی قلی و سرای حاج کربلایی علی را می‌توان نام برد.

تکنیک‌های معماری و سبک‌ها و شیوه‌های تزئینی دوران قاجار در راسته‌ها، حجره‌ها، چهار سوقها، مساجد، سراها و کاروانسراهای درون‌شهری، گرمابه‌ها به شکل زیبا اجرا شده‌است. این فنون عبارتند از: کاربرد انواع طاق و قوسهای هلالی، جناغی و ضربی، و گهواره‌ای خاصه در راسته‌های اصلی و فرعی، مزین به آجر چینیهایی با طرحهای مختلف هندسی خفته، راسته، و حصیری، و بکارگیری آجر و کاشی به سبک قدیمی، و کاشیکاری به رنگها و طرحهای قاجاری در سطوح خارجی و داخلی بناها، طاقنماها، طاق و قوسها و همچنین ستون نماهای گلدانی. اوج این سبک‌های معماری و شیوه‌ها و نوآوریهای تزئینی در اجزاء و ارکان مساجد تاریخی زنجان مخصوصاً مسجد جامع زنجان به ظهور رسیده است.

بازار همدان

بازارهای همدان مانند بازارهای اغلب شهرهای قدیمی مسقفند و از بافت معماری اسلامی برخوردارند. جملگی بازمانده دوره قاجاریه می‌باشند. جز نه راستا. بقیه در دو. سه دهه قبل به دستور مسؤولان وقت از باب تجدید گرایي سقف آن‌ها را برداشته و با گذشت زمان صاحبان اماکن تجاری برای استفاده از زیر بنای بیشتر طرفین آن‌ها را نیز خراب کرده‌اند؛ که با تیر آهن و دیوارهای تیغه‌ای بازسازی کرده اصالت خود را از دست داده‌اند. این بازارها در مرکز شهر قرار دارند و هر یک مختص یک نوع مال التجاره یا پیشه‌ورانی است که دارای حرفه مشترکی هستند از این رو مردم بر حسب احتیاجات خود می‌دانند برای تهیه نیازمندیها به کجا مراجعه نمایند. بعضی از بازارها مانند کاروانسراها در تملک اشخاص ثروتمند بوده که برای کسب درآمد بیشتری بنا شده‌اند چنان که بازار قیصریه (بازار فرش فروش‌های فعلی) را میرزا کاظم منشی قاجاریه در پشت کاروانسرای خود (کاروانسرای میرزا کاظم) ساخت که اکنون متعلق به چند تن از تجار می‌باشد. بر همین قیاس راستا بازارهای صحاف خانه، موتابخانه، کفشدوزخانه و ...

به علت موقعیت خاص جغرافیایی همدان و قرار گرفتن در مسیر راه‌های ارتباطی شهرهای غربی و نیز زائچان انبوهی که از میانه و مناطق دور دست جهت زیارت عتبات عالیات در همدان توقف می‌نمودند این شهر از اهمیت خاص اقتصادی و جغرافیایی به ویژه از دوران صفویه و توامانی دین و سیاست بر خوردار بوده‌است.

ویلیام جکسن می‌نویسد: (بازارهای همدان دارای سقفند و بیش از پانصد دکان پر مشتری در آن‌ها قرار دارد بازرگانان از این شهر به عنوان (انبار ایران) یاد می‌کنند. از جمله کالاهای بازرگانی. اجناس چرمی را باید نام برد. زیرا همدان شهر دباغ خانه هاست. همدانیها در ساختن و عمل آوردن پوست گاو و گوسفند و ساختن اجناس تجملی از آن‌ها شهره شده‌اند)

بازار رشت

بازار رشت بازاری است قدیمی واقع در مرکز شهر رشت در منطقه ۲ رشت و مرکز کلیه فعالیت‌های بازرگانی استان گیلان به حساب می‌آید. روزانه هزاران نفر از ساکنین شهرها و روستاهای استان گیلان و استان‌های مجاور، برای داد و ستد در این بازار حضور می‌یابند. بازار رشت برای گردشگران نیز همواره جذاب و دیدنی بوده است. بازار رشت بزرگ‌ترین بازار روباز کشور است.

بازار شهر رشت برخلاف دیگر بازارهای شهرهای کشور، سرپوشیده نیست. و همچون دیگر بازارهای ایران سقف‌های گنبدی و نورگیرهای بلند بر قوس مرکزی گنبد ندارد. در این میان تنها بخشی از راسته زرگرها پوشیده از حلب است. کاروانسراهای بازار رشت با سکوها و طاقی‌های بلند، کاروانسراهایی که بخش مرکزی آن هم روباز است. این امر به جهت استفاده از آفتاب در اندک روزهای آفتابی شهر باران (رشت) است. بازار سنتی رشت شامل میدان بزرگ، میدان کوچک، چهارسوق‌ها و کاروانسراها است. معماری کاروانسراها و طاقی‌های موجود در بازار رشت یکی از جاذبه‌های توریستی این بازار است.

در گذشته در کاروانسراهای بازار رشت شترهایی که طاقه‌های ابریشم و سایر محصولات را بر گرده‌شان می‌گذاشتند، راهی بندر پیربازار رشت می‌شدند تا به آن سوی آب‌های دریای خزر صادرات صورت گیرد. بازار شهر رشت، حوادث زیادی به خود دیده، یکبار لشکریان کریم خان زند بازار را به آتش کشیدند و یکبار سربازان آقامحمدخان قاجار، غارتش کردند. بلایای طبیعی و سهل‌انگاری‌های بشری هم چندین بار بازار رشت را به آتش کشید و دکان و مسجد و کلیسایش را با خاک یکسان کرده است.

بازار کرمانشاه

بازار کرمانشاه یک مرکز تجاری سنتی شهر کرمانشاه است. این بازار در زمان خود بزرگترین بازار سرپوشیده خاورمیانه به شمار می‌آمده است. ساختمان بازار دارای تویزه‌های منحصربه‌فرد است. این بازار در حدود ۲۰۰ سال پیش و در زمان حاکم شهر کرمانشاه، محمد علی میرزای دولت‌شاه ساخته شده است. بازار کرمانشاه دارای ۱۸ راسته است از جمله آن‌ها می‌توان به زرگرها، تاریکه بازار (ادویه فروشیها)، بازار یهودی‌ها (بازار اسلامی)، آهنگرها، مسگرها، بنکدارها، بزازخانه و توپخانه اشاره کرد. این بازار دارای چهارسوق‌ها و ورودی‌های زیبا است که نشانگر دید زیبایی معماران عصرهای گذشته و فرهنگ غنی این منطقه می‌باشد. در بازار کرمانشاه سه سرای مهم به نام‌های وکیل‌الدوله، سرای حاج علی محمد همدانی، و سرای نو وجود دارد.

بازار بروجرد

بازار بروجرد که ساکنان محلی به آن راساً به معنی راسته بازار می‌گویند، عمده‌ترین مرکز تجارت سنتی شهر بروجرد است که مورد استفاده شهرنشینان و روستائیان شهرستان بروجرد و نیز دیگر مناطق اطراف قرار می‌گیرد. این بازار همچنین نقش عمده ای در تجارت منطقه ای در استانهای لرستان، مرکزی و همدان دارد. عشایر لر و بختیاری در فصلهای بهار و تابستان برای تأمین مایحتاج خود روزهای متمادی را در این بازار می‌گذرانند. تاریخ دقیق بازار بروجرد مشخص نیست اما ساختار فعلی بازار بروجرد در دوره قاجاریه طرح ریزی و ساخته شده است. حسام السلطنه شاهزاده قاجاری مقرر حکومت ولایت خوزستان و لرستان را در بروجرد قرار داد و بناهای زیادی در آن ساخت که راسته بازار بروجرد از آن جمله است. این بازار به مرور بافت تاریخی خود را از دست داده و امروزه علاوه بر مشاغل جدید، مغازه‌ها و پاساژهای متعددی در آن ساخته شده که عاری از هنر معماری هستند.

بازار اراک

بازار اراک یکی از بناهای نخستین شهر اراک است. با این همه بنای مجموعه بزرگ بازار اراک شامل حمام، مسجد، مدرسه، آب انبارها، گذرها و کاراوانسراها در زمان فتحعلیشاه قاجار و توسط یوسف خان گرجی در سال ۱۲۲۸ هجری قمری در بافت مرکزی سلطان آباد (نام قدیم اراک) بنیان گذاشته شد. این بازار به مرکزیت چهارسوق، دارای دو مسیر شمالی، جنوبی و شرقی، غربی است که از چهار جهت به دروازه‌های قدیم شهر متصل می‌شده است و به نوعی استراتژیک‌ترین نقطه شهر در زمان‌های گذشته بوده است. مجموعه بازار اراک بر اساس طرحی از پیش اندیشیده احداث شده است و بر خلاف بازارهای دیگر مسیر آن به صورت آزاد و منحنی نیست، بلکه مسیرها منظم و دارای تقارن هندسی هستند. راسته بازار با گذرهای متعددی که آن را قطع می‌کند اساس بافت شطرنجی شهر سلطان آباد قدیم را ساخته بود.

برخی عناصر بازارها

راسته بازار

راسته بازارها به معابر عمومی مسقف گفته می‌شود که فاقد درب ورودی هستند و به عنوان معابر اصلی بازار عمل می‌کنند.

تیمچه

تیمچه‌ها به فضاها و مناطقی که سقف آن‌ها به صورت گنبدی و آجرکاری و با سبک تاریخی خاص ساخته شده‌اند گفته می‌شود. تیمچه‌ها دارای درهای ورودی بزرگ و محکمی هستند که روزها باز و در شب و ایام تعطیلی بسته می‌شوند. هر تیمچه نگهبانانی دارد که آن‌ها را «اوداباشی» (سرایدار) گویند. تیمچه‌ها از نظر کاربری به چهار قسمت تقسیم شده‌است. فضای عمومی تیمچه که محل انبار و انبوهی کالاها است، زیرزمین که مخصوص انبار کردن و حفظ و نگهداری کالا است، اتاق حجره همکف تیمچه که محل داد و ستد و رتق و فتق امور اقتصادی و اجتماعی است. طبقه بالای هر تیمچه که مخصوص استراحت و بیتوته شبانه در ایام قدیم بود.

کاروانسراها

کاروانسراها مکان‌هایی بودند که در روزگار قدیم صاحبان کاروان‌های تجارتي، کالاها و بار چهارپایان خود را در حیاط و محوطه آن‌ها تخلیه می‌کردند. اطراف کاروانسرا، اتاق‌ها، حجره و انبارهای متعددی بود که محل تجارت و داد و ستد محسوب می‌شد. حیاط کاروانسراها دارای فضای سبز و استخر و آب انبار بوده به عنوان فضای سبز و باغچه و تنفس‌گاه بازار عمل می‌کرد و هوای لطیف را از طریق دریچه‌های بالای گنبد بازار تأمین می‌کرد.

سراها

سراها به واحدهای کوچک و حیاط روباز کوچکتر از کاروانسرا اطلاق می‌شود. در گذشته رسم بر این بود مال‌التجاره‌های بدون چهار پایان برابر در محوطه آن تخلیه شود.

دالان‌ها

هر کدام از این سراها و تیمچه‌ها و کاروانسراها به وسیله دالان‌هایی به بازار اصلی راه دارند و اکثراً به نام تیمچه‌ها و سراهای وابسته شهرت دارند.